

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**AHMED EL-KARAMÂNÎ TEFSİRİNİN TAHKİK VE
DEĞERLENDİRİLMESİ
(MÂİDE, EN'ÂM, A'RÂF, ENFÂL SÛRELERİ)**

**Abdullah VARGELOĞLU
118106013002**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali AKPINAR**

KONYA – 2022

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**AHMED EL-KARAMÂNÎ TEFSİRİNİN TAHKİK VE
DEĞERLENDİRİLMESİ
(MÂİDE, EN'ÂM, A'RÂF, ENFÂL SÛRELERİ)**

**Abdullah VARGELOĞLU
118106013002**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Ali AKPINAR**

KONYA – 2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdullah VARGELOĞLU		
	Numarası	118106013002		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/Tefsîr		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Tezin adı	AHMED EL-KARAMÂNÎ TEFSİRİNİN TAHKİK VE DEĞERLENDİRİLMESİ (MÂİDE, EN'ÂM, A'RÂF, ENFÂL SÜRELERİ)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

10.11.2022
Abdullah VARGELOĞLU

ÖNSÖZ

Kur'ân'ı anlama çabası geçmişten günümüze var olmuş ve bu alanda pek çok sayıda tefsîr, şerh ve hâşiye türü eser kaleme alınmıştır. Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik bu çabalardan biriside Ahmed b. Mahmud el-Asamm el-Karamânî'nin (ö. 971/1564) *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eseridir. Bu eser, tefsîr ilminde çok önemli bir yere sahip olan, yazıldığı günden beri kendisinden sonra yazılan tefsîrleri etkileyen ve hakkında çok sayıda şerh ve hâşiye yazılan, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserine yazılan bir tefsîr hâşiyesidir.

Osmanlı tefsîr mirası içinde değerlendirilen tefsîr hâşiyeleri, Kur'ân'ı anlama çabası olan tefsîrlerin anlaşılması, kapalı yerlerin izahı, eksik noktaların tamamlanması gibi pek çok faydayı barındırdığı için tefsîr alanında çok önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar. Çalışmamızda, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl sûrelerinin tahkik ve değerlendirmesini yaptığımız Ahmed el-Karamânî'nin (ö. 971/1564) *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eseri de, orijinal tefsir yorumları yanı sıra hâşiyelerden naklettiği bölümleriyle de klasik tefsir mirasımıza çok önemli katkılar sağlayacağı umulan eserler içerisinde. Kolektif bir grubun çalışması neticesinde ortaya çıkacak olan bu eserin tamamlanıp ilim dünyasının istifadesine sunulması medeniyetimize katkı yönünden büyük önem arz etmektedir.

Ahmed el-Karamânî'nin yaşadığı 16. asır şerh ve hâşiye yazımının yaygın olduğu bir dönemdir. Bir müfessir olarak Ahmed el-Karamânî döneminin telif geleneğine uygun bir şekilde *el-Keşşâf* tefsîrine hâşiye yazmak niyetiyle başladığı telif yolculuğuna tefsîr özelliklerini de içeren bir üslup ve içerikle devam etmiş, hem tefsîr hem hâşiye özelliklerini barındıran hacimli bir eseri tamamlama imkânını bulmuştur. Eserin bütünü göz önüne alındığında *el-Keşşâf* tefsîrine yazılan mufassal bir hâşiye olduğu açıktır.

On iki ciltten oluşan bu devasa eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt Kütüphanesi, Bursa Yazmalar Kütüphanesi ve Diyarbakır Kütüphanesi'nde müellif ve müstensih nüshaları bulunmaktadır. Aynı şekilde eser müellif tarafından müsvedde (temize çekilmemiş) ve mübyezza (temize çekilmiş) olarak kaleme alınmıştır. Bu eseri diğer *Keşşâf* hâşiyeleriyle karşılaştırdığımızda kaynak ve hacim yönünden zirve bir hâşiye olduğu söylenebilir.

Ahmed el-Karamânî'nin *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eserini doktora tezi olarak çalışma amacımız, İslâm kültür medeniyetinin yetiştirdiği bu büyük müfessir ve mutasavvıfın tefsîr yazmaları arasında gün yüzüne çıkmayı bekleyen eserinin dört sûresinin tahkik ve değerlendirmesini yapmak ve ilim erbabının istifadesine sunmaktır. Aynı şekilde bu büyük müfessirin, mensup olduğu dininin kutsal kitabına nasıl baktığını, anlaşılması ve yorumlanması bağlamında ne tür yöntem ve metotlar uyguladığını, bu yöndeki çaba ve gayretlerini ortaya koymaktır.

Eser hakkında yapılan çalışmalar içerisinde Prof. Dr. Mesut Kaya ve Doç Dr. Murat Tala tarafından kaleme alınan iki önemli makale bulunmaktadır. Eserin tamamının ortaya çıkarılması amacına yönelik akademik çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmalardan, Taleb Babe Amr tarafından 2016 yılında Fatiha sûresi'nin tahkik ve incelenmesi, Haifa Smaali tarafından 2022 yılında da Furkan sûresi'nin tahkik ve değerlendirilmesi yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır. Yine Mustafa Topcu tarafından Tevbe, Yûnus ve Hûd sûreleri'nin tahkik ve değerlendirilmesi ve Alhajj Abdulhafedh Saeed Hammo tarafından Yûsuf, Nahl sûrelerinin tahkik ve değerlendirilmesi başlıklı doktora tezleri 2022 yılında tamamlanan çalışmalar arasındadır. Kalan bölümlerin tahkik ve değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sürmektedir.

Bu çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, araştırmanın çerçevesi ve kaynaklarına dair bilgi verilip müfessir ve eseri hakkında yapılan ilmi çalışmalardan bahsedildi.

Birinci Bölümde, tefsîrde hâşiye geleneği, Zemahşeri'nin hayatı, eserleri, *el-Keşşaf'a* yapılan şerh, hâşiye ve ta'liklar ile Beydâvî ve *Envâru't-Tenzîl* adlı eserine dair bilgi verildi.

İkinci Bölümde, Ahmed el-Karamânî'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilip eserin yazma nüshaları ve özellikleri ayrıntılı olarak incelendi.

Üçüncü bölümde, Karamânî Tefsîrinde Kur'ân İlimleri konusunu işlendi. Dirâyet-Rivâyet Tefsîri'ne yönelik açıklamalar başlıklar altında birkaç örnekle açıklandı.

Dördüncü bölümde, eserin tahkikine yer verildi.

Böyle bir çalışmaya bizi yönlendiren her türlü ilgi ve alâkasını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Ali AKPINAR Hocama, ayrıca değerli fikirleriyle bizlere

katkıda bulunan Prof. Dr. Harun ÖĞMÜŞ, Prof. Dr. Sami BAYBAL hocalarıma ve emeği geçen herkese en kalbi Őukranlarımı bir borç bilirim.

Abdullah VARGELOĞLU

KONYA/2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

	Adı Soyadı	Abdullah VARGELOĞLU	
	Numarası	118106013002	
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/Tefsîr	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	x
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR	
	Tezin adı	AHMED EL-KARAMÂNÎ TEFSİRİNİN TAHKİK VE DEĞERLENDİRİLMESİ (MÂİDE, EN'ÂM, A'RÂF, ENFÂL SÛRELERİ)	

Anahtar kelimeler: Tefsîr, hâşiye, Ahmed el- Karamânî, Zemahşerî, el-Keşşâf, Dirâse, Tahkîk.

Kur'an-ı Kerîm'in anlaşılması için günümüze kadar farklı hacimlerde çok sayıda tefsîr kaleme alınmıştır. Bu tefsîrlerden bazıları farklı özellikleri ile öne çıkarak zirveye yerleşmiştir. Sonraki dönemlerdeki tefsire dair eserler genellikle bu tefsirlerin kapalı yerlerinin açıklanması, müellifin muradının ortaya çıkarılması gibi bazı sebeplerden dolayı şerh-hâşiye türünde yazılmıştır. Zemahşerî'nin el-Keşşaf isimli tefsiri de kurucu metin olma özelliğiyle zirvedeki tefsirler arasında yerini alarak kendisinden sonra yazılan tefsîrleri etkilemeyi başarmış ve üzerine en çok şerh-hâşiye yazılan tefsirlerden birisi olmuştur. Osmanlı dönemi tefsir faaliyetleri de genel olarak bu yönde ilerlemiştir. Osmanlı'nın yükselme devrinde yazılan müstakil tefsir ve hâşiye özelliği taşıyan Ahmed el-Karamânî'nin on iki ciltten oluşan Tefsîru'l-Karamânî isimli eseri ait olduğu ilmî geleneğin en hacimli ve tam olan eserleri arasında bulunmaktadır. Rivâyet ve Dirâyet Tefsîri özellikleri bulunan eser dilbilimsel açıklamalarıyla öne çıkmaktadır. Bunların yanında İşârî tefsîr açıklamaları da yekün oluşturmaktadır. Kendinden önceki birikimi derleyici ve toplayıcı olması özelliğiyle Kur'ân-ın anlaşılması çabalarından biri olarak değerlendirilen bu eser ve müellifi hakkında yapılan bu dirâse ve tahkik çalışmamız ilim ehlinin istifadesi açısından kıymete haizdir.

 KONYA	TURKISH REPUBLIC NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY Directorate of Social Sciences Institute	 NECMETTİN ERBAKAN UNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdullah VARGELOĞLU		
	Student Number	118106013002		
	Department	Department Of Basic Islâmic Sciences Tafsir Sciences		
	StudyProgramme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctroral Degree (Ph. D)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
	Title of theThesis/Dissertation	INVESTIGATION AND EVALUATION OF AHMAD AL-KARAMÂNÎ'S TAFSİR (AL-MA'IDAH, AL- AN'AM, AL-A'RAF, AL-ANFAL SURAH'S)		

KeyWords: Tafsir, Ahmad al-Karamânî, Çalabi, Al-Asamm, Zamakhseri, al-Kaşşâf, Research, Investigation

In order to understand the Qur'an, many tafsirs in various volumes have been written so far. Some of these tafsirs have come to the fore with their different features and have come to the top. The works on tafsir in the following periods were generally written in the type of commentary-annotation due to certain reasons such as explaining the closed places of these tafsir and revealing the wishes of the author. Zemahşeri's tafsir named al-Keşşaf has also taken its place among the top tafsirs with its feature of being the founding text, and has managed to influence the tafsir written after him and eventually has become one of the tafsirs on which the most commentary has been written. The tafsir activities in the Ottoman period generally progressed in this direction. Ahmed el-Karamânî's twelve-volume work named Tefsîru'l-Karamânî, which has the characteristics of an independent commentary and annotation written during the rise of the Ottoman Empire, is among the most voluminous and complete works of the scientific tradition to which it belongs. This study, which has the features of narration and tenacity interpretation, comes to the fore with its linguistic explanations. Besides, the explanations of Isâri tafsîr also form a whole. This work, which is considered as one of the efforts to understand the Qur'an with its previous experience as a compiler and collector, is of great value for the benefit of scholars.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI

1. Amaç ve Önemi	1
2. Metot ve Kapsamı	1
3. Eserle İlgili Çalışmalar	3
3.1. Müfessir ve Eseri Hakkında Yapılan İlmî Çalışmalar	3
3.2. Müfessir ve Eseri Hakkında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar	4
3.2.1. Tamamlanan Çalışmalar	4
3.2.2. Devam Eden Çalışmalar	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİRDE HÂŞİYE GELENEĞİ, ZEMAHŞERÎ'NİN *EL-KEŞŞÂF*'I VE BEYZÂVÎ'NİN *ENVÂRU'T-TENZİL*'İ

1. Tefsîrde Hâşiye Geleneği	6
1.1. Hâşiye Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı	8
2. Bir Telif Türü Olarak Hâşiye	9
2.1. Tefsîrde Hâşiye Geleneğinin Tarihi Seyri	9
2.2. Hâşiyelerin Fonksiyonları	9
2.3. Osmanlı Dönemi Tefsîr Hâşiyelerinin Genel Nitelikleri	10
2.4. İsimlendirme	10
2.5. Şekil Dil ve Üslûb	11
3. Kapsamları Bakımından Tefsîr Hâşiyeleri	12
3.1. Tam Hâşiyeler	12
3.2. Eksik Hâşiyeler	13
3.3. Sûre Hâşiyeleri	13

3.4. Âyet Hâşiyeleri.....	14
4. Zemahşerî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Keşşaf'a Yapılan Şerh-Hâşiye Türü Çalışmalar.....	14
4.1. Hayatı	14
4.2. Hocaları	16
4.3. Talebeleri.....	16
4.4. Eserleri	17
4.5. el-Keşşaf Tefsîrine Yapılan Şerh, Hâşiye, Ta'lik Ve Şevâhidler.....	18
4.6. el-Keşşâf'a Yazılan Ta'likler	23
4.7. Keşşâf Hâşiyelerine Yazılan Hâşiye ve Ta'likler	24
4.7.1. Teftâzânî'nin Hâşiye ale'l-Keşşâf'ına Yazılan Hâşiyeler	24
4.7.2. Cürcânî'nin Hâşiye ale'l-Keşşâf'ına Yazılan Hâşiyeler.....	24
4.7.3. Diğer el-Keşşâf Hâşiyelerine Yazılan Hâşiyeler.....	25
5. Kâdı Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl adlı eseri.....	26
5.1. Hayatı	26
5.2. İlmî Şahsiyeti	26
5.3. Talebeleri.....	26
5.4. Eserleri	27

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED EL-KARAMÂNÎ VE *TEFSÎRU'L- KARAMÂNÎ* ADLI ESERİ

1. Ahmed b. Mahmûd el- Asamm el-Karamânî el-Lârendî.....	28
1.1. Hayatı	28
1.2. Ahmed el-Karamânî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	30
1.2.1. Siyasal Durum	30
1.2.2. İlmî ve Kültürel Durum	31
1.3. Hocaları	34
1.4. Eserleri	34
1.4.1. Tefsîru'l-Karamânî	35
1.4.2. Letaifnâme	36
1.4.3. Başkasına Ait Olup Kendisine Nispet Edilen Eserler	36
2. Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîru'l-Karamânî Adlı Eseri.....	38
2.1. Eserin Mahiyeti	38

2.2. Eserin Yazma Nüshaları İlgili Bilgiler.....	38
2.2.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Cârullah Koleksiyonu (109-117).....	38
2.2.2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu (53-59).....	41
2.2.3. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu (154).....	41
2.2.4. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu (477-492)	42
2.2.5. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççıoğlu koleksiyonu (132).....	46
2.2.6. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi (338).....	46
2.3. <i>Tefsîru'l- Karamânî'nin</i> Yazma Nüshalarında Yer Alan Mühürler ve Zahriyelerinde Bulunan Bilgiler	47
2.4. Eserin Telif Yolculuğu	54
2.5. Eserin Şekil ve İçerik Yönünden Tefsîr mi Hâşiye mi Olduğu Meselesi	55
2.5.1. Hâşiye Emareleri	56
2.5.2. Tefsîr Emâreleri	57
2.6. Eserin Telifi Açısından Müsvedde ve Mübyeza Oluşu Meselesi.....	57
2.7. Eserin Yapısal Özellikleri ve Telif Metodu	58
2.8. <i>Tefsîru'l-Karamânî'nin</i> Kaynakları	61
2.8.1. Tefsîr Kaynakları.....	61
2.8.2. Kıraat Kaynakları	64
2.8.3. Dilbilimsel Kaynaklar	65
2.8.4. Şiir Kaynakları.....	67
2.8.5. Tasavvuf Kaynakları	67
2.8.6. Hadis Kaynakları	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRÜ'L- KARAMÂNÎ'DE KUR'ÂN İLİMLERİ VE TEFSİR YÖNTEMİ

1. Karamânî Tefsîrinde Yer Alan Kur'ân İlimleri	70
1.1. Sûreler Hakkında Bilgi Vermesi	70
1.2. Mekkî -Medenîyi Belirtmesi	70
1.3. Esbâbu'n- Nüzûle Dair Açıklamaları.....	73
1.4. Nâsih-Mensûh Konusundaki Açıklamaları	74
1.5. Hurûf-ı Mukattaa.....	79

1.6. Garîbu'l- Kur'ân.....	80
1.7. İ'câzü'l-Kur'ân.....	82
1.8. Münasebetü'l-Kur'ân	84
1.9. Fezâilu'l-Kur'ân	85
2. Tefsîr Yöntemi Açısından Tefsîru'l-Karamânî.....	87
2.1. Rivâyet Tefsîri.....	87
2.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsîr	87
2.1.2. Kur'ân'ı Hadisle Tefsîr.....	89
2.1.3. Kur'ân'ı Sahabe Kavliyle Tefsîr	92
2.1.4. Kur'ân'ı Tabiîn Kavliyle Tefsîr.....	93
2.1.5. Kırâatlara Yer Verme	95
2.1.5.1. Yalnızca Kırâata İşaret Etmesi	96
2.1.5.2. Şâz Kırâatlara Yer Vermesi	96
2.1.5.3. Sahih Kırâata Yer Vermesi	97
2.1.5.4. Kırâatın Anlama Etkisi	98
2.1.6. Şiirlere Yer Vermesi.....	99
2.1.6.1. Arapça Şiirlere Yer Vermesi.....	99
2.1.6.2. Farsça Şiirlere Yer Vermesi.....	101
2.1.7. İsrailiyata Yer Verme	101
2.2. Dirâyet Tefsiri	103
2.2.1. Dilbilimsel (Filolojik) Açıklamalarda Bulunması.....	103
2.2.1.1. Sarfla İlgili Açıklamaları	104
2.2.1.2. Nahivle İlgili Açıklamaları	105
2.2.2. Fıkhî Değerlendirmeler	107
2.2.3. Kelamî Değerlendirmeler	115
2.2.4. Bilimsel ve Felsefi Değerlendirmeler.....	120
2.2.5. Tasavvufî Değerlendirmeler	122
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	131
EKLER	140

KISALTMALAR

a.	: Yazma eserde varağın ön (vech) sayfası
a.e.	: Aynı eser
AKMY	: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
Ar.	: Arapça
AÜ	: Ankara Üniversitesi
a.y.	: Aynı yer
b.	: Yazma eserde varağın arka (zahr) sayfası
b.	: Bin, ibn
bibl.	: Bibliyografya
bkz.	: Bakınız
bl.	: Bölüm
bs.	: Basım, baskı,
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum, doğumu
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DYBZ	: Diyarbakır Yazmalar
Far.	: Farsça
h.	: Hicrî
hak.	: Hakkında
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
krş.	: Karşılaştırmamız
Ktp.	: Kütüphane, Kütüphanesi
m.	: Milâdî
md.	: Madde
M.Ü. İ.F.V.Y	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
v.dğr.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
yay.	: Yayınevi
yk.	: Yaprak
Yky.	: Yapı Kredi Yayınları
s.	: Sayfa
st.	: Satır
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
TYEKBY	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE KAYNAKLARI

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; Osmanlı'nın yükselme dönemi âlimlerinden Ahmed el-Karamânî'nin tanıtılması ve *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eserinden daha önce üzerinde çalışma yapılmamış bölümlerinin dirâse ve tahkikini yapıp araştırmacıların ve ilim ehlinin istifadesine sunmaktır.

Bu alanda Osmanlı kültür ve medeniyetinin yetiştirdiği önemli müfessir ve mutasavvıflardan olan Ahmed el-Karamânî'nin *Tefsîru'l-Karamânî* adıyla kaleme aldığı eseri tefsîr alanında değerli bir eserdir. Bu yüzden müellifin ilahî hitâbın anlaşılması yönünde ortaya koyduğu çabaları ortaya çıkarmak araştırmamızı önemli kılmakta, Osmanlı'nın kültür ve medeniyet alanında zirvede olduğu ve çok kıymetli eserlerin yazıldığı bir dönemde yaşayan müellifin eseri bağımsız bir araştırma ve inceleme konusu olmayı hak etmektedir. Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı gibi kurucu bir esere on iki ciltten oluşan mufassal, dilbilimsel ağırlıklı, tefsîr/hâşiye özellikli bir eser telif eden bu büyük aklın düşünsel mirasını ortaya çıkarmak, müktesebatından yararlanmak, eğer varsa bir takım hatalı düşünce ve yaklaşımlarını ortaya koymak, sebeplerini belirtmek ve onlardan ders çıkarmak gerektir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlandırılması

Çalışmamıza ilk olarak eserle ilgili verilerin toplanması işlemiyle başladık. Araştırmamıza konu olan Mâide, En'âm, A'râf ve Enfâl sûreleri'nin yer aldığı Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Cârullah Efendi 111 nolu koleksiyonda yer alan III. cildinin bulunduğu pdf dosyasını adı geçen kütüphaneden aldık. Bu nüshanın müstensih nüshası olduğunu gördük. Nisa 113. âyetin tefsîrinden başlayan bu cildin tahkikine Mâide sûresi'nden başladık. Daha sonra Süleymaniye, Beyazıt, Bursa, Diyarbakır ve Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde mevcut olan bütün yazmalarını topladık. Tahrip olup açılması ve taranması mümkün olmayan Beyazıt'taki nüshaların zahriye ve giriş bölümlerinin fotoğraflarını çekme imkânını bulduk. Böylelikle resmin bütün parçaları ortaya çıkmış oldu. İncelememiz sonucu bizimle alakalı olan nüshalar içerisinde Cârullah Efendi 111 numaralı nüshanın

okunabilir olduğunu tespit ettik ve eserin bilgisayara aktarma işleminde bu nüshayı esas aldık ve sayfa numaralarını da bu nüshaya göre verdik. Bu nüshayı tercih etme nedenlerimizden biri de nüshanın temize çekilmiş (mübyezza) nüsha olması idi. Eserin, çalışmamızla ilgili olan sûrelerin yer aldığı üç nüshasının daha olduğunu belirledik. Bu nüshalar içerisinde de Nisa 4/148. âyetten A‘râf 7/32. âyetin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden Kılıç Ali Paşa 54 nolu nüshanın müellif nüshası olduğu ve temize çekilmiş nüsha olduğunu gördük. Bu nüshanın doğru ve tam yazılmasından dolayı Cârullah Efendi 111 nolu nüshada yaygın olarak yanlış veya eksik yazılan bölümleri bu nüshadan tamamladık ve nüsha karşılaştırmamızı bu üç nüsha üzerinden yaptık. Kılıç Ali Paşa 54 nolu nüshanın eksik olduğunu, eksik olan kısmın devamının Beyazıt, nr: 482: A‘râf 7/32. âyetinden Tevbe 9/93. âyetine kadar olan kısmını ihtiva eden nüsha olduğunu tespitten sonra çalışmamıza bu nüshadan devam ettik. Ana nüshalar olarak bu iki nüshayı temel aldık ve dipnotta verdiğimiz eksik veya farklı ibareler Cârullah Efendi 111 nolu nüsha olmuş oldu. Beyazıt, nr. 491: A‘râf sûresi’nin başından Hûd sûresi’nin sonuna kadar olan kısmı ihtiva eden bu nüshanın müsvedde nüsha olduğunu tespit ettikten sonra bu nüshayla ilgili herhangi bir değerlendirmemiz olmadı.

Sonuç olarak bu çalışmamızda yukarıda ayrıntılı olarak zikrettiğimiz veri toplama yönteminin yanında bu verileri analiz etme, anlamlandırma, sınıflandırma ve tüme varım metotlarını uygulamaya gayret ettik.

Tahkik kısmında rumuz olarak Kılıç Ali Paşa nüshası için (ق) harfini, Beyazıt nüshası için (ب) harfini, Cârullah nüshası içinde (ج) harfini kullandık. Tahkik yazım kurallarında Okan Kadir Yılmaz tarafından 2018 yılında yazılan İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu’nu esas aldık.

Çalışmamızın dirâse kısmında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün 2013 yılında yayınlamış olduğu tez yazım kılavuzu ile ikinci sürüm olan İsnat Atıf Sistemi adlı tez yazım kılavuzunu esas aldık.

Hadislerin tahrîcinde şamile sisteminden faydalandık. Hadislerin geçtiği yerleri verirken klâsik sistem olan cilt, sayfa ve hadis numarası şeklindeki metodu uyguladık. Buhârî ve Müslim de geçen hadisleri bu kaynaklarda vermekle yetindik.

Kapsam bakımından çok geniş olan bu eserin tek başına tahkik ve değerlendirilme yapılmasının çok zor olacağından dolayı tahkik kısmını Mâide, En‘âm, A‘râf ve Enfâl sûreleriyle sınırlandırdık. Dirâse kısmında ise konu örneklerini bu sûrelerle sınırlandırmakla beraber konuyu daha açık ve detaylı veren diğer sûrelerdeki âyet tefsîrlerinde mürâcaât etmeyi ihmal etmedik.

3. Eserle İlgili Çalışmalar

3.1. Müfessir ve Eseri Hakkında Yapılan İlmî Çalışmalar

Müellifin eseri hakkında yapılan kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tezleri.

- 1- Kaya, Mesut, “Osmanlı ilim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı – Ahmedel-Karamânî’nin Tefsîri/Zemahşeri Şerhi Örneği”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 2015/1 Bahar, Konya, (79-101).
- 2- Tala, Murat, “Kur’ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara sûresi Bağlamında Karamânî Tefsîri’ne Bir Bakış”, Ensar, İstanbul 2018, Cilt I, (511-529).
- 3- Abdulhafedh ALHAJJ, “Arap Dili ve İlimleri Bağlamında Karamânî’nin Tefsîr Metodu”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2021 (47), 176-185.
- 4- Abay, Muhammed, Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsîr ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsîrlere, Hâşiyelere, Sûre Tefsîrlere, Tercümelere, Dîvân: İlmî Araştırmalar, 1999, Cilt IV, Sayı 6 (1), 292.
 —“Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsîrleri”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2011, Cilt IX, Sayı 18, 104-105.
 —“Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsîrine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı” 21-22 Ekim 2011, 2012, s. 189.
- 5- Demir, Ziya “*Osmanlı Müfessirleri: (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)*”, Ensâr Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2006, 157-164.
- 6- Boyalık, Mehmet, Taha, “*El Keşşaf Literatürü Bir Tefsîr Klasığının Etki Tarihi*”, İSAM, 1. Baskı, İstanbul, 2021, 204-207.

7- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, “*Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsîrler*”, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2002, 491-494.

3.2. Müfessir ve Eseri Hakkında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar

3.2.1. Tamamlanan Çalışmalar

1- Taleb, Babe Amar, “*Karamânî'nin Keşşaf Hâşiyesinin Tahkik ve İncelemesi (Fatiha Sûresi)*”, Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Harun Öğmüş), 2016.

2- Topcu, Mustafa, “*Ahmed el-Karamânî Tefsîrinin'nin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Tevbe, Yûnus, Hûd sûreleri)*”, Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Ali Akpınar), 2022.

3- Alhajj, Abdulhafedh Saeed Hammo, “*Karamânî 'nin Tefsîri VI. Tahkiki ve Değerlendirmesi (Yûsuf - Nahl sûreleri)*”, Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Ali Akpınar), 2022.

4- Haifa Smaali, “*Karamânî'nin Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Furkan sûresi)*”, Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Harun Öğmüş), 2022.

5- Abdullah Vargeloğlu, “*Ahmed El-Karamânî Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl sûreleri)*”, Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Ali Akpınar), 2022.

3.2.2. Devam Eden Çalışmalar

1- Mohammed Refeaa, Abduhakim Thabit, “*Karamânî'nin Tefsîrinin I. Cildinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*”, Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Harun Öğmüş), 2022.

- 2- Ünal, Sema, “*Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî (ö. 971/1564) ve Tefsîru’l-Kur’ân’i*”, Doktora, Yalova Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Alican Dağdeviren), 2022.
- 3- Ebuâlî, Muhammet Mücahit, “*Karamânî Tefsîrinin VI. Cildinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*”, Doktora, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Ali Akpınar), Devam Ediyor, 2022.
- 4- Moussa Dıawara, “*Karamânî’nin Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi, (İsra ve Kehf sûreleri Çerçevesinde)*”, Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, (Danışman: Prof. Dr. Harun Öğmüş), 2022.
- 5- Hüseyin Mustafa, “*Karamânî’nin Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi, (Mü’minûn ve Nûr sûreleri Çerçevesinde)*”, Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, , (Danışman: Prof. Dr. Harun Öğmüş), 2022.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİRDE HÂŞİYE GELENEĞİ, ZEMAŞERÎ'NİN *EL-KEŞŞÂF*'İ VE BEYZÂVÎ'NİN *ENVÂRU'T-TENZİL*'İ

1.Tefsîrde Hâşiye Geleneği

Osmanlı döneminde ilmî çalışmaların büyük bir kısmının derleme, özetleme, şerh ve hâşiyelerden oluştuğu dile getirilen bir husustur.¹ Bunlara Gazzâlî'nin Felsefe'ye yönelttiği tenkitlerle irtibatlı olarak İslâm ilim ve medeniyetinin XII. asırdan sonra ilerlemeden uzaklaştığı, durağanlaşmaya/gerilemeye/çökmeye başladığı, özgünlüğünün kalmadığı ve yeni şeyler üretmekten ziyade ezberciliğe, tekrara ve taklide düştüğü iddiaları da eklenmiştir.²

İslâm düşüncesi hakkında İslâm dünyasında ve Batı'da son iki yüzyıldır yapılan çalışmaların çok az bir kısmı XII. yüzyıl sonrasına dairdir. Bundan dolayı var olan çalışmaların yaklaşık sekiz asırlık bir dönem hakkında böyle bir hüküm vermeye yeterli olmadığını, bu iddiada bulunanların büyük ölçüde sübjektif davrandıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.³

Ancak Osmanlı ilim ve telif anlayışının felsefî ve teorik arka planını ortaya koyan yetkin çalışmalar ve gün ışığına çıkarılmaya başlanan eserler, söz konusu önyargıların yavaş yavaş yıkılmasını beraberinde getirmektedir.⁴

Şerh ve hâşiye literatürü aslında klasiklerin ayrılmaz bir unsuru, neredeyse bazı yönlerden ta kendisidir. Şerh ve hâşiye edebiyatını ihmal etmek Türkler'in İslâm tarihi içindeki yerlerini, tabir caizse İslâm tarihine müdahalelerini ihmal etmek anlamına gelecektir.

Tarihten günümüze doğru hareket ettiğimizde üzerine ciddiyetle yönelmemiz gereken hususlardan ilki, şerh ve hâşiye türünün, ilmin kaynaklarından biri olarak "metin" ve "kitap" üzerine yapılmış, doğru anlamaya, ilmi muhafazaya, sürekliliği

¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: 2003 Yapı Kredi Yayınları), 181.

² İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla!" *Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Divan; disiplinler arası çalışmalar dergisi, 15/ 28 (Ocak 2010/1), 35.

³ Harun Anay, *Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?*, Dergâh Dergisi, 7/76, (Haziran 1996), 12.

⁴ Mesut Kaya, *Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîri / Zemaşerî Şerhi Örneği*, Marife, 15/1(Aralık 2015), 10.

sağlamaya ve malumâtı olabildiğince kaydetmeye yönelik çabaların ürünlerinden biri olduğudur.⁵

İslâmî ilimlerin hemen her alanında, farklı zamanlarda ve mekânlarda şerh ve hâşiyeye konu olmak bakımından âdeta bir geleneğe sahip olmuş kurucu metinler söz konusudur. İşte bu kurucu metinlerden biriside üzerine pek çok hâşiyeye yazılan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsîridir. Tahkik ve dirâse çalışmasını yaptığımız Ahmed el-Karamânî'nin on iki ciltten oluşan *Tefsîru-l Karamânî* adlı eseri de bu kurucu metin üzerine yazılan hâşiyelerden biridir.

Niçin bu kurucu metinlerin seçildiği ve uzun süre niçin bunlarda ısrar edildiği sorusuna yönelik, okutulmaya elverişli olması, tasnif ve dilinin muhkemliği (bazen dilinin zorluğu/edebîliği), sistematiklik, hatta müellifin ve kitabın bereketli kabul edilişi gibi âmiller ilk akla gelenlerdir. Dile dair açıklamalar, kelime, kavram ve ıstılah tarifleri, iştikak bilgileri ve tartışmaları, ekol farklılıklarını hesaba katan sarf-nahiv kaideleri gibi meseleler, şerh ve hâşiyeye türünün en çok önemseddiği alanlardır. Kur'ân-ı Kerim'in edebî değeri ve i'câzının ve dile dair açıklamaların tefsîr, şerh ve hâşiyelerde birinci sırada yer almasının sebebi bu olsa gerektir.⁶

Bugünden tarihe giderken İslâm kültür ve medeniyet mirasını bir daha gözden geçirip hangi kısımlarının alınıp nelerin terk edileceği noktasında yapıcı bir tenkit anlayışı teşebbüsünde bulunmak gerekirken maalesef tam tersine değersizleştirme, karalama, hatta terk ve ret şeklinde kaba (yıkıcı) bir yol izlenmektedir.

Dışarıdan olduğu gibi içimizden de şerh ve hâşiyeye kültürüne ağır tenkitlerde bulunan ilim adamlarımız söz konusudur. Fazlurrahman'ın (1919-1988) aşağıdaki ifadelerinde bunu açıkça görmekteyiz:

“Ortaçağ tefsîrlerinin büyük bir kısmı sadece gramer tahlilinden ibarettir. Beyzâvî'nin (ö. 1286) medreselerde devamlı okutulan meşhur tefsîri bile bu türden bir tefsîrdir. İşte böylece insanı sarsan ve inkılâpçı bir özelliği olan Kur'ân gibi dinî bir kitap, gramer ve hitabet süprüntüleri altında gömülü kalmaya mahkûm edilmiştir. Çok gariptir ki Kur'ân, bizzat kendi başına hiçbir zaman medreselerde tedrisat konusu olmamıştır. Herhalde Kur'ân'ın bu şekilde

⁵ Kara, “Unuttuklarını Hatırla!” 8-9.

⁶ Kara, “Unuttuklarını Hatırla!” 18-19.

incelenmesinin, sadece öğrenimle ve kelâmıla ilgili durumu değil, mevcut toplumsal düzeni dahi değiştirmesinden korkulmuştu. (...) Sırf açıklama amacı ile şerh yazma alışkanlığı ve özgün fikir üretme çabalarının bir şekilde yavaşlaması ile İslâm dünyası tam anlamıyla ansiklopedik bilgi sahibi olan fakat bir meselede söyleyeceği yeni hiçbir şeyi olmayan bir âlim tipiyle karşı karşıya gelmiştir.”⁷

İslâm ilim ve kültür mirası içinde en büyük zenginlik ve kazanç sayılması gereken tefsîr merkezli dil ve gramer çalışmalarının “süprüntü” diye tavsif edilmesi uygun değildir. Şerh ve hâşiyeleri, İslâm kültür ve medeniyetinin tevarüs, tedris/idame ve telif/tenkit (yeniden üretme) çabaları olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.⁸

1.1. Hâşîye Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “doldurmak; gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak” anlamlarına gelen haşv (حشو) mastarından türetilmiş bir isim olan hâşîye (çoğulu havâşî), “söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin yanı ve kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk demektir.”⁹

(حشا) fiili ve türevleri, yastık döşek ve benzeri şeyleri doldurmak, içinde büyüğü bulunmayan küçük develer ve kişiler, elbisenin kenarı, bir erkeğin bakımını üstlendiği kimseler/ailesi, karın boşluğunda yer alan ciğer, böbrek, işkembe gibi iç organlar, hayızlı kadının kanı durdurmak için pamuk benzeri bir şey koyması, kendisine itimat edilmeyen boş söz veya kişi anlamlarına gelmektedir.¹⁰

Terim olarak hâşîye, “bir metin ve şerhin muğlâk yerlerini izah etmek için “kavlühü” ifadesiyle başlayan açıklamalardan oluşan kitaptır”. Şerh, genellikle asl’ın bütün ifadelerini sıradan açıklar. Hâşîye ise böyle bir zorunluluk içinde değildir. Bir kitabın kenarına yazılan içindeki ibarelerle ilgili mülâhazalara hâşîye denir.¹¹

⁷ Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgeç-Hayri Kırbaoğlu, (Ankara: 1998 Ankara Okulu Yayınları), 91-93; Kara, İsmail, “Unuttuklarını Hatırla!”, 25.

⁸ Kara, İsmail, “Unuttuklarını Hatırla!”, 25.

⁹ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşîye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 16/419.

¹⁰ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâÿîn, 1990), “hşe”, 6/2313-2315; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), “hşe”, 14/178-183.

¹¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: 2008, M.Ü. İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları), 208.

2. Bir Telif Türü Olarak Hâşiye

2.1. Tefsîrde Hâşiye Geleneğinin Tarihi Seyri

Bir yazım türü olarak hâşiye; şerh ve ta'lika kıyasla daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ta'lik ve şerhlerin ilk örneklerine hicrî III. ve IV. yüzyıllarda rastlamak mümkün iken, hâşiyeler hicrî VI. ve VII. yüzyıllarda görülebilmektedir.

Hadis şerhleri hicrî III. asırda görülmeye başlamış, belirgin olarak IV. Asırda yaygınlık kazanmıştır. Fıkıh şerhlerinin de hicrî IV. asrın başında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Hâşiyeler söz konusu olduğunda ise fıkıh alanında kaleme alınan hâşiyelerin izine VII/XIII. yüzyılda rastlanmakta, VIII/XIV. yüzyılda da bu eserler yaygın bir hale gelmektedir. Yine Arap edebiyatında hâşiye türü çalışmalar Memlûkler ve Osmanlılar döneminde yaygınlaşmıştır. Kelâm ilminde de hâşiyeler hicrî VIII. asırdan sonra sıkça telif edilmiştir. Tefsîr ilminde ise ilk hâşiye örnekleri VI/XII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış, ancak yaygınlık kazanması VIII/XIV. ve IX/XV. yüzyıllarda gerçekleşmiştir.¹²

İlk tefsîr hâşiyelerinin ortaya çıkmaya başladığı zaman H. VI. asrın ortalarıdır. Bu dönem aynı zamanda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin medrese çatısı altında yürütülmeye başladığı dönemlerdir.¹³

Tefsîr hâşiyeciliğinde en önemli aşamayı Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile bu tefsîre benzer şekilde telif edilen Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*, Neseffî'nin *Medârikü't-Tenzîl*, Mahallî (ö. 864/1459) ve Süyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn* ve Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* isimli tefsîrlere yazılan şerh, hâşiye ve ta'likler oluşturmaktadır.¹⁴

2.2. Hâşiyelerin Fonksiyonları

Yukarıda zikrettiğimiz şerh, hâşiye vb. kavramlar açıklanmasına ihtiyaç duyulan metinler için söz konusudur. Bunlar eserin anlaşılmayan kısımlarını

¹² Şükrü Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envarü't-Tenzil Hâşiyesi*, (İstanbul: 2015 İSAM), 35-36.

¹³ Şükrü Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 45.

¹⁴ Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 46-47; Muhammed Abay, Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsîrine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler- Tartışmalı İlmî Toplantı, (21-22 Ekim 2011, 2012), 167-194

açıklamak için yapıldığı gibi kapalı olmayan konuyu okuyucuyu daha fazla bilgilendirmek amacıyla da yapılır.¹⁵

Ancak şerh ve hâşiyelerde ele alınan meseleleri sadece kapalı yerleri açıklamayla sınırlandırırsak bu tür eserleri eksik olarak tanımlamış oluruz. Zira şerhler ve hâşiyeler, eser yazan müellifin sorun olarak gördüğü her türlü meseleyi kapsadığından daha fonksiyoneldir. Şerh/hâşiyeye-metin ilişkisini göz önüne aldığımızda kapalı ifadeleri açıklamanın yanında, yazarın değinmediği hususları ve eksik yerleri tamamlama, yanlışlara işaret etme, misalleri çoğaltma, ilgili başka görüşleri değerlendirmeye alma, konuları kategorize etme, tenkitte bulunma ve kendi görüşünü ortaya koyma gibi fonksiyonlarından da söz edebiliriz.¹⁶

2.3. Osmanlı Dönemi Tefsîr Hâşiyelerinin Genel Nitelikleri

Osmanlı medrese sisteminde olduğu gibi hâşiyeye yazımında da Osmanlı ulemâsı kendi dönemlerindeki mevcut ilmî anlayışı devam ettirmişlerdir. Osmanlı'da ilk medrese 1331 tarihinde Orhan Gazi döneminde İznik'te kurulmuş, müderrisliğine de Davud el-Kayserî (ö.751/1351) getirilmiştir.

İlk tefsîr hâşiyesinin Tabersî'nin (ö. 548/1144) *el-Kâfi's-Şâf ve Cevâmiu'l-Câmi'* olduğu kabul edilirse Osmanlı'daki ilk tefsîr hâşiyesi yaklaşık 200 yıl sonra yazılmıştır.¹⁷

2.4. İsimlendirme

Hâşiyelerin çoğunun özel bir ismi yoktur. Hâşiyeler genelde, *Hâşiyeye ale'l-Keşşâf*, *Hâşiyeye alâ Envâri't-Tenzil*, *Hâşiyeye alâ Tefsîri'n-Nesefî*, *Hâşiyeye ale'l-Celâleyn*, *Hâşiyeye alâ Tefsîri Ebü's-Su'ûd* gibi hangi tefsîr eserine yazıldıysa o eserin ismini almıştır. Bunların ne kadarının müellif tarafından verildiği kesin değildir. Ders esnasında eseri okutan hocanın metinle ilgili önemli tespitleri talebelerce metinlerin uygun yerlerine yazılmış, talebeler daha sonra bu notlarını (metnin şerh ve hâşiyesini) müstakil bir kitap haline getirip uygun bir isim vermişlerdir. Yine bu eserleri inceleyenlerin, bibliyografya müelliflerinin ve kütüphanecilerin eserlere isim vermede rolleri olmuştur.

¹⁵ Topuzoğlu, "Hâşiyeye" 16/420.

¹⁶ Topuzoğlu, "Hâşiyeye" 16/175.

¹⁷ Abay, Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri, 183.

Bir kısım müellifler ise yazdıkları tefsîr hâşiyeleri için bazı özel isimler koymuşlardır. Mesela Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ına yapılan hâşiyeler içinde *Fütûhu'l-Gayb*, *Tuhfetü'l-Eşrâf*; Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl'ine* yazılan hâşiyeler içinde *Nevâhidü'l-Ebkâr* gibi eser isimleri bizzat müelliflerinin koyduğu isimlerdir.¹⁸

Ahmed el-Karamânî'nin eserinin ismi hususunda, “*Tefsîru'l-Karamânî*”, “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, “*Tefsîru'l-Asam*”, “*Tefsîru Sağır Ahmed Çelebi*”, “*Tefsîru Vâiz Çelebi*” ve “*Tefsîru Şerif*” gibi birçok isim verilmesinin altında yukarıda zikrettiğimiz sebeplerin yatması muhtemeldir.

2.5. Şekil Dil ve Üslûb

Genellikle tefsîr hâşiyelerinde şekil yönünden hâşiyeye yazılacak tefsîr metni bold olarak ve parantez arasında verilip hâşiyeye metninden ayrılmaktadır. Bazı hâşiyelerde “kavlühü” “قوله” ifadesi kırmızı renkte yazılmış tefsîr metninden sonra hâşiyeye herhangi bir ayırıcı işaret olmadan devam edilmiştir.¹⁹

Hâşiyeler içerisinde ise “kâle-ekûlü” (قال-أقول) üslubu içinde kaleme alınlarda vardır. İbn Kemal, Cürçânî'nin *Hâşiyeye ale'l-Keşşâf*'ına yazdığı hâşiyede, Cürçânî'nin ifadelerini “kâle”, kendi ifadelerini ise “ekûlü” diyerek sunmuştur.

İbnü'l-Müneyyir'in *el-İntisâf* isimli eserinde Zemahşerî'nin ifadeleri “Kâle Mahmûd” (قال محمود), İbnü'l-Müneyyir'in ifadeleride “Kâle Ahmed” (قال أحمد) şeklindedir.²⁰ Bazı hâşiyelerde her iki metin karışık bir şekilde verilmiştir. Bu yüzden tefsîr ve hâşiyenin nerede başlayıp nerede bittiği zor tespit edilebilmektedir. *Tefsîru'l-Karamânî*'de olduğu gibi bazı hâşiyeler de ise âyetler ve müracaat edilen diğer kaynaklar kırmızı mürekkeple yazılmış, üzerlerine çizgi çekilmiştir.²¹

Tefsîr hâşiyelerinde müellifler “ey, ya'nî, yürîdü ve mürâdühû” gibi ifadeler yoluyla müfessirin amacına işaret ederler.²² Bazıları da “kâle-ekûlü, fein kulte-kultü,

¹⁸ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiyeye Geleneği*, s. 67-69.

¹⁹ İmaduddin Yahya b. Kasım el-Alevî el-Fâzıl el-Yemenî, *Dürerü'l-Asdaf* (Râgıb Paşa, 28), 8b; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Süleymaniye Kütüphanesi Carullah, 109), 51b; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa 72), 38a.; Siraceddin Ömer b. Abdurrahman el-Farisi el-Kazvini, (Yusuf Ağa, 81), 4a.; Maden, Şükrü *Tefsîrde Hâşiyeye Geleneği*, 67-69.

²⁰ Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî, *el-İntisâf fî mâ teğammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiyye, 166), 3b.

²¹ el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa, 154).

²² Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiyeye Geleneği*, 74.

fein kîle-kulnâ/ücîbe” üslûbu içinde kendi görüşlerini ifade etmekle birlikte, müracaat ettikleri müelliflerin görüşlerini nakledeken de bu üslûbu kullanmaktadırlar. Hâşiye yazarları bazen de “ezunnü”, “yümkinü”, “fîhi nazar” gibi ihtimal ve dikkat bildiren ifadeler kullanarak da düşüncelerini belirtmişlerdir.²³ “*Tefsîru’l-Karamânî*”de karşılaştığımız bu tür ifadelere ilaveten özellikle İbnü’l-Kemâl’e yönelttiği eleştirilerde “ve ente habîrun” ifadeleriyle de sıkça karşılaşmaktayız.

Tefsîr hâşiyelerinde “المص: المصنف” ve “فح: فحينئذ” gibi bir takım kısaltmaların kullanımı çok yaygındır. “المص: المصنف”, “تع: تعالی”, “ح: حينئذ”, “فح: فحينئذ”, “فظ: فظاهر”, “رض: ”, “لا يخ: لا يخلو”, “ع م: عليه السلام”, “ظ: ظهر”, “ص: صفة”, “صلع: صلح”, “ع م: عليه السلام”, “لا يخ: لا يخلو” gibi kısaltmalar “*Tefsîru’l-Karamânî*” nüshalarında da sıkça kullanılmıştır.

3. Kapsamları Bakımından Tefsîr Hâşiyeleri

3.1. Tam Hâşiyeler

Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona tefsîr eden bir müfessirin eserinin tamamını içerecek şekilde yazılan hâşiyeler tam hâşiyelerdir.

Tam tefsîr hâşiyeleri içerisinde; İbnü’l-Müneyyir’in (ö. 683/1284) *el-İntisaf*,²⁴ et-Tîbî’nin (ö. 743/1343) *Fütûhu’l-Gayb*,²⁵ İbnü’t-Temcîd’in (ö. 950/1543) *Hâşiye alâ Envâri’t-tenzîl*,²⁶ Şeyhzâde Muhyiddin el-Kocevî’nin (ö. 950/1543) *Hâşiye alâ Envâri’t-tenzîl*,²⁷ Ahmed el-Karamânî’nin *Tefsîru’l-Karamânî*²⁸ Konevî İsmail Efendi’nin (ö. 1195/1780) *Hâşiye alâ Envâri’t-tenzîl*²⁹ adlı eseri sayılabilir.

²³ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 74.

²⁴ İbnü’l-Müneyyir *el-İntisâf*, (Süleymaniye Ktp., Hamidiyye, 166); Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kalfa, *Keşfü’z-zünûn ‘an esâmî el-kutub ve-l-fünûn*, hzr. M. Şerefettin Yaltkaya- Kılıslı Rifat Bilge, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1362/1942), 1/188; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76.

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 2/1478; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 381; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76.

²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 1/188; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi’u’s-şürûh ve’l-havâşî*, (Ebûzabî, el-Mecmû’s- sekâfi, 1425/2004), 1/313; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 381; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76.

²⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 1/188; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 381; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76.

²⁸ Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 381; Mehmet Taha Boyalık, *el-Keşşâf literatürüZemâhşeri’nin Klasîğinin Etki Tarihi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 196.

²⁹ el-Habeşî, *Câmi’u’s-şürûh ve’l-havâşî*, 1/337; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76.

3.2. Eksik Hâşiyeler

Ömür yetmemesi, müellifin eserini bilerek yarıda bırakması, kütüphanelerde kaybolması gibi bir takım sebeplerden dolayı yarım kalan hâşiyelerdir.

Zemâhşerî'nin *el-Keşşâf*'ına yazılan eksik olan veya bazı sebeplerden dolayı tamamlanamayan hâşiyelere Teftâzânî'nin *Hâşiye ale'l-Keşşâf*'ı³⁰ ile Cürcânî'nin *Hâşiye ale'l-Keşşâf*'ı³¹ örnek verilebilir. Osmanlı şeyhülislâmlarından Molla Hüsrev'in (ö.885/1480) Bakara 142. âyetine kadar yazabildiği *Hâşiye ale't-Tefsîri'l-Beyzâvî* adlı hâşiyesi,³² Hamza el-Karamânî'nin *Takşîru't-Tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzîl fi'z-Zehrâveyn* isimli Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri'ni içeren Beyzâvî hâşiyesi,³³ Muhaşşî Sinan Efendi'nin (ö. 986/1578) En'âm sûresi'nden Kehf sûresi'ne kadar³⁴ ve eş-Şeyh Ahmed et-Taşkendî'nin (ö. 999/1590) En'âm sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadar³⁵ *Envâri't-Tenzîl*'e yazdıkları hâşiyeleride eksik hâşiyelere örnek olarak verebiliriz.

3.3. Sûre Hâşiyeleri

Sûre hâşiyelerinin çoğu Kur'ân'ın son cüzündeki sûreler ile Fâtiha, En'âm ve İhlâs sûreleri üzerine yazılan hâşiyelerden oluşmaktadır. Atûfî'nin *Hâşiye ale'l-Keşşâf min Sûreti'n-Nebe' ilâ Âhiri'l-Kur'ân*, Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Karabâgî'nin (ö. 942/1535) *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî alâ Cüz'i'n-Nebe'*, Debbagzâde Muhammed b. Mahmûd'un (ö. 1114/1702) *Hâşiye alâ Tefsîri Cüz'i'n-Nebe' min Envâri't-Tenzîl*, İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerh alâ cüz'i'l-Âhir li'l-Kâdî el-Beyzâvî*, Kemahlı Osman b. Ya'kûb'un (ö. 1171/1757) *Hâşiye alâ Sûreti'n-Nebe' min Envâri't-Tenzîl* ve Muhammed Hâdimî'nin (v.1176/1762) *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl min Cüz'i Amme* isimli hâşiyeleri Kur'ân'ın Amme Cüzü'nü temel alan bazı çalışmalardır.³⁶

³⁰ et-Teftâzânî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa 72); Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76-77.

³¹ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 77.

³² Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 381.

³³ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 327; Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 76-77; Abay, Muhammed "Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri", 187-188.

³⁴ Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 369; Abay, Muhammed, *Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri*, 188.

³⁵ Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 439; Maden, Şükrü, ³⁴ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 77; Abay, Muhammed, *Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri*, 189-190.

³⁶ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 77.

³⁶ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 80.

3.4. Âyet Hâşiyeleri

Âyet hâşiyeleri Osmanlı'da tefsîr hâşiyelerinin çok az bir kısmını oluşturmaktadır. Bu hâşiyeler sadece bir âyet veya âyetin bir bölümü ile ilgili risâlelerden oluşurlar. Âyet hâşiyelerine; Atûfi'nin, *Hâşiye alâ Tefsîri Kavlihî Te'âlâ fe-suhkan li-ashâbi's-sa'îr* adlı risalesini örnek verebiliriz. Bunların dışında hutbe hâşiyeleri ve tefsîr hâşiyelerine yazılan hâşiyelerde bulunmaktadır.³⁷

4. Zemahşerî'nin Hayatı, Eserleri ve *el-Keşşâf'a* Yapılan Şerh-Hâşiye Türü Çalışmalar

Ahmed el-Karamânî'nin eserinin *el-Keşşâf* yapılan bir hâşiye olmasından dolayı Zemâhşerî'nin hayatı, eserleri ve *el-Keşşâf'a* yapılan şerh, hâşiye vb. çalışmalara kısada olsa değinmenin gerekli olduğunu düşünerek bu başlık altında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

4.1. Hayatı

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, 27 Receb 467 (18 Mart 1075) tarihinde Hârizm bölgesinde küçük bir köy olan Zemahşer de doğmuştur. Bu köyün Türkmenistan'ın Taşavuz (Daşoğuz, Taşauz) ili Köroğlu ilçesindeki bulunduğu tespit edilmiştir. Bir müddet Mekke'de Kâbe'ye komşu olarak bulunduğundan "Cârullah", mensup bulunduğu bölgenin övünç kaynağı sayıldığı için "Fahr-i Hârizm" lakaplarıyla anılmıştır. Zemahşerî çoğunlukla Fars kökenli kabul edilmekle birlikte, o dönemde Hârizm'de yaşayanların büyük bir çoğunluğunun Türkler olmasından dolayı Türk kökenli olduğunu kabul edenler de vardır.³⁸

Dindar bir aileden gelen Zemahşerî'nin anne ve babasının takva sahibi kimseler olduğu rivâyet edilir. Babası Zemâhşer'de bir mahalle imamıyken siyasi bir sebepten dolayı Selçuklu Veziri Müeyyidülmülk tarafından hapse atılmış, hapisteyken de vefat etmiştir.

³⁷ Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği*, 81-82.

³⁸ Şehâbeddîn Ebû Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas, (I-VII), (Beirut: 1414/1993, Dâru'l- garbi'l-İslâmî), VI/2688; Ebû'l Abbas Şemseddîn İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi ehli'z-zamân*, thk. İhsan Abbas, (I-VII), (Beirut: 1397/1977, Dâru Sâdır), V/169; Abdüsselâm b. Muhammed el-Enderesbânî, *Fî Sîreti'z-Zemahşerî: Cârillâh*, thk. Abdülkerîm el-Yâfi, Mecelletü Mecmâi'l-Lügati'l Arabiyye bi Dimaşk., LVII/3 [1402/1982] içinde, 365-382; İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl, Kahire: 1369/1950), 265-272; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 44/ 235-238

Kaynaklarda bacağının takma olduğu belirtilen Zemahşerî'nin sakat kalması hakkında kaynaklarda çeşitli sebepler nakledilmiştir; damdan düşmesi sebebiyle ayağının kırılması, Buhârâ'ya ilim yolculuğu esnasında binekten düşmesi bu yüzden ayağını kesildiği, bir seyahat esnasında şiddetli soğuktan dolayı ayağının donması, çocukken bir kuşun ayağını koparması sebebiyle annesinin bedduasını alması bu sebeplerdendir.³⁹

Zemâhşerî'nin İnsanların, bacağının kesik olması sebebiyle hakkında şüphe duymalarını gidermek için bacağının şiddetli soğuktan donmasından dolayı kesildiğine dair bir belge düzenlediği rivâyet edilmektedir.⁴⁰

Ailesin fakir olmasından dolayı babası onun terzi olmasını istediye de o tercihini ilimden yana yapmıştır. İlk ilim yolculuğunu Buhârâ'ya gerçekleştiren Zemâhşerî, gençlik yıllarından itibaren Hârizm, Buhârâ ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde birçok âlimin ders halkalarına katılmış, ilim tahsil etmenin evlilikten daha iyi olduğunu söylemiş ve bu sebeple evlenmemiştir. İtikat'ta Mu'tezile mezhebine fıkhıta ise Hanefî mezhebine mensuptur.⁴¹

Kırk bir yaşına kadar devlet adamlarına methiye yazan onlarla oturup kalkan Zemahşerî 512 (1118) yılında şiddetli bir hastalığa yakalanmış, bu esnada gördüğü bir rüya üzerine onlarla olan ilişkilerini kesmiş ve yaşam biçimini değiştirmiştir.⁴²

Sağlığına kavuştuktan sonra Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmış; Bağdat'a uğrayıp buradaki birçok âlimle görüşmüş ve onların ders halkalarına katılmıştır. Arap yarımadasında çeşitli bölgelerini dolaşmış, Arapça'nın incelikleri ve farklı lehçeleri hakkında geniş bilgiler edinmiştir. Mekke'de iki yıl kalmasının ardından Hârizm'e dönmüş on yıl kadar sonra tekrar Mekke'ye hareket etmiştir. Mekke' de kaldığı esnada Mu'tezile âlimlerinin istekleri ve İbn Vehhâs'ın teşvikiyle meşhur tefsîri *el-Keşşâf* ı yazmaya başlamış. İki yıl dört ay gibi bir zamanda eserini tamamlamış ve bir süre sonra memleketine dönmeye karar vermiştir.⁴³

³⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, VI/2688; Enderesbânî, *Fî Sîreti'z-Zemahşerî*, 368; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî" 44/ 235-238; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, 268.

⁴⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V/169.

⁴¹ Fâzıl Sâlih es- Samirâî, *ed-dirâsatü'n- Nahviyye ve'l- luğaviyye inde' z- Zemahşeri*, Matbatü'l İrşad, Bağdad, 1390/ 1971, s.14.

⁴² Enderesbânî, *Fî Sîreti'z-Zemahşerî*, s. 368.

⁴³ Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 44/ 235-238

Mekke'den döndükten sonra Cürcâniye'de, 9 Zilhicce 538 (13 Haziran 1144) tarihinde arefe gecesi vefat etmiştir.⁴⁴

4.2. Hocaları

Zemâşerî pek çok âlimden ilim öğrenmiştir. Kendisinden ilim aldığı bu âlimler içerisinde ilmî şahsiyetinin oluşmasına etki eden, kendisinden dil ve belâgat ilimlerini öğrendiği Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî'nin (ö. 536/1141) önemli yeri vardır. Ebû Mudar el-İsfahânî bir müddet Hârizm'de kalmış, birçok kimse onun ilminden ahlakından faydalanmıştır. Hârizm'e Mu'tezile mezhebinin düşüncelerini sokmasıyla, Zemahşerî'de onun itizâlî fikirlerinden etkilenenler içerisinde yer almıştır.⁴⁵

Zemâşerî Mekke'de Ebû Bekir Abdullah b. Talha el-Ya'bürî (ö.518/1124)'den Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserini okumuş, Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101) ile kendisine kelâmda hocalık, tefsîrde öğrencilik yapan, son dönemin en önemli Mu'tezile kelâmcısı kabul edilen Rükneddin İbnü'l-Melâhim'den (ö. 536/1141) ilim almıştır.⁴⁶

Zemahşerî, Bağdat'ta Ebü'l-Hasan Ali b. Muzaffer en-Nîsâbûrî ve Ebû Nasr el-İsfahânî'den edebî ilimler, Ebü'l-Hattâb Nasr b. Ahmed İbnü'l-Batir, Ebû Sa'd eş-Şekkânî ve Ebû Mansûr Nasr el-Hârisî'den hadis, Ebû Abdullah ed-Dâmegânî'den (ö. 478/1085) hadis ve fıkıh dersleri almış, Ebû Mansûr İbnü'l- Cevâlikî'den de (ö. 540/1145) bazı dil kitapları okumuştur.⁴⁷

4.3. Talebeleri

Talebe seçiminde ve icâzet verme hususunda çok titiz olan Zemahşerî, Hârizm, Bağdat, Mekke gibi şehirlerde birçok öğrenci yetiştirmiş ve icazet vermiştir.

Ebü'l- Hasan Ali b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Harun el-İmrânî el-Hârizmî, Muhammed b. Ebi'l Kâsım el- Bakkâlî el-Hârizmî, Ebû Yusuf Yakub b. Ali b. Mahmud b. Cafer el-Belhi, Âmir b. Hasan es-Simsâr, Ebü'l-Mehâsin İsmâil b.

⁴⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, VI/2688.

⁴⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, VI/2688; es- Samirâî, *ed-Dirâsatü'n- Nahviyye ve'l- luğaviyye inde' z-Zemahşeri*, s.15.

⁴⁶ Enderesbânî, *Fî Sîreti'z-Zemahşerî*, s. 368; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", 44/235-238.

⁴⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, VI/2688; es- Samirâî, *ed-Dirâsatü'n- Nahviyye ve'l- luğaviyye inde' z-Zemahşeri*, s.15.

Abdullah et-Tavîlî, Ebû Saîd Ahmed b. Mahmûd eş-Şâî ve Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî onun talebeleri arasında zikredilebilir. Mekke Emîri Ebü'l-Hasan Ali b. Îsâ b. Vehhâs da Zemahşerî'ye hem hocalık hem öğrencilik yapan isimler arasında yer almaktadır.⁴⁸

4.4. Eserleri

Zemahşerî pek çok alanda eser kaleme almış velüd bir âlimdir. Yazdığı eserlerinin sayısını otuz olarak tespit edenler bulunduğu gibi altmış beşe kadar çıkaranlar da vardır.⁴⁹ Tefsîr alanında yazılan en meşhur eseri *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl* isimli tefsîridir. Bu eserle ilgili çok sayıda şerh hâşiye vb. çalışmalar yapılmıştır.

Zemahşerî eserini 526 (1132) yılında yazmaya başlamış ve iki yılda tamamlamıştır. Eserinin girişinde Kur'ân'ı tefsîr etmenin zorluğuna dikkat çekerek bunu yapacak kişinin Arap dili ve belâgatine vakıf olması, diğer ilimlerde de geniş bilgi birikiminin bulunması, zihnî melekelerinin ve sezgi yeteneğinin güçlü olması, çalışma disiplinine sahip bulunması gibi özellikler taşıması gerektiğini belirtir.

Tefsîrde dirâyet ve rivâyet metotları birleştirilmiştir. Âyetler tefsîr edilirken çeşitli hadisler nakledildiği halde Müslim'in *el-Câmi 'u's-şahîh*'i dışında kaynak zikredilmez. Âyetler, öncelikle dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirleri dikkate alınarak aklın ilkeleri ışığında tefsîr edilirken çok ince tahlillerle kelimelerin ihtiva ettiği mecazi mânalar keşfedilmeye çalışılır. Bununla birlikte nüzûl sebepleri üzerinde durulurken hem hadislere hem sahâbe sözlerine başvurulur. Bu arada özellikle sûrelerin fazileti hakkında zayıf ve uydurma rivâyetlere yer verilir; bazen rivâyetlerin zayıf olduğu da belirtilir. Müellif kıraat farklılıklarına dikkat çekerek bunlar arasında Kur'ân'ın üslûbuna uygun düşenleri tercih eder. Eserde neshin hikmetine temas edilerek nâsîh ve mensûh âyetler belirlenmeye çalışılır. Ahkâm âyetlerinden müellifin fıkhîta mensup olduğu Hanefî mezhebine uygun hükümler çıkarılırken Şâfiî mezhebine ait görüşlere de yer verilir. Eserde uygulanan akılcı metodun bir gereği olarak çelişkili gibi görünen âyetlerin te'vili üzerinde durulur,

⁴⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, s.268; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", 44/ 235-238.

⁴⁹ Eserlerinin listesi için bkz. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, II/402-403; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî" 44/236-238.

Eserde Mu'tezile mezhebinin ilkelerine uygun olan âyetler muhkem, aykırı olanlar ise müteşâbih sayılarak müteşâbihler muhkemlerin ışığında te'vil edilir; nahiv ve belâgat kaideleri de bu mezhepçi hedefi gerçekleştirme vasıtası olarak kullanılır; hatta aynı amaçla zayıf hadisler de nakledilir. İrşad bakımından faydalı olacağı düşüncesiyle asılsız olup olmadığına bakılmaksızın çeşitli kıssaların yer verildiği eser, tasavvufî düşüncenin tenkidi açısından da önemli bir kaynak değeri taşımaktadır. Yazıldığı dönemden başlayarak müfessirlerin ilgisini çeken *el-Keşşâf* Kur'ân'ı lugat, nahiv ve belâgat ilkelerini dikkate alarak yorumlaması, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönlerini, özellikle taşıdığı edebî üstünlüğü ve erişilmez nazım güzelliğini ortaya koyması, Kur'ân'da mânaların tasvir ve temsil yoluyla anlatılmasının etkili bir metot olduğunu göstermesi gibi özellikleriyle çok beğenilmiş ve hemen hemen bütün müfessirlerce kaynak olarak alınmıştır.

Başta Fahreddin er-Râzî olmak üzere Beyzâvî, Nîsâbûrî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ebüssuûd Efendi, Elmalılı Muhammed Hamdi gibi Sünnî müfessirler *el-Keşşâf* tan faydalanmıştır. Hatta bazı müellifler Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'ini *el-Keşşâf* in bir özeti kabul etmiştir. İtizali fikirler, Ehl-i sünnet'e üstü kapalı ifadelerle ağır isnatlarda bulunulması gibi gerekçelerle Sünnî ulema tarafından eleştirilmiştir. *El-Keşşâf* taki i'tizâlî fikirleri tenkit edenler arasında: İbnü'l-Müneyyir, Kâdî İyâz, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî gibi alimler yer almaktadır.⁵⁰

Zemahşerî *el-Keşşâf* isimli tefsirinden başka Arap gramerine dair: *el-Mufassal*, Arapça mecazlar sözlüğü: *Esâsü'l-Belâga*, şiire dair: *Dîvânü's-şi'r* (*Dîvânü'l-edeb*), fıkıhta: *Ru'ûsü'l-mesâ'il* gibi farklı alanlarda da çok sayıda eser yazmıştır.⁵¹

4.5. el-Keşşaf Tefsîrine Yapılan Şerh, Hâşiye, Talik ve Şevahidler

el-Keşşâf literatürün tarihî seyri: 1- Teşekkül Dönemi: Zemahşerî'den Çârperdî'ye, 2- Gelişim Dönemi: Çârperdî'den Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye 3. Olgunlaşma Dönemi: Cürcânî'den Şerh Hâşiyesi Geleneğine 4. Literatürün Zirvesi: Şerh Hâşiyelerinden Ebüssuûd Efendi Tefsîrine 5- Literatürün Son Örnekleri: XI.

⁵⁰ Ali Özek, "el-Keşşâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 25/329-330

⁵¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/168-169.

(XVII.) Yüzyıl ve Sonrası, şeklinde tasnif edilmektedir.⁵² Bu literatür içerisinde Ahmed el-Karamânî'nin *Tefsîru'l-Karamânî* isimli eseri hâşiye geleneğinin Osmanlı'daki zirvesini temsil etmektedir.⁵³

Şükrü maden *Tefsîrde hâşiye geleneği* adlı çalışmasının ekler kısmında aşağıda naklettiğimiz *el-Keşşâf* hakkında yapılan şerh, hâşiye ve talik literatürüne ait bir listeye yer vermiştir:⁵⁴

1. el-Fazl b. Hasan et-Tabersî (ö. 548/1144), *el-Kâfi es-Sâfi min Kitâbi'l-Kessâf*.
2. Ebü's-Se'âdât Mecdüddin el-Mübârek b. Esîriddin Muhammed b. Muhammed es-Seybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), *el-İnsâf fi'l-cem' beyne'l-Kesf li's-Sa'lebî ve'l-Kessâ*.
3. Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî (ö. 616/1220), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
4. Abdüllatîf el-Hamevî (ö. 629/1232), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
5. İbnü'l-Müneyyir Nâsıruddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. Ebî Bekrel-İskenderî (ö. 683/1284), *el-İntisâf mine'l-Keşşâf*.
6. Abdülkerîm b. Ali b. Ömer el-Ensârî Alemüddin el-İrâkî (v. 704/1305), *el-İnsâf mine'l-intisâf fi mesâili'l-hilâf beyne'z-Zemahşerî veİbni'l-Müneyyir*.
7. Kutbüddin Mahmûd b. Mes'ûd el-Fârisî es-Sîrâzî (ö. 710/1311), *Hâşiye ale'l-Kessâf: el-İntisâf: Şerhu'l- Keşşâf*.
8. Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Halil el-Magribî es-Sekûnî (v. 717/1317), *Kitâbü'ttemyîzale'l- Keşşâf: el-Muktedab mine't-temyîz li-mâ fi'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl fi'l-Kitâbi'l-Azîz: Hâşiye ale'l- Keşşâf*.
9. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Osman el-Ezdî İbnü'l-Bennâ (ö. 721/1322), *Hâşiye ale'l- Keşşâf*.
10. Serefüddin Hasan b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343), *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf ankınâ'i'r-rayb: Hâşiye ale'l-Keşşâf*.

⁵² Mehmet Taha Boyalık, *El Keşşâf Literatürü Bir Tefsîr Klasiğinin Etki Tarihi*, (Ankara: 2019, İslâm Araştırmaları Merkezi), 5-9.

⁵³ Muhammed Abay, Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsîr İle İlgili Eserler Bibliyografyası, *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt: IV, sayı: 6 (1), (1991), 255.

⁵⁴ Maden, Şükrü, *Tefsîrde hâşiye geleneği*, 326-336.

11. Hasan b. Muhammed b. Abdullah et-Tîsî (ö. 743/1343), *Şerhu'l-Keşşâf*.
12. Ömer b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö. 745/1344), *el-Keşf ale'l-Keşşâf: el-Keşf anmüşkîlâti'l-Keşşâf*.
13. Fahrüddin Ahmed b. Hasan b. Yûsuf el-Çârperdî (ö. 746/1345), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
14. İmâdüddin Yahya b. Ebi'l-Kâsım b. Amr b. Ali b. Ömer el-Alevî el-Yemenî (ö.750/1349), 1. *Tuhfetü'l-eşrâf fî keşfi gavâmidi'l-Keşşâf* 2. *Dürerü'l-asdâf fî halliakdi'l-Keşşâf*.
15. Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî (ö.756/1355), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
16. Takıyyüddin Ali b. Abdü'l-Kâfî es-Sübki (ö. 756/1356), *Sebebü'l-inkifâf an kırâati'l-Keşşâf*.
17. Muhlîs b. Abdullah ed-Dihlevî el-Hindî (ö. 764/1363), *Keşfü'l-Keşşâf*.
18. Kutbüddin Muhammed b. Muhammed er-Râzî et-Tahtânî (ö. 766/1364), *Hâşiye ale'l-Keşşâf: Tuhfetü'l-eşrâf fî Şerhi'l-Keşşâf*.
19. İftihârüddin Muhammed b. Nasruddin Muhammed ed-Damgânî (ö. 775/1374), *Kâşifetü's-sicâf an vechi'l-Keşşâf*.
20. Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî (ö. 786/1384), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
21. Semsüddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (ö. 786/1385), *Enmûzecü'l-Keşşâf*.
22. Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Tunusî (ö. 790/1388), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
23. Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1389), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
24. Bahâüddin Ali b. Gıyâsiddin Abdulkerîm b. Abdulhamîd el-Hüseynî el-Alevî en-Neylî en-Necefî (ö. 800/1398), 1. *el-İnsâf fî'r-reddi alâ sâhibi'l-Keşşâf*, 2. *el-Cüzâf min kelâmi'l-Keşşâf*.
25. Celâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Hacendî (ö. 802/1399), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
26. İzzüddin Yûsuf b. Hasan b. Muhammed es-Serâirî et-Tebrîzî (ö. 804/1402), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.

27. Sirâcüddin Ömer b. Reslân el-Bülkînî (ö. 805/1403), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
28. Muhibbüddin Ebü'l-Velîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b.Gâzî el-Halebî (ö. 810/1408), *Şerhu'l-Keşşâf*.
29. Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 816/1413), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
30. Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzabâdî es-Şîrâzî (ö. 817/1415), *Kutbetü'l-hassâf li-halli hutbeti'l-Keşşâf: Bugyetü'r-ressâf min hutbeti'l- Keşşâf: Nugbetü'r-ressâf min hutbeti'l- Keşşâf*.
31. Muhammed b. Yûsuf el-Hüseynî ed-Dehlevî (ö. 825/1422), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
32. Veliyyüddin Ebû Zer'a Ahmed b. Abdurrahim b. Hüseyin b. el-İrâkî (ö. 826/1423), *el-İnsâf ale'l- Keşşâf: Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
33. Yûsuf İbnü'l-Hüseyin el-Halvânî (ö. 854/1451), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
34. Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî (ö. 855/1452), *Hâşiye ala Tefsîri'l- Keşşâf*.
35. Mevlânâzâde Ebü's-Se'âdât Muhammed b. Ahmed b. Ebî Yezîd b. Muhammed İbni Binti'l-Aksarâyî (ö. 859/1454), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
36. Alâüddin Ali b. Muhammed el-Bistâmî Musannifek (ö. 875/1470), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
37. Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mes'ûd el-Bergamevî el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
38. Ahmed b. Abdullah el-Karîmî (ö. 879/1474), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
39. Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmerz b. Ali (ö. 885/1480), *Hâşiye alâ sûreti'l-En'âm mine'l-Keşşâf ve ba'dı'l-Kâdî*.
40. Alâüddin Ali et-Tûsî (ö. 887/1483), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
41. Seyfüddin Ahmed b. Muhammed el-Herevî Hafîdü'd-Teftâzânî (ö. 906/1501), *Hâşiye ale'l-Keşşâf: Ta'lîka*.
42. Celâlüddin Muhammed b. Es'ad ed-Devvânî (ö. 908/1502), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
43. Muhyiddin Muhammed b. Ali el-Karabâgî er-Rûmî (ö. 942/1535), *Hâşiye ale'l-Keşşâf: Ta'lîka alâ Tefsîri'l- Keşşâf*.

44. Hayrüddin Hızır b. Mahmûd b. Ömer el-Atûfî (ö. 948/1541), *Hâşiye ale'l-Keşşâf min sûreti'n-Nebe' ilâ âhiri'l-Kur'ân*.
45. Muhammed Gıyâsüddin Mansûr b. Muhammed Sadriddin es-Sîrâzî (ö. 949/1542), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
46. Ümmü Veled (İbn Ümmi Veled) Abdü'l-Evvel b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid er-Rûmî (ö. 950/1544), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
47. Muhammed b. Yahyâ Behrân es-Sa'dî el-Yemenî (ö. 957/1550), *et-Tekmilü's-sâf ale'l-Keşşâf*.
48. Ebû Abdillah Muhammed b. Muhammed el-Hanefî b. Bilâl (ö. 958/1551), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
49. Ahmed b. Mahmud el-Asamm el-Karamânî (ö. 971/1563), *Tefsîru'l-Karamânî*
50. Alâüddin Ali b. Muhammed Hınnâvîzâde (Kınalızâde) (ö. 979/1571), *Hâşiye ala Tefsîri'l-Keşşâf*.
51. Ebussuûd b. Muhammed b. Muhammed el-Îmâdî (ö. 982/1574), *Me'âkidü't-tarâf fî evâili Tefsîri sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf: Hâşiye alâ Tefsîri sûreti'l-Feth mine'l-Keşşâf*.
52. Mu'îdzâde Muhammed b. Abdilazîz Habîbi'l-Kâdirî el-Bektûnî el-Hanefî el-Mar'asî (ö. 983/1575), *Muhâkemât beyne'l-mevâdi'l-hilâf beyne'l-Kâdî ve Sâhibi'l-Keşşâf*.
53. Seyhülislâm Meylî Zekerıyyâ b. Bayram er-Rûmî (v. 1001/1593), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
54. Muhammed b. Ahmed b. Îsâ el-Magribî (ö. 1005/1597), *Gâyetü'l-ithâf fî mâ hafâ min kelâmil'l-Kâdî ve'l-Keşşâf*.
55. Abdülhalîm Ahîzâde (ö. 1013/1605), *Hâşiye ale'l-Keşşâfve'l-Beyzâvî*.
56. Sun'ullah b. Ca'fer el-Müftî (ö. 1021/1612), *Hâşiye alâ evâili'l-Keşşâf*.
57. İbrâhim b. Hüseyin el-Hemezânî (ö. 1026/1617), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
58. Radyyyüddin Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Lutf el-Makdisî (ö. 1028/1619), *Hâşiye ale'l-Keşşâf: Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl ve'l-Keşşâf ve Ebi's-u'ûd*.
59. Bahâüddin Muhammed b. Hüseyin b. Abdussamed el-Âmilî el-Hârisî (ö. 1031/1622), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.

60. Kudbüddin b. Abdulhay ez-Zâhidî el-Kebîrî (ö. 1050/1641), *Hâşiye ala Tefsîri'l- Keşşâf*.
61. Sâlih b. Dâvûd el-Yemenî (ö. 1062/1652), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
62. Abdülhakîm b. Semsiddin es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1656), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
63. Şihâbüddin Ahmed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659), *el-Keşf ani'l-Keşşâf*.
64. Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1674), *Menhu'l-eltâf bi-tekmileti Hâşiyeti'l- Keşşâf*.
65. Yahyâ b. Ömer Ali el-Alâî Minkârî el-Hanefî er-Rûmî (ö. 1088/1678), *Hâşiye ale'l-Keşşâf*.
66. Ahmed b. Sâlih b. Muhammed Ebi'r-Ricâl (ö. 1092/1682), *Hâşiye ala Tefsîri'l- Keşşâf*.
67. Hâmid b. Mustafa el-Aksarâyî el-Konevî (ö. 1098/1687), *Hâşiye ala Tefsîri'l- Keşşâf: Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî ve Tefsîri'z-Zemahserî*.
68. Sâlih b. Mehdî b. Ali el-Yemenî (ö. 1108/1697), *el-İthâf li-talebeti'l-Keşşâf*.
69. Saçaklızâde Mehmet Efendi (ö. 1145/1732), *Hâşiye ala Tefsîri'l-Keşşâf*.
70. Hâmid b. Ali b. İbrâhim ed-Dımeşkî el-İmâdî (ö. 1171/1757), *el-İthâf fî serhi hutbeti'l-Keşşâf*.
71. Hocazâde Muhammed b. Vecîh el-İzmirî (ö. Hicrî 12. asır), *İs'âfü'l-ithâf fî mu'âveneti'l-Kâdî ve'l-Keşşâf*.

4.6. el-Keşşâf'a Yazılan Ta'likler

1. Molla Fenârî Semseddin Muhammed b. Hamza b. Halil b. İsâ er-Rûmî el-Hanefî (ö. 834/1431), *Ta'likât alâ evâili'l- Keşşâf*.
2. Sâlih b. Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 868/1464), *Ta'lik ale'l- Keşşâf li'z-Zemahşerî*.
3. Mehdî b. Abdullah eş-Şîrâzî er-Rûmî (ö. 956/1550), *Ta'lik ale'l-Keşşâf*.
4. eş-Şerîf Mehdî el-Fikârî (el-Efkârî) Şîrâzî er-Rûmî (ö. 957/1550), *Ta'lîka ale'l-Keşşâf*.

5. Kemâlüddin Mehmed b. Sâsî el-Hanefî el-Ferkendî et-Taşkendî (ö. 980/1572), *Ta'lîkaalâ Tefsîri Sâhibi'l-Keşşâf bi-kavlihî Te'âlâ "Hattâ izâ lekiye gulâmen"*.
6. Muhammed b. Ömer b. Osman ed-Dârendî er-Rûmî (ö. 1152/1740), *Ta'lîku'd-Dârendîalâ âyâtin min Tefsîri'l-Keşşâf ve'l-Beyzâvî*.
7. Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Halebî (ö. 1194/1780), *Ta'lîkât ale'l-Keşşâf*.
8. Mustafa Muhammed b. Muhammed Rodosluzâde (ö. 1113/1701), *Ta'lîk ale'l-Keşşâf*.

4.7. Keşşâf Hâşiyelerine Yazılan Hâşiyeler ve Ta'lîkler

4.7.1. Teftâzânî'nin Hâşiyelerine Yazılan Hâşiyeler

1. Haydar b. Muhammed b. İbrâhim el-Hûfî/Havfî el-Herevî (ö. 830/1427), *Hâşiyeler alâ Hâşiyeti Sa'diddîn*.
2. Hızır b. Celâliddin Ahmed Paşa es-Sivrihisarî er-Rûmî (ö. 863/1458), *Tekârîr alâHâşiyeti Sa'diddîn*.
3. Alâüddin Ali b. Muhammed Kuşcu (ö. 879/1474), *Ta'lîk alâ Hâşiyeti Sa'd: Hâşiyeler alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî*.
4. Ahmed b. Yahya b. Sa'diddin et-Teftâzânî (Hafîdü't-Teftâzânî) (ö. 887/1482), *Hâşiyeler alâ evâili Hâşiyeti Ceddihi*.
5. Muhammed b. Yûsuf b. Ömer es-Senûsî (ö. 895/1489), *Muhtasarı Hâşiyeti't-Teftâzânî*.
6. Nizâmüddin Osman b. Abdullah Mevlânâzâde (ö. 901/1495), *Hâşiyetü'l-Hatâi alâ Hâşiyeti Sa'diddîn*.

4.7.2. Cürcânî'nin Hâşiyelerine Yazılan Hâşiyeler

1. Rumeli Kazaskeri Abdülkerîm b. Abdullah er-Rûmî (ö. 874/1470), *Hâşiyeler alâ Hâşiyeti's-Seyyid*.
2. Alâüddin Ali b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî (ö. 875/1471), *Hâşiyeler alâHâşiyeti's-Seyyid*.

3. Alâüddin Ali b. Muhammed et-Tûsî (ö. 877/1472), *Hâsiye alâ Hâsiyeti's-Seyyid*.
4. Seyyid Ahmed b. Seyyid Kırımî (ö. 879/1474), *Hâsiye alâ Hâsiyeti's-Seyyid ale'l-Keşşâf*
5. Bedrüddin Hasan Çelebi b. Muhammed Sâh b. Muhammed el-Fenârî (ö. 891/1486), *Hâsiye alâ Hâsiyeti'l-Cürcânî*.
6. Hatîbzâde Muhyiddin Muhammed b. İbrâhim er-Rûmî Kastamonî (ö. 901/1496), *Hâsiye alâ Hâsiyeti's-Seyyid*.
7. Kara Kemâl Kemâlüddin İsmâil Karamânî (ö. 920/1514), *Hâsiye alâ Hâsiyeti's-Seyyid ale'l- Keşşâf*.
8. Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Pasa (ö. 940/1533), *Hâsiye alâ Hâsiyeti'l-Keşşâf li'l-Cürcânî: Ta'lîka alâ Hâsiyeti'l-Keşşâf li'l-Cürcânî*.
9. İsmâüddin İbrâhim b. Muhammed b. Arabsâh el-İsferâyînî (ö. 945/1538), *Havâs alâ Hâsiyeti'l-Cürcânî*.
10. Pîr Muhammed el-Kirmânî (ö. 951/1544), *Hâsiye alâ Hâsiyeti's-Seyyid*.
11. Ahmed b. Mustafa Tasköprizâde (ö. 968/1560), *Hâsiye alâ Hâsiyeti'l-Keşşâf: Ta'lîka alâ Hâsiyeti's-Seyyid eş-Şerîf alâ Tefsîri'l-Keşşâf*.

4.7.3. Diğer el-Keşşâf Hâsiyelerine Yazılan Hâsiyeler

1. Cemâlüddin Abdullah b. Yûsuf b. Hişam (ö. 762/1360), *Muhtasaru'l-intisâf ve'l-insâf min Tefsîri'l-Keşşâf*.
2. Cemâlüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Fahrüddin el-Aksarâyî (v.791/1388), *Hâsiye alâ Hâsiyeti Kutbi't-Tahtânî: İ'tirâzât alâ Şerhi'l-Keşşâf li-Kutbi't-Tahtânî*.
3. Abdülkerîm b. Abdulcebbâr b. İbrâhim et-Tebrîzî (ö. 825/1422), *el-Muhâkemât ale'l-Keşşâf beyne's-Şeyhayn Kutbü'r-Râzî ve'l-Aksarâyî*.
4. Mansûr b. Hasan b. Ali b. İhtiyâriddin el-Kuraşî el-Adevî el-Kâzerûnî (ö. 860/1455), *Letâifü'l-eltâf fî tahkîki't-Tefsîr ve nakdi'l-Keşşâf*.
5. Şemsüddin Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî er-Rûmî (ö. 875/1470), *Hâsiye ale'l-Keşşâf: Mûsveddetü Hayâlî ale'l-Keşşâf*.

6. Abdülkerîm b. Abdulcebbâr ed-Dımeşkî, *Mu'allekât Mevlânâ Abdülkerîm alâ Şerhi'l-Keşşâf li-Mevlânâ Ali Kuşcu*.

7. Ali b. Ömer el-Erzincanî, *Tevzîhu müşkilâti'l-Keşşâf*.

5. Kâdı Beyzâvî'nin Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl Adlı Eseri

Ahmed el-Karamânî Kâdı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı eserinden çokça faydalanmıştır. *Envâru't-Tenzîl* metnini birçok yerde şerh etmesinden dolayı bu müellif hakkında da kısaca bilgi vermenin gerekli olduğunu düşündük.

5.1. Hayatı

Müfessir, muhaddis, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî olan Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî Şîraz yakınlarındaki Beyzâ kasabasında doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Daha sonra babasının başşehir kâdılkudâtlığına tayiniyle birlikte İran'ın başkenti Şîraz'a gitti. Şîraz o zaman âlimlerin, fakihlerin, ediplerin ve şâirlerin sığınağı idi. Beyzâvî burada ilmi bir ortam içerisinde ve büyük âlimlerin arasında Ehl-i sünnet çizgisi üzere yetişti. Hayatının çoğunu Şîraz da geçirdi ve Şîraz kâdılkudâtlığına atandı. Çeşitli ilim meclislerinde katıldığı münazaralarla ün kazandı. Tebriz'e gitti ve (ö. 685/1286) yılında orada vefat etti.⁵⁵

5.2. İlmî Şahsiyeti

İslâmî ilimlere yönelik çok sayıda eser kaleme alan, "allâme"⁵⁶ sıfatıyla nitelenmiş olan Beyzâvî güçlü ilmî şahsiyet ve kabiliyetinin yanında geniş bir kültüre de sahipti. Daha çok tefsir, kelâm, fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında meşhur olmuştur.⁵⁷

5.3. Talebeleri

Kemâleddin el-Merâgî, Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî, Çârberdî ve Zeynüddin el-Henkî meşhur talebelerindendir.⁵⁸

⁵⁵ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh M. el-Hulv-Mahmûd M. et-Tanâhî, (I-X), (Kahire: Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964), 8/157-158; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/110; Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâgî, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1429/2008), 1/80-83.

⁵⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), vr. 257b.

⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 6/100.

5.4. Eserleri

Beyzâvî'nin tefsîr alanında yazdığı *Envârü't-tenzîl* adlı eseri îcaz (ihtisar) yönünden onun ustalığını gösteren en önemli eserlerindedir. Bu eser hakkında çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Kendinden önceki bazı önemli tefsirleri ustaca özetlemesi, ayetlere getirdiği yorumlar ve dil kurallarına dayanarak yaptığı açıklamalar onun büyük bir müfessir olduğuna işaret etmektedir.⁵⁹

Ahmed el-Karamânî'nin asıl kaynakları içerisinde yer alan Beyzâvî'nin eserine çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiyelerden biriside Şeyhzâde hâşiyesidir. Karamânî pek çok yerde *Envârü't-tenzîl* den nakilde bulunmuş, naklettiği bu yerleri de Şeyhzâde hâşiyesinden faydalanarak açıklamıştır. Bu durum Karamânî'nin eserinin Beyzâvî hâşiyesi olduğu izlenimini vermiştir. Bu sebepten olsa gerek bazı kaynaklarda Ahmed el-Karamânî'nin eseri Beyzâvî hâşiyesi literatürü içerisinde zikredilmiştir.

Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı eserinden başka: Mantıka dair: *Tavâli 'u'l-envâr min metâli 'i'l-enzâr*, *Misbâhu'l-ervâh*, Usûl-i fıkha dair: *Minhâcü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, Şâfi fikhına dair: *el-Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*, Hadise dair: *Tuhfetü'l-ibrâr Şerhu Mesâbîhi's-sünne*⁶⁰ gibi önemli eserleri vardır.

⁵⁸ el-Beyzâvî, *el-Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*, 1/80-83.

⁵⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Beyzâvî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 6/100.

⁶⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi 'iyyeti'l-kübrâ*, 8/157-158; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/110.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED el-KARAMÂNÎ VE *TEFSİRÜ'L- KARAMÂNÎ* ADLI ESERİ

1. Ahmed b. Mahmûd el- Asamm el-Karamânî el-Lârendî

1.1. Hayatı

Müellifin tam adı “Ahmed b. Mahmûd el- Asamm el-Karamânî el-Lârendî”dir.” İsmi ve lakabı bazı nüshalarda, “*el-Fâdil el-Âlim er-Rabbânî el-Ma'rûf bi-Sağır Ahmed Çelebi el-Karamânî*” geçerken,⁶¹ bazı nüshalarda, “*el-Vâiz Ahmed el-Karamânî*” diye geçmektedir.⁶² Babasının ismi Mahmud’dur. Eş ve çocuklarının bulunmasına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde (927-974/1520-1566) yaşayan Ahmed b. Mahmûd el-Asamm el-Karamânî, Karamân ilinin Lârende’de kasabasında doğmuş, memleketindeki ulemâdan ilim tahsil ettikten sonra İstanbul’a gelmiştir. Burada bir takım hocalardan ders aldıktan sonra Pîrî Paşazâde Muhyiddin Mehmed Râzî Çelebi (ö. 941/1534),⁶³ İstanbul Koca Mustafa Paşa medresesinde müderris iken⁶⁴ onun dânişmendi⁶⁵ olmuş hem talebesi hem ders yardımcısı olduğu hocasında tahsilini tamamlamış ve müderrislik icazetini almıştır. Bu görevi esnasında kulaklarına sağırlık arız olmuş, görevinden feragat edip on beş akçe maaş ile cuma günleri Ahaveyn Mescidi’nde vaaz etmeye başlamış, çoğu zamanda Fatih Camii’nde hadis ve tefsîr dersleri vermiştir. II. Selim (974-982/1566-1574) ile arasında çıkan bir küçük bir anlaşmazlık neticesinde memleketi Karamâna dönmüş, kalan hayatını tedris, irşad ve telif çalışmalarıyla geçirmiştir.⁶⁶

Karamânî, zahir ve bâtın ilimlerde söz sahibi olmasının yanın da, takva sahibi ve fazıl bir kişiliğe de sahiptir. Cemaatle namaz kılmaya çok önem vermiş, ömrü

⁶¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 1a.

⁶² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 110), 1a (Zahriye); (Carullah, 112), 1a (Zahriye); (Carullah, 113), 1a (Zahriye); (Carullah, 114), 1a (Zahriye); (Carullah, 115), 1a (Zahriye); (Carullah, 116), 1a (Zahriye); (Carullah, 117), 1a (Zahriye); Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, (Beyazıt, 487), 1a.

⁶³ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku 'ş-Şakaik. Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: 1989, Çağrı Yay), 1/458-459.

⁶⁴ Baltacı, XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, 282; Mustafa Topçu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîrinin Tahkik Ve Değerlendirilmesi Tevbe, Yûnus, Hûd Sûreleri*, (Konya, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 58.

⁶⁵ Sahn-ı Semân (Fâtih) ve Süleymaniye medreseleri olmak üzere büyük medreselerin özellikle icâzet alma seviyesine gelmiş talebelerine verilen ad.

⁶⁶ Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 158.

boyunca namazlarını cemaatle kıldığı rivâyet edilmiştir. Feyizli bir yapıya sahip olan Karamânî güzel ve sakin konuşmalarıyla büyük küçük herkesin üzerinde etki bırakmış, pek çok insan ondan istifade etmiştir. Kanaatkâr bir kişiliğe sahip olduğundan, Şehzade Bayezid, kardeşi II. Selim (974-982/1566-1574) ile arasında saltanat varisi olma sebebiyle Konya ovasında gerçekleşen muharebede dua talebi ve tarafında olma niyetiyle gönderdiği bin filori⁶⁷ ve hediyeleri kabul etmeyip iâde etmiştir.⁶⁸ Ömrünün son zamanlarında uzlete çekilip tasavvufa yönelmiş, Halvetî tarikatına sülûk edip Şeyh Cemâleddin İshak el-Karamânî, ye (ö. 933/1527) intisap etmiştir.⁶⁹ Kaynakların çoğunluğuna göre⁷⁰ 971/1564, yılında bazı kaynaklarda ise 981/1574'te vefat etmiştir.⁷¹

Ahmed b. Mahmud el-Karamânî hakkında bilgi veren müellifler isim benzerliğinden dolayı Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî (ö. 871/1467) ile Ahmed b. Mahmud el-Asam el-Karamânîyi (ö. 971/1564) birbirine karıştırmışlardır. Bu karışıklığı yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde müelliflerin nüshaları hakkında bilgi verilirken de görmekteyiz. Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî, II. Murad (825-855/1421-1451) ve Fatih devri (855-886/1451-1481) âlimlerindedir ve “Hamza el-Karamânî” adı ile meşhur olmuştur. Vaiz Ahmed b. Mahmud el-Asam el-Karamânî el-Larendi (971/1564) ise Kanuni devri (927-974/1520-1566) âlimlerindedir.⁷²

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin, Şemseddin Muhammed es-Semerkandî'nin “*es-Sahâif fi't-Tefsîri*” ni tamamladığı ve

⁶⁷ Filori, İtalya ve batı memleketlerinde basılan altın paralara Osmanlıların verdiği isimdir.

⁶⁸ Nev'îzâde Atâullah b. Yahya, *Hadâiku'l- Hakâik fi Tekmileti's-şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: 1989, Çağrı Yay), 2/43; Mehmed Süreyya *Sicill-i Osmanî*, Yayına haz. Nuri akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1/161; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 157-158.

⁶⁹ Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kalfa, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fühûl*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnaut, (İstanbul: Mektebetü IRCICA, 2010), I/249; Nev'îzâde Atâullah b. Yahya, *Hadâiku'l- Hakâik fi Tekmileti's-şakâik*, 2/43; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, 157-158.

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fühûl*, I/249; *Keşfü'z-zünûn 'an esâmî el-kutub ve-l-fünûn*, hzr. M. Şerefettin Yaltkaya- Kilisli Rifat Bilge, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1362/1942), 1/456, 2/1074; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal, (İstanbul: 1951, Millî Eğitim Basımevi), I/145; Nev'îzâde, *Hadâiku'l- Hakâik*, 43; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Salih el-Hızı (Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1997), 393.

⁷¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri, Haz. A.fikri yavuz İsmail özen (İstanbul: meray yay. Tr.)* I/ 247; Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 157-158.

⁷² Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, s. 367; Bu konuda yazılan makale için bkz. Mustafa Topcu, “Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl fi'z-zehrâveyn” *Sırat*, 2/1, (2021): 152 -180.

971/1564'te vefat ettiği bilgisini verir.⁷³ Başka bir yerde adını Ahmed (Hamza) b. Mahmûd (ö. 971/1564) şeklinde zikrederek ona 12 ciltlik bir tefsîr nispet eder ve eserin tamamlanmadığını söyler. Bu eser ve müellifi hakkında da çeşitli karışıklıklar söz konusudur.⁷⁴

1.2. Ahmed el-Karamânî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

1.2.1. Siyasal Durum

Ahmed el-Karamânî'nin yaşadığı dönem Osmanlı'nın yükseliş devrine denk gelen II. Bâyezîd (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanatta olduğu dönemlerdir.

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra II. Bâyezîd dönemi bir sükûnet ve durgunluk devresi idi. Bu dönemde ilim ve kültür hayatına değer verilmiş, âlimler ve sanatkârlar korunmuş, düzenli olarak onlara câizeler tahsis edilmiştir. Yavuz Sultan Selim dönemi ise bir dönüm noktası olmuştur. Onunla tekrar bir hareket ve zaferler devrine girilmiştir. Safeviler'in Çaldıran'da 1514'de yenilgiye uğramasıyla imparatorluğun sınırları genişlemiş, manevi birlik sağlanmıştır. 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye Zaferleri neticesinde hem bölgesel hem manevi liderlik Osmanlı'ya geçmiştir. İlim adamlarıyla sohbeti seven, ilmi ve siyasi anlamda onların görüşlerini alan bir sultan olan Yavuz Sultan Selim'in okumayı da çok sevdiği rivâyet edilir.⁷⁵

Babası Yavuz'un ölümünden sonra 1520 yılında tahta geçen Kânûnî, babasının başlattığı gelişmeleri daha ileriye taşımış, 46 yıllık saltanatında birçok fetih gerçekleştirmiş, ilim, kültür ve sanat alanında Osmanlı'ya en parlak dönemini yaşatmıştır.

Onun saltanatta olduğu dönemde birçok siyasi olay vuku bulmuştur. Bu olaylardan bazıları şöyledir: Kânûnî'nin Macaristan'a gönderdiği elçinin öldürülmesi üzerine, Belgrat fethedilmiş (1521), Rodos adası alınmış (1522), Macaristan Mohaç

⁷³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II,1074; Adil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hattâ el-'Asri'l-Hadîr*, thk. Hasan Halîd, (Müessesetü Nüveyhidu's-Sekafiyye, 1409/1988) 2/494.

⁷⁴ Karışıklık için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen,, *Büyük Tefsîr Tarihi*, (Ankara: 1960, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları), 291-293; Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Yazma Tefsîr Literatürü*, (İstanbul: 2007, Damla yay.), 491-495; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, (İstanbul: 1998, Yeni Ufuklar Neşriyat), 230.

⁷⁵ Mehdi Çiftçi, *Osmanlı'nın Bilgeleri Taşkoprizâde Ahmed Efendi*, (İstanbul: 2016, İlke Yayıncılık), 11-12.

Meydan Savaşı ile Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır (1526). Viyana Kuşatması ile Budin geri alınmış (1529), Alaman Seferi yapılmış (1532) ve Avusturya-İstanbul Antlaşması imzalanmıştır (1533).⁷⁶

Doğu'da da bir takım gelişmeler olmuş, Safevi tahtına Şah İsmail'in yerine Tahmasb çıkmış, bazı sebeplerden dolayı Osmanlı-İran ilişkilerinin bozulmasıyla Amasya Antlaşması (1555) imzalanmıştır.⁷⁷

Kânûnî döneminde denizlerde büyük gelişmeler olmuş, Osmanlı donanması dünyanın en güçlü deniz gücü haline gelmiştir.⁷⁸

Bu gelişmelerin yanında Canberdi Gazali İsyanı ve Şehsuvaroğlu Ali Bey Kalkışması,⁷⁹ Kalender Çelebi İsyanı⁸⁰ gibi bir takım isyanlar ve ayaklanmalar olmuştur.

Kânûnî döneminin önemli vezîriâzamlarından biri olan, aynı zamanda Müellif'in hocasının da babası olan Pîrî Mehmed Paşa (ö. 939/1532) bu dönemin siyasi anlamda etkin devlet adamlarındandı. Cemâleddin Aksarâyî'nin torunu da olan Pîrî Mehmed Paşa, 15 Ekim 1514'de Mustafa Paşa'nın azli neticesinde boşalan vezirliğe getirildi. Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar vezîriâzamlık görevini koruduğu gibi Kanûnî Sultan Süleyman'a da üç yıla yakın vezîriâzamlık yaptı. Bu süre içinde bazı önemli olayların çözümünde kilit rol oynadı.⁸¹ Tasavvufla yakından ilgilenen Pîrî Mehmed Paşa, Safevî Tarikatı'na karşı olan mutasavvıflara büyük imkânlar sağlamış, özellikle Mevlevî ve Halvetîler'e sempati duymuştur.

1.2.2. İlmî ve Kültürel Durum

Osmanlı ilim hareketlerinde Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) mektebi esas alınmıştır. Bu mektebin ilk kurucusu Molla Fenârî (ö. 834/1431) olmuş, Molla Fenârî'yi talebesi Molla Yegân (ö. 865/1461 civarı), onu da talebesi Hızır Bey (ö. 863/1459) takip etmiştir. Bu mektep XIV. yüzyılın ikinci yarısından XVI. yüzyılın

⁷⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, ts., II/325-338.

⁷⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/361.

⁷⁸ Feridun Emecen, "Süleyman I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 38/62-70.

⁷⁹ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/308.

⁸⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/346.

⁸¹ Yusuf Küçükdağ, "Pîrî Mehmed Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 34/280.

sonuna kadarki dönemde, Hocazâde Muslihüddin Efendi (ö. 893/1488), Kastalânî Sinan Paşa (ö. 891/1486), Muarrifzâde ve Hatibzâde Muhyiddin Efendi (ö. 901/1496) gibi ilim erbabıyla en yüksek derecesine çıkmıştır. Sinan Paşa'nın talebelerinden Tokatlı Molla Lütfi (ö. 900/1495), onun talebesi Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ve onunda talebesi Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), bu mektebin en ünlü âlimlerindendir.⁸²

Bütün İslâm Dünyası'nda olduğu gibi Osmanlı'da da genel anlamda eğitim ve öğretim medreselere dayanmaktadır. İlk meşhur medrese İznik'teki Orhan Gazi Medresesi, ilk müderrisi ise Dâvud el-Kayserî'dir (ö.751/1351). Bu medreseyi Bursa'da açılan medreseler takip etmiştir.⁸³ XV-XVI. asırlarda medreselerin sayısının 500'e yaklaştığı ifade edilmektedir. Bu asırlar medreselerin ikbal devri, XVI. asrın sonlarında inhitât devrinin başlangıcıdır. Fatih'in "Sahn-ı Semân"ı ile zirveye çıkan Osmanlı Medreseleri, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Medreseleri'ni kurmasıyla gelişme gösterse de bir müddet sonra çözüme başlamıştır.

Medreseler, umûmî medreseler ve ihtisas medreseleri diye ikiye ayrılmıştır. İslâmî ilimlerin okutulduğu umûmî medreselerde belirli bir tahsilden sonra icâzet alan müderris⁸⁴ dânişmend⁸⁵ ve muîd⁸⁶ gibi eğitim görevlileri ders vermekte idi.

Ahmed el-Karamânî'de, Pîrî Paşazâde Muhyiddin Mehmed Râzî Çelebi (ö. 941/1534)'nin⁸⁷ İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi'nde müderris olduğu yıllarda⁸⁸ onun dânişmendi olmuş ve ondan ilim tahsil etmiştir.

⁸² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/591.

⁸³ Cahid Baltacı, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: 1976, İrfan Matbaası), 15.

⁸⁴ Belirli bir eğitimden geçtikten sonra icâzet, mülâzemet ve beratla medreselerde ders veren kimse. Baltacı, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 26.

⁸⁵ Farsça âlim ve âkil manasına gelen bu kelime yüksek seviyedeki medrese talebelerine verilen isimdir. Baltacı, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 32.

⁸⁶ Teknik ifade olarak, müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp açıklayan ve müderrise yardım eden ders yardımcısı anlamına gelmektedir. Baltacı, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 33.

⁸⁷ Pîrî Paşa'nın oğludur. İlk İlim tahsiline babasının yanında başladı. Bir süre Kemal Paşazâde'den dersler aldıktan sonra Müftü Alâeddin Ali el- Cemâli'nin hizmetine girdi ve onun muîdi (ders yardımcısı) oldu. İstanbul'da Koca Mustafa Paşa ve Sahn-ı Semân medreselerinin birinde müderrislik yaptı. Sonra Edirne kadısı oldu. Kânûnî'nin maktul oğlu Şehzâde Mustafa'nın sünnet meclisinde yaptığı Fatıha sûresi tefsiri, şehzâde ve orada bulunan dönemin müftüsü Kemal Paşazâde, vezir Kadri Çelebi ve Muhyiddin Fenârî'nin takdirini kazandı. Yüce gönüllü, çok kıymetli, karakteri güçlü, edeb ve vakar sahibi idi. Herkesçe bilinen ilimlerdeki yetkinliğinin yanında matematik ilimlerinde de bilgi sahibiydi. 941/1534 tarihinde vefat eden Râzî, Edirne Dârü'l-hadis Camii'nde medfundur. Taşköprülüzade Ebu'l-hayr İsamü'd-din Ahmed, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, hzl. Muhammet Hekimoğlu, (İstanbul: TYEKBY. 2019), 722; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakaik. Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, hzl. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Çağrı Yay. 1989), 458-459.

İbn Kemâl ve Ebüssuûd Efendi gibi âlimlerle aynı zamanda yaşamasına rağmen onlarla hoca-talebe ilişkisine dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Karamânî eserinde İbn Kemâl Paşa Tefsîri'nden çokça alıntıda bulunmuş, yer yer onun görüşlerini değerlendirmiştir.

Eserin baş taraflarında bulunan *في الدرس السابق* “geçen derste”⁸⁹ ifadesi, eserini ders verdiği Emir Musa Medresesi'ndeki⁹⁰ ders notlarından oluşturduğuna işaret etmektedir.⁹¹ Bazı dil tartışmalarının yapıldığı bu medresede üstadımız diyerek Mevlana Abdi⁹² isminde bir zattan da bahsetmiştir. Bu zatın adı geçen medresedeki hocalardan biri olması muhtemel gözükmele beraber, o dönemdeki müderrisler için kullanılan özel bir ifade de olabilir.

Ahmed b. el-Karamanî'nin yaşadığı dönemin dini anlayışının katı olduğuna Kemalpaşazâde, Çivizâde Mehmed ve Ebüssuûd Efendi'nin Şeyhülislâmlıkları dönemindeki uygulamaları işaret etmektedir. Hanefilik devletin temel doktrini olarak âdeta resmî bir nitelik kazanmış, hazırlanan veya mevcut olan kanun derlemelerinde örfî uygulamalar şerî zeminde izah edilmeye başlanmıştı. Dinî hassasiyetlerin arttığı siyasî zeminde dinden sapmakla itham edilenlerin takibatı hızlanmıştı. Molla Kâbız Olayı'nda padişahın fiilî şekilde devreye girişi yanında daha sonra ilhâd ile suçlanan Kâşifi, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî (ö. 945/1539) ve Şeyh Muhyiddin Karamânî (ö. 957/1550) gibi kimselerin idamları bunun tipik örnekleridir.⁹³

Yukarıdaki hadiselerin meydana gelmesi bu dönemde fikir hürriyetinin olmadığı anlamına gelmez. Kişilerin fikirlerini savunmalarına izin verilmiş ancak kargaşa ve anarşiye sebep olacak düşünceler yasaklanmıştır.

⁸⁸ Baltacı, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 280.

⁸⁹ Karamânî, Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Karamânî*, Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 109, vr. 51b.

⁹⁰ Karaman Ermenek ilçesi, Çınarlı Mahallesi'nde bulunan bu medrese Karaman oğullarından Ermenek Valisi Emir Musa Bey, (ö. 745/1344-1345) tarafından 1339 yılında yaptırılmıştır. Medresenin kitabesinde; “Bu mübarek medreseyi h.740 (1339) yılında, gazi, âbid, bilgin ve büyük emir Karamanoğlu Mahmutoğlu din ve dünyanın zineti (Baha-Üddin) Musa yaptırdı” yazılıdır. Yavuz, Kanûni ve III. Murad devri sicillerinde yer alan medrese 1927 yılına kadar ayakta iken mezkûr tarihte yıkılarak yerine ilkokul yapılmıştır. Cahid baltacı, *Osmanlı medreseleri*, s.191; İbrahim Hakkı Konyalı, *Karaman Tarihi Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, (İstanbul: 1967), 716.

⁹¹ Murat Tala, “Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara sûresi Bağlamında Karamânî Tefsîri'ne Bir Bakış”, c.1, (İstanbul: 2018, Ensar Yay.), 514.

⁹² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 109, vr. 51b.

⁹³ Feridun Emecen, “Süleyman I” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 38/66.

Osmanlı bu dönemde kültürel faaliyetlere de önem vermiştir. XV. yüzyıldan itibaren XVI. yüzyıl ortalarına kadar musiki, yazı, resim, nakış, mücellitlik, müzehhiblik, hakkâklık ile alçı, çini ve oyma tezyinatına, kumaş ve halıcılığa dair sanatlara önem verilmiş bu alanda pek çok sanatkâr yetişmiştir.⁹⁴ Yine bu dönemde Türk mimarisi büyük bir yükseliş göstermiştir.⁹⁵

Ahmed el-Karamânî'nin böylesine ilmi ve kültürel anlamda parlak bir dönemde yaşamasına rağmen meşhur olmamasının muhtemel sebepleri içerisinde kendisinde arız olan sağırlık düşünülebilir. II. Selim ile (ö. 982/1574) arasında yaşanan küçük bir anlaşmazlık sebebiyle Karamân'a gelmiş, burada uzlete çekilmiştir.⁹⁶ Bu vesileyle Payitaht'tan uzaklaşmış olması da onun şöhretine engel ihtimaller içerisinde değerlendirilebilir.

1.3. Hocaları

Ahmed el-Karamânî'nin kaynaklarda geçen hocalarından Pîrî Paşazâde Muhyiddin Mehmed Râzî Çelebi (ö. 941/1534)'nin⁹⁷ dışında birde *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eserinde Emir Musa Medresesinde iken Mevlana Abdi⁹⁸ isminde bir hocasından bahsetmektedir. “Üstadımız Mevlana Abdi” ifadesinden bu kimsenin hocası mı ya da bu medresede müderris mi olduğuna dair net bilgi yoktur.⁹⁹

Ahmed el-Karamânî'nin talebelik zamanlarında yaşamış tefsîrinde sıkça kendisinden nakilde bulunduğu ve düşüncelerine eleştiri yönelttiği Şeyhü'l-İslâm Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) Ahmed el-Karamânî'nin hocası Pîrî Paşazâde Muhyiddin Mehmed Râzî Çelebi (ö. 941/1534)'nin hocaları içerisinde yer almaktadır. Bu kanaldan bir nevi onun talebesi konumundadır.¹⁰⁰

1.4. Eserleri

Kaynaklarda Karamânî'ye nispet edilen eserler arasında: *Tefsîru'l-Karamânî*, *Tekmile li Tefsîri's-Semerkandi*, *Letaifnâme (Türkçe)* adlı eserler yer almaktadır.

⁹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/607.

⁹⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, II/637.

⁹⁶ Ziya Demir, “Osmanlı Müfessirleri (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)”, (İstanbul: Ensar Neşriyat: 2006), 158.

⁹⁷ Nev'îzâde Atâullah b. Yahya, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, 43.

⁹⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 51b.

⁹⁹ Murat Tala, “Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara sûresi Bağlamında Karamânî Tefsîri'ne Bir Bakış”, c.1, (İstanbul: 2018, Ensar Yay.), 514.

¹⁰⁰ İcazet silsilesi için bkz. Topçu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi Tevbe, Yunus, Hûd Sûrele*, 60-61.

Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî'nin, Şemseddin Muhammed es-Semerkindî'nin “*es-Sahâif fi't-Tefsîri*”ni tamamladığı ve 971/1564'te vefat ettiği bilgisini verir.¹⁰¹

1.4.1. Tefsîru'l-Karamânî¹⁰²

Tahkik ve değerlendirmesini yaptığımız bu eser, “*Tefsîru'l-Kur'ân*”, “*Tefsîru'l-Asamm*” “*Tefsîru Sağır Ahmed Çelebi*” “*Tefsîru Vâiz Çelebi*”¹⁰³ “*Tefsîru Şerif*”¹⁰⁴ isimleriyle anılmaktadır. Eserin mahiyeti ile ilgili müstakil bir tefsîr mi yoksa Zemahşerî'nin *el-Keşşaf* adlı tefsîri üzerine yazılmış bir hâşiye mi olduğu tartışmalıdır. Başta Kâtib Çelebi olmak üzere, *Tabakâtü'l-Müfessirîn* müellifi Edirnevî ve daha sonra yapılan hemen bütün çalışmalarda eserin müstakil bir tefsîr çalışması olduğu söylenmiştir. Eserde “*Keşşaf*” şerhi olduğuna işaret eden bir takım emarelerde söz konusudur.¹⁰⁵

Karamânî eserinde tefsîr metodunu takiple birlikte yer yer *Keşşaf ve Envaru't-Tenzil* metinlerini bazen “kavlühü” ifadesiyle bazen de “kavlühü” ifadesini kullanmadan izahı söz konusudur. Hâşiye metoduyla esere başlayan müellif daha sonraki sûrelerde bu metodundan vazgeçmiş tefsîr metoduna yönelmiştir. Hâşiye metodundan da tamamen kopmamış, zaman zaman eserin sonuna kadar *Keşşaf metnini* açıklamaya devam etmiştir. Son tahlilde bizde oluşan kanat bu eserin *Keşşaf* tefsirine yazılmış mufassal bir hâşiye olduğu yönündedir.

Karamânî Çoğunlukla *Keşşaf* metnini Sa'düddîn et-Teftâzânî'ni (ö. 792/1390): *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf adlı eserinden* nakillerde bulunarak açıklar. Sürekli Beyzavî'nin tefsîriyle mukayeseli giderek onu hâşiyesi olan *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* isimli hâşiyeden sıkça nakillerde bulunur.

Ahmed el-Karamânî'nin eserinin kendisinden sonra gelen İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyânü* ve el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîrlerini etkilediğine dair bazı işaretler olsa da kanaatimize göre Ahmed el-Karamânî kendinden önceki âlimlerden çokça nakil yaptığından benzerlikler

¹⁰¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II,1074; Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, 2/494.

¹⁰² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 1a.

¹⁰³ Karamânî, Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'l-Karamânî*, Süleymaniye Ktp. (Damad İbrahim Paşa, 154).

¹⁰⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 114), 1a.

¹⁰⁵ Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 159.; Mesut Kaya, "Osmanlı ilim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı –Ahmed el-Karamani'nin Tefsîri/Zemahşeri Şerhi Örneği", *Marife*, 15/1(Yaz 2015), 19.

olması gayet doğaldır. Bu tefsirlerdeki alıntılar bizzat *Tefsîru'l-Karamânî*'den değil de Karamânî'nin alıntı yaptığı eserlerden olması daha muhtemel gözükmektedir.

1.4.2. Letaifnâme¹⁰⁶

Bu esere ait herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ahmed el-Karamânî'nin bu eserinin isminden hareketle nüktedan bir kişiliğe sahip olduğunu vaazlarında bu kaynağa yer verdiğini düşünmekteyiz

1.4.3. Başkasına Ait Olup Kendisine Nispet Edilen Eserler

a. Tekmile li Tefsîri's-Semerkandi:¹⁰⁷ Bu eser Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) Fatiha sûresinden Mücâdele sûresine kadar yazdığı “Bahrü'l-Ulûm” adlı tefsîrinin Mücâdele-Nâs arası için yazılmış tekmlisidir. Nuruosmaniye Kütüphanesi 275 numarada kayıtlıdır.

Ziya demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsîr Çalışmaları* adlı eserinde bu eserin Cemâleddin Aksarâyî (ö. 791/1388-89 [?]) değil, Ahmed b. Mahmûd el- Asam el-Karamanî'ye ait olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁸

295 varaktan oluşan eserin zahriyesinde vakfiye ve temellük kaydının yanında sûre fihristi yer almaktadır. Ayrıca *Şekaik*'ten es-Semerkandî'nin (ö. 860/1456) hayatı ve tefsîri hakkında bilgi verilmiş, eserin ismi “*Tefsîr Cemal Tekmile-i Tefsîr es-Semerkandi*” olarak yazılmıştır.

Ayrıca eserin istinsah (ferâğ) kaydında: müstensih Ahmed b. Muhammed el-Bursevî tarafından Cemâleddin Aksarâyî'nin kabri yanında H. 997 yılında tamamlandığı imkân nispetinde mukabele ve tashih edildiği yazılıdır.¹⁰⁹

Eserin bir başka nüshası, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur koleksiyonu 2154 numarada bulunmaktadır. Mücâdele-Tin arasından oluşan bu nüshanın zahriyesinde eserin ismi “*Tekmile-i li-Tefsîr es- Semerkandi*” ibaresiyle verilmiştir. Eserin Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'ye (ö. 860/1456) ait olduğu, dört ciltten meydana geldiği ve Mücâdele sûresinde son bulduğu belirtilmiştir.

¹⁰⁶ Sözlükte “insanları güldüren, neşelendiren hoş ve güzel söz, özellikle şaka, espri” anlamına gelen latife (çoğulu letâif) kavram olarak sözle ifade edilmesi güç ince mâna, kalbe doğan duygu; güldürecek tuhaf söz ve hikâyeyi ifade eder. İbrahim Altunel, “Latife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 27/109.

¹⁰⁷ Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, (Burdur, 2154).

¹⁰⁸ Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 163.

¹⁰⁹ Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 275; Ziya, Demir, Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 163.

Yazarın ismi bu nüshada, Karamânî'nin de Şeyhi olan Cemâleddin İshak el-Karamânî, Cemâl Halife (ö. 933/1527) olduğu bilgisi verilmiştir.¹¹⁰

Ulaşabildiğimiz bir başka nüsha Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa nr. 110 da bulunmaktadır. Mücâdele-Nâs arasından oluşan bu eserin zahriyesinde ismi “*Tekmile Tefsîr Semerkandi li Cemâleddin el-müfessir*” olarak verilmiştir.¹¹¹

Netice olarak bu nüshaların hiç birinde eserin müellifimiz Karamânî'ye ait olduğuna dair bir ibare veya bilgiye ulaşamadık. Yukarıda geçen bilgiler ışığında eserin Karamânî'nin Şeyhi olan Cemâleddin İshak el-Karamânî'ye ait olması daha muhtemel gözükmektedir. Biz de bu eserin Cemâleddin İshak el-Karamânî'ye ait olup müellife nispet edildiğini düşünmekteyiz.

b. Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl: Bu eserin Karamânî'ye sehven nispet edildiği kanaatine ulaştık.¹¹²

c. es-Sahâif fi't-Tefsîr: Yine Kâtip Çelebi, Adil Nüveyhid gibi âlimler Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî (ö. 702/1303)'ye “*es-Sahâif fi't-Tefsîr*” ismiyle bir eser nispet etmişler, Ahmed el-Karamânî'nin de bu eseri tamamladığını söylemişlerdir.¹¹³ Bu eserin Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî nispetinin yanlış olduğunu düşünmekteyiz. Kanaatimizce Kâtip Çelebi ve Adil Nüvevhid'in verdiği bilgilerde Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî (ö. 702/1303) ile Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî (ö. 860/1456) arasında bir isim karışıklığı söz konusudur.

Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'ye (ö. 860/1456) ait olduğu, dört ciltten meydana geldiği ve Mücâdele sûresinde son bulduğu kaynaklarda geçen “*Bahru'l-Ulûm*” adlı eser kanaatimizce “*es-Sahâif fi't-Tefsîr*” adlı eserdir.

Ahmed el-Karamânî'ye “*es-Sahâif*” adlı kelâma dair bir eser nispet edilmiştir. Müellifin böyle bir eserine kaynaklarda rastlamadık. Bu eser Şemsüddîn Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî'ye (ö. 702/1303) aittir.¹¹⁴

¹¹⁰ Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Burdur, 2154).

¹¹¹ Ahmed b. Mahmûd el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, (Kılıç Ali Paşa, 110), 1a, (Zahriye); Muhammed Abay, Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsîrleri, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 9/18 (2011), 96.

¹¹² Bkz. el-Habeşi, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşi*, 1/321; Maden, *Tefsîrde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envarü't-Tenzil Hâşiyesi*, 346; Süleymaniye Ktp., *Kılıç Ali Paşa, nr. 151*.

¹¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II,1074; Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, 2/494.

¹¹⁴ Bkz. Topçu, *Ahmed el-Karamânî Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi Tevbe, Yûnus, Hûd Sûrele*, 70-71.

2. Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîru'l-Karamânî Adlı Eseri

2.1. Eserin Mahiyeti

Ahmed el-Karamânî'nin *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eserinin *el-Keşşaf'a* yazılmış bir hâşiye mi yoksa müstakil bir tefsîr mi olduğunu ilk bakışta belirlemek kolay görünmemektedir.

Müellif *el-Keşşaf'ı* kendisine temel almasına rağmen âyetlerin tamamına yakınında açıklama ve yorumda bulunması, özellikle Zemahşerî'nin atladığı âyetlerde açıklamalar yapması eserin tam bir tefsîr olduğu izlenimini verse de son tahlilde *el-Keşşaf'a* yazılmış derleyici ve bütünleştirici bir eserdir.

On iki ciltten oluşan ve tam olan eserin tespit edebildiğimiz nüshaları müsvedde ve mübyeza şeklinde iki kısımdan meydana gelmektedir. Nüshaları ayrıntılı olarak tanıtırken bunları açıkladığımız için burada ana hatlarıyla eserin genel bir mahiyetini zikredeceğiz.

Nüshalar içerisinde Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah koleksiyonu 109-117 arası nüshalar içerisinde 109-111-112 cilt numaralı bu nüshalar mübyeza (temize çekilmiş) müsvedde (temize çekilmemiş) nüshaların neredeyse iki katına ulaşan nüshalardır. Cârullah koleksiyonu 110-113-114-115-116-117 numaralarda yer alan nüshalar ise Veliyyuddin Cârullahın'da ifade ettiği üzere müellif hattıyla olan müsvedde (taslak/karalama) nüshalardır. Bu nüshaların tamamında Cârullah Efendinin 1150 tarihli Fatih Sultan Mehmed kütüphanesine çıkarılmamak kaydıyla vakfolunduğuna dair vakıf mühürleri zahriye ve ciltlerin bitiş sayfalarında yer almaktadır.

2.2. Eserin Yazma Nüshaları İlgili Bilgiler

2.2.1. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Cârullah Koleksiyonu (109- 117)

On iki ciltten oluşan *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eserin çeşitli kütüphanelerden ulaştığımız nüshalarını tek tek tanıtmaya çalışacağız. Süleymaniye Yazma Kütüphanesi Cârullah koleksiyonu (109-117) demirbaş numaralarda yer alan ciltlerin varak sayıları, içerdiği sûreler ve zahriyelerinde yer alan bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

(**Cârullah, 109**): Birinci cilttir. 307 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Fatiha sûresinin başından Bakara 2/141 âyetine kadar olan bölümü içerir ve müstensih hattıdır. Müstensihinin kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Zahriyesinde, Veliyyüddin Cârullah'ın (ö. 1151/1738) kendisinin bizzat yazmış olduğu notlarından eserin on bir cilt olduğu, ne var ki Bakara sûresi 124, Nisâ sûresi 83. âyetlerin tefsîrini içeren 2. cilt ve Münafikûn, 63/8. âyetinden Nâs sûresine kadar olan ve muhtemelen son cildi teşkil eden 11. cilt, ayrıca Yûsuf sûresinin başından 20 varak, Fetih sûresinin başından 8 varağın kayıp, bunun dışındakilerin mevcut olduğu bilgisi verilmektedir. A'râf, Enfâl ve Meryem sûreleri mükerreren yazılmıştır. Yine bu eserin on iki büyük cilt olduğu ifadesi de zikredilmiştir. Yine bilgiler içinde eserin altı cildinin müellif hattı olduğu¹¹⁵ üç cildinin müstensih hattı olduğu¹¹⁶ Cârullah Efendi tarafından belirtilmiştir. Yine bu cildin zahriyesinde Cârullah Efendi tarafından eser ve müellif ismi şöyle yazılmıştır:

المجلد الأول من تفسير الفاضل العالم الرباني المرحوم المعروف بصاغر أحمد جلبي القرماني من أول سورة الفاتحة التفسير آية سيقول السفهاء

Bu nüsha müellifin temize çektiği nüshadan istinsah edilmiştir.¹¹⁷

(**Cârullah, 110**): Dördüncü cilttir. 488 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, A'râf sûresinin başından Hûd sûresinin sonuna kadar olan kısmı içerir, müellif hattıdır ve müsveddedir.¹¹⁸

(**Cârullah, 111**): Üçüncü cilttir. 285 varak 30 satırdan oluşan bu cilt, Nisâ 4/113. âyetinden Enfâl sûresinin sonuna kadar olan kısmı içerir. Bu cildin zahriyesinde Cârullah, 109 olduğu gibi Cârullah Efendinin mührü, eser ve müellif ismi mevcuttur. Ayrıca A'râf ve Enfâl sûresinin mükerrer yazıldığına dair bilgi vardır. 110 numarada bulunan dördüncü ciltte A'râf ve Enfâl sûreleri bulunmaktadır. 109 numaradaki gibi müstensih hattıdır. Müstensihinin kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹¹⁹

(**Cârullah, 112**): Beşinci cilttir. 259 varak 29 satırdan oluşan bu cilt, Yûsuf sûresinin başından Meryem 19/79 âyetine kadar olan kısmı içerir. Zahriyesinde

¹¹⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah efendi: 110,113,114,115116,117) numarada kayıtlı olan ciltlerdir.

¹¹⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah efendi: 109,111,112), numarada kayıtlı buluna ciltlerdir.

¹¹⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 109).

¹¹⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 110).

¹¹⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 111).

Cârullah Efendi tarafından Vaiz Ahmed el-Asam el-Karamânî tefsîrinin 5. Cildi olduğu, Yusuf sûresinden 3 varak eksik olduğu bilgisi mevcuttur. Meryem sûresi mükerrer yazılmıştır. Toplamda eksik olan varak sayısı 20 varaktır. Eksiklerle birlikte 279 varak olmaktadır. Sûrelerin kısa bir fihristi verilmiştir. Bu nüshada aynı şekilde temize çekilmiş olan nüshadan istinsah edilmiştir. Müstensihine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹²⁰

(Cârullah, 113): Altıncı cilttir. 570 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Meryem sûresinin başından Nûr sûresinin sonuna kadar olan kısmı içerir. Sûrelerin kısa bir fihristi verilmiştir. Bu nüsha müsvedde olan nüshalardandır.¹²¹

(Cârullah, 114): Yedinci cilttir. 504 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Furkân sûresinin başından Lokmân sûresinin sonuna kadarki kısmı içerir. Zahriyesinde eserin adı *Tefsîru şerif li'l- Vaiz el-Karamânî* olarak yazılmıştır. Eserin ilk önce müellif tarafından uzunca bir telifinin yapıldığı ve müellifin hattı olduğuna dair bilgi vardır.¹²²

(Cârullah, 115): Sekizinci cilttir. 659 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Secde sûresinin başından Zümer sûresinin sonuna kadar olan kısmı içerir. Yukarıda geçtiği gibi zahriyesinde eserin adı *Tefsîru şerif li'l- Vaiz el-Karamânî* olarak yazılmış, ilk önce eserin müellif tarafından uzunca bir telifinin yapıldığı ve müellifin hattı olduğuna dair bilgi vardır. Zahriyesinde ve sonunda tefsîrin telif yolculuğunun H. 955 yılında tamamlandığı yazılıdır.¹²³

(Cârullah, 116): Dokuzuncu cilttir. 491 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Mü'min sûresinin başından Duhân sûresine kadar olan kısmı içerir. Sûrelerin kısa bir fihristi verilmiştir. Bu nüsha müsvedde olan nüshalardandır.¹²⁴

(Cârullah, 117): Onuncu cilttir. 449 varak 21 satırdan oluşan bu cilt, Fetih sûresinin başı ile Münafikûn 63/7 âyetleri arasında kalan kısmı içerir. Sûrelerin fihristi verilmiştir. Bu nüshada Müellifin müsvedde olan nüshalarındandır.¹²⁵

¹²⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 112).

¹²¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 113).

¹²² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 114).

¹²³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 115), 646.

¹²⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 113).

¹²⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 114); Ziya, Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 159.;Tala, "Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara sûresi Bağlamında Karamânî Tefsîri'ne Bir Bakış, 516-517.

2.2.2. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu (53-59)

Kılıç Ali Paşa koleksiyonu 53-59 numaralar arasında tefsîrin başka bir nüshası mevcuttur. Bu numaralarda mevcut olan sûrelerin bilgileri şöyledir:

(Kılıç Ali Paşa, 53): Bu cilt 61. sayfaya kadar Bakara, 2/164. âyetten 219. âyete kadar olan kısmı içerir, 61. sayfadan itibaren ise Furkan, 25/11. âyeti başlayıp Ahzap, 33/29. âyetin bitimine kadar olan kısım yer alır. 337 yk. ve 21 st. dir. Ayrıca zahriyesinde eserin 7 cildinin temize çekilmiş müellif hattı olduğu büyük bir cildin ise müsvedde olduğu bilgisi vardır.¹²⁶

(Kılıç Ali Paşa, 54): Nisa, 4/148. âyetten A'râf 7/32. âyetin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt, 228 yk. ve 21 st. dir.¹²⁷

(Kılıç Ali Paşa, 55): Tevbe, 9/94. âyetten Yûsuf sûresinin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt, 229 yk. ve 21 st. dir.¹²⁸

(Kılıç Ali Paşa, 56): Kehf, 18/75. âyetten Furkân, 25/10. âyetin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt, 319 yk. ve 21 st. dir.¹²⁹

(Kılıç Ali Paşa, 57): Ahzap, 33/29. âyetten Fussilet, 41/46. âyetin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt, 386 yk. ve 21 st. dir.¹³⁰

(Kılıç Ali Paşa, 58): Fussilet, 41/47. âyetten Rahmân 54/18. âyetin bitimine kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt, 348 yk. ve 21 st. dir.¹³¹

2.2.3. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu (154)¹³²

(Damad İbrahim Paşa, 154): Fatiha sûresinden başlayıp Bakara 2/142. âyete kadar olan kısmı ihtiva eden bu cilt 287 yk. ve 29 st. dir. Zahriyesinde eserin ismi *Tefsîru Vaiz Çelebi* şeklinde yazılıdır.¹³³

¹²⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Kılıç Ali Paşa), 53.

¹²⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Kılıç Ali Paşa), 54.

¹²⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Kılıç Ali Paşa), 55.

¹²⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Kılıç Ali Paşa), 56.

¹³⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Kılıç Ali Paşa, 57).

¹³¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Kılıç Ali Paşa, 58).

¹³² *el-Fihrisü'-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût 'Ulümü'l-Kur'ân Mahtûtâtü't-Tefâsîr*, (Amman: 1989), 2 /900.

¹³³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Damad İbrahim Paşa 154), 58.

2.2.4. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu (477-492)

Eserin Beyazıt 477-492 numaralarda kayıtlı olan bazı nüshalar mevcuttur. Bu nüshaların muhtevası şöyledir:

(Beyazıt, 477): Fatiha sûresinin başından Bakara 2/21. âyetin bitimine kadar olan âyetlerin tefsîr ve şerhini içermektedir. Kılıç Ali Paşa koleksiyonunda eksik olan nüshaların devamı niteliğindedir. Aşırı derecede güve yeniği olan yıpranmış ve parçalanmış bir haldedir. Fiziksel niteliği: 218 yk. ve 21st. dır. Eserin ismi sehven Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî'ye ait olan *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn*¹³⁴ olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış olan bu cilt Ahmed b. Mahmud el-Asam el-Karamânî'e aittir. Kitabın zahriye kısmında müellif ve eser ismi, "*Tefsîru'l-Vâiz el-Karamânî eş-Şeyh Ahmed b. Mahmûd el-Asam*, vefat tarihi: h. 971" olarak verilmiştir.¹³⁵

(Beyazıt, 478): Bu cilt 477 numaralı cildin devamıdır. Bakara 2/21. âyetten 141. âyetin bitimine kadar olan âyetlerin tefsîr ve şerhini içermektedir. Kılıç Ali Paşa koleksiyonundaki eksik olan nüshaların devamı niteliğindedir. Yine Bu nüshada (Beyazıt, 477) numaralı nüshada olduğu gibi aşırı derecede güve yeniği olan yıpranmış ve parçalanmış bir haldedir. Ayrıca eserin zahriyesinde Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed Efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma Hatun tarafından vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 211 yk. ve 21st. dır. Yine (Beyazıt, 477) olduğu gibi bu eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹³⁶

(Beyazıt, 479): Bakara 2/21. âyetten 142. âyete kadar olan kısmın tefsîr ve şerhini içermektedir. Kılıç Ali Paşa koleksiyonunda eksik olan nüshalardan biridir. (Beyazıt, 477-478) numaralı nüshalarda olduğu gibi aşırı derecede güve yeniği olan yıpranmış ve parçalanmış bir haldedir. Fiziksel niteliği: 225 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-

¹³⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/190.

¹³⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 477), Zahriye, 1a.

¹³⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 478), Zahriye, 1a.

Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış bu ciltte Ahmed el-Karamânîye aittir.¹³⁷

(Beyazıt, 480): Bu cilt Bakara, 2/142. âyetten Nisa 23. âyete kadar olan kısmın tefsîr ve hâşiyesini içermektedir. Müstensih Horasan b. Ömer el-Aksarayî tarafından h. 977 yılında istinsah edilmiştir. 263 yk. ve 29 st. dır.¹³⁸

(Beyazıt, 481): Bu ciltte *el-Keşşâf* tefsîrinin besmele kısmından 10 varak kadar şerh edildikten sonra 11. varaktan itibaren beşinci cüz Nisâ 24. âyetin tefsîrine başlanmış, vr. 90 Nisâ 157. âyette sûre bitmiştir. 91. varaktan itibaren başka bir hatla Duhan 44/41. âyetten başlanmış Fetih 48/10. âyetin tefsîrinde bitirilmiştir. Vr. 101 itibaren de el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı tefsîrinin Mülk sûresinden Nâs sûresine kadar olan kısmı mevcuttur. H. 717 yılında istinsah edilmiştir.

Ayrıca Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma hatun tarafından vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 118 yk. ve 29 st. dır. Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşîru't-Tefsîr Hâşîye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî (ö. 871/1467) olarak verilmiştir. Bir takım karışıklıklar bulunan bu nüshanın içeri ile ilgili doğru bilgiler yukarıda zikrettiğimiz şekildedir.¹³⁹

(Beyazıt, 482): A'râf 7/32. âyetten Tevbe, 9/93. âyete kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Böylelikle Kılıç Ali Paşa 53-54 arasında eksik olan kısım bu nüshayla tamamlanmış olmaktadır. Fiziksel niteliği: 203 yk. ve 23 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşîru't-Tefsîr Hâşîye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış bu ciltte Ahmed el-Karamânî'e aittir.¹⁴⁰

(Beyazıt, 483): A'râf 7/32. âyetinden Tevbe, 9/93. âyetine kadar olan kısım ihtiva etmektedir. Beyazıt 482 numaradaki nüshanın aynısı olup hattı yönünden farklıdır. Fiziksel niteliği: 208 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşîru't-Tefsîr Hâşîye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak

¹³⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 479), Zahriye, 1a.

¹³⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 480), Zahriye, 1a.

¹³⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 481), Zahriye, 1a.

¹⁴⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 482), Zahriye, 1a.

yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el- Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış bu ciltte Ahmed el-Karamânî'e aittir.¹⁴¹

(Beyazıt, 484): R'ad sûresinin başından Kehf 18/74. âyete kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Fiziksel niteliği: 273 yk. ve 27 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış olan bu ciltte Ahmed el-Karamânî'e aittir.¹⁴²

(Beyazıt, 485): 484 numarada bulunan nüsha ile aynı sûre ve âyetlerin tefsîr ve hâşiyesini içermektedir. Bu nüshanın Kılıç Ali Paşa 55-56 arasında eksik olan nüsha olması muhtemeldir. R'ad sûresinin başından Kehf 18/74. âyete kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Beyazıt kütüphanesinden alma imkânını bulduğumuz başından ve sonundan birkaç varak bilgilerinin olduğu fotoğraflardan eserin okunamayacak bir durumda yıpranmış ve parçalanmış olduğu görülmektedir. Fiziksel niteliği: 271 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış bu ciltte Asam el-Karamânî'e aittir.¹⁴³

(Beyazıt, 486): Yûsuf sûresinin başından Kehf sûresinin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. İstinsah tarihi h. 953'tür. Fiziksel niteliği: 446 yk. ve 21st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir. Müellif ismi karıştırılmış olan bu ciltte yukarıda belirttiğimiz gibi Asam el-Karamânî'e aittir.¹⁴⁴

(Beyazıt, 487): Fiziksel niteliği: 502 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* olarak yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir. Bu bilgiler dışında görüntü ve içerik bilgilerine ulaşamadık.¹⁴⁵

¹⁴¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 483), Zahriye, 1a.

¹⁴² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 484), Zahriye, 1a.

¹⁴³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 485), Zahriye, 1a.

¹⁴⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 486), Zahriye, 1a.

¹⁴⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 487), Zahriye, 1a.

(Beyazıt, 488): Mü'min sûresinin başından Muhammed sûresinin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Zahriyesinde eserin ismi *Tefsîru's-Şerîfli'l vaiz el-Karamânî* şeklinde yazılıdır. Fiziksel niteliği: 590 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi hatalı olarak *Takşiru't-Tefsîr Hâşiyeye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹⁴⁶

(Beyazıt, 489): Fetih sûresinin başından Münafikûn 63/8 âyetin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Zahriyesinde eserin ismi *Tefsîru's-Şerîfli'l vaiz el-Karamânî* şeklinde yazılıdır. Ayrıca zahriyesinde Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma Hatun tarafından vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 384 yk. ve 21st.dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi hatalı olarak *Takşiru't-Tefsîr Hâşiyeye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹⁴⁷

(Beyazıt, 490): Secde sûresinin başından Zümer sûresinin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Cârullah 115 nolu müellifin müsvedde olarak yazdığı nüshadan müstensih Abdulkadir b. Muhammed tarafından şâban ayının başlarında Cuma günü h. 995 yılında istinsah işlemi tamamlanmıştır.¹⁴⁸

Ayrıca zahriyesinde Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed Efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma Hatun tarafından vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 764 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi hatalı olarak *Takşiru't-Tefsîr Hâşiyeye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹⁴⁹

(Beyazıt, 491): A'râf (7) sûresinin başından Hûd (11) sûresinin sonuna kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. Müstensih Yusuf b. Abdurrahim tarafından h. 995 yılı recep ayında istinsahı tamamlanmıştır.¹⁵⁰ Ayrıca zahriyesinde Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed Efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma Hatun tarafından

¹⁴⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 488), Zahriye, 1a.

¹⁴⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 489), Zahriye, 1a.

¹⁴⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 490), 764b; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Carullah, 115),

¹⁴⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 490), Zahriye, 1a.

¹⁵⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 490), 616b.

vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 616 yk. ve 21 st. dır. Aynı şekilde Beyazıt kütüphanesinde bu eserin ismi hatalı olarak *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* yazılmış müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹⁵¹

(Beyazıt, 492): Münafikûn 63/8 âyetinden Kıyâme 75/12 âyete kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. 485 numaralı nüshada olduğu gibi bu nüshanın da görüntüsü mevcut değildir. Eserin başından ve sonundan alabildiğimiz görüntülerde bu cilde de aşırı derecede güve yeniği, yıpranma ve parçalanma durumu söz konusudur. Yine bu cildin zahriyesinde de Şeyhu'l-İslâm Sâ'deddin Mehmed Efendinin (ö.1008/1599) zevcesi Fâtıma Hatun tarafından vakfedildiğine dair vakıf kaydı mevcuttur. Fiziksel niteliği: 169+1 yk. ve 21 st. dır. Bahsi geçen nüshalarda olduğu gibi Beyazıt kütüphanesinde eserin ismi hatalı olarak *Takşiru't-Tefsîr Hâşiye ala Envârü't-tenzîl fi'z-Zehraveyn* yazılmış, müellifi de Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî olarak verilmiştir.¹⁵²

2.2.5. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu koleksiyonu (132)

Bu numaradaki nüsha ise, Bakara sûresi, 2/22-141. âyetlerin tefsîr ve hâşiyesini içermektedir. Fiziksel niteliği: 358 yk. ve 25 st. dır.¹⁵³

2.2.6. Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi (338)

Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi 338 numaradaki bu nüsha, tefsîrin son cildini oluşturmakta, İnsân sûresinden Nâs sûresine kadar olan, âyetlerin tefsîr ve hâşiyesini içermektedir. Fiziksel niteliği: 200+2 yk. ve 21 st. dır. Bu nüshanın vakıf kaydında müellif hattı olduğu yazılıdır. Ferağ kaydında müsvedde

¹⁵¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 491), Zahriye, 1a.

¹⁵² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 492), Zahriye, 1a.

¹⁵³ Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, (Haraççioğlu, 132); Mesut kaya'nın makalesinde, koleksiyon adı hatalı olarak, Saraççioğlu şeklinde verilmiştir. Bkz. "Osmanlı ilim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı –Ahmed el-Karamani'nin Tefsîri/Zemahşeri Şerhi Örneği", 21; Aynı hatayı Mustafa Topcu'da tezinde devam ettirmiştir. Topcu, *Ahmed El-Karamânî Tefsîrinin Tahkik ve Değerlendirilmesi (Tevbe, Yûnus, Hûd, Sureleri)*, 88-89.

olduğu (959/1551) tarihinde yazma işleminin tam olduğu yazılıdır.¹⁵⁴ Ayrıca Emrullah b. Muhammed'in 986 tarihli mülkiyet kaydı vardır.¹⁵⁵

Ulaşabildiğimiz kadarıyla eserin Türkiye Yazma Eserler Kütüphanelerinde, Cârullah: 109-107, Kılıç Ali paşa nr: 53-58, Beyazıt nr: 477-492, Damad İbrahim Paşa nr: 154, Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi nr: 338, Bursa İnebey Yazma Eserler Haraççioğlu nr: 132, yazma nüshaları mevcuttur.

2.3. *Tefsîru'l- Karamânî'nin* Yazma Nüshalarında Yer Alan Mühürler ve Zahriyelerinde bulunan bilgiler

Beyazıt Kütüphanesi koleksiyonu nüshalarında bulunan vakıf mühürü:

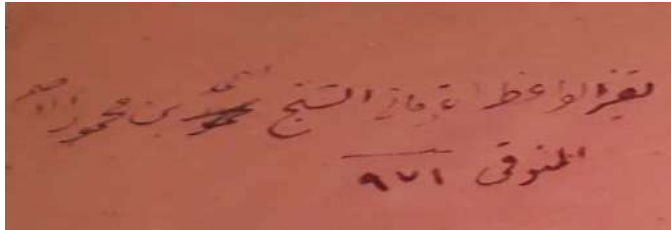


Resim 1: Fâtıma Hâtûn vakıf mühürü

وقف المرحومة فاطمة خاتون زوجة المرحوم شيخ الإسلام سعد الدين محمد أفندي

Manası: “Şeyhu'l-İslâm merhûm Sâ‘deddin Mehmed (1798-1866) Efendi'nin zevcesi merhûme Fâtıma Hâtûn vakfidir.”

Beyazıt Kütüphanesi koleksiyonu nüshalarında bulunan zahriye notu örneği:

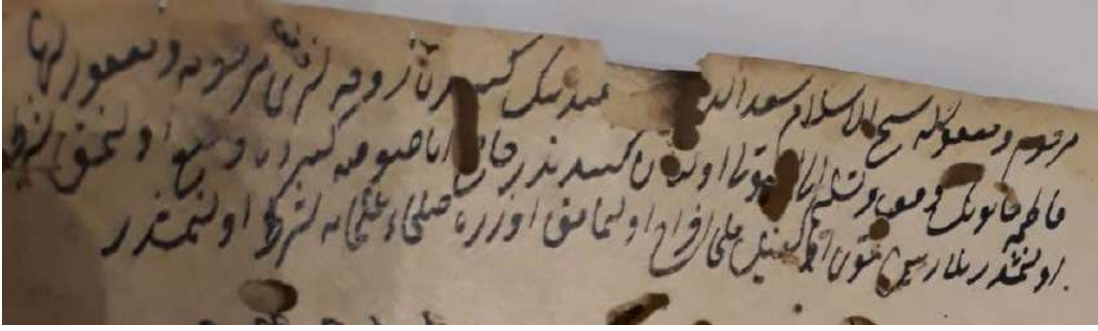


Resim 2: Beyazıt Ktp. 477 nolu nüsha zahriyesi

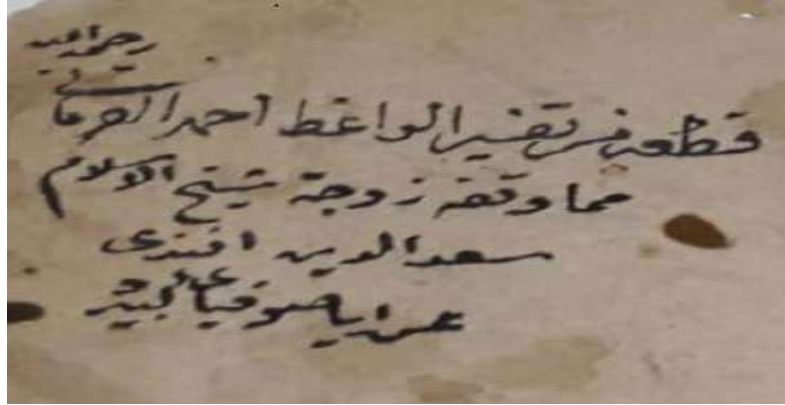
Tefsîru'l-Vâiz el-Karamânî eş-şeyh Ahmed b. Mahmud el-Asam el-Müteveffa 971.

¹⁵⁴Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Beyazıt, 492), Zahriye, 1a; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Diyarbakır Ziya Gökalp, 338), 196b.

¹⁵⁵Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Diyarbakır Ziya Gökalp, 338).



Resim 3: Beyazıt Ktp. 477 nolu nüsha vakıf kaydı



Resim 4: Beyazıt Ktp. 479 nolu nüsha zahriye notu

قطعة من تفسير الواعظ أحمد القرماني رحمه الله مما وقفه زوجة شيخ الإسلام سعد الدين أفندي عن أيا صوفياعي كبير

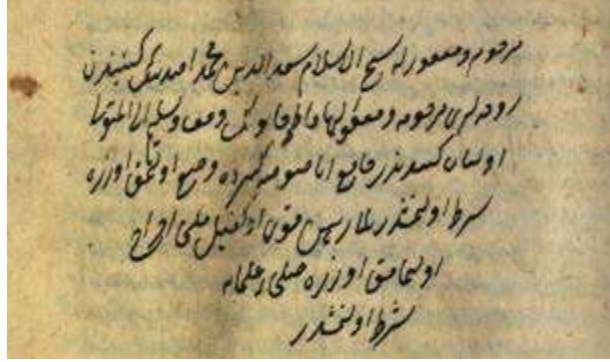


Resim 5: Beyazıt Ktp. 480 nolu nüsha ferağ kaydı ve Fâtıma Hâtûn vakıf mührü

“Bu mübârek bölüm Lârende’de medfûn Vâiz Çelebi lakabıyla mülakkab Merhûm ve mağfurun lehin telifinden Konya’da vâiz es-seyyid Horasan b. Ömer el-

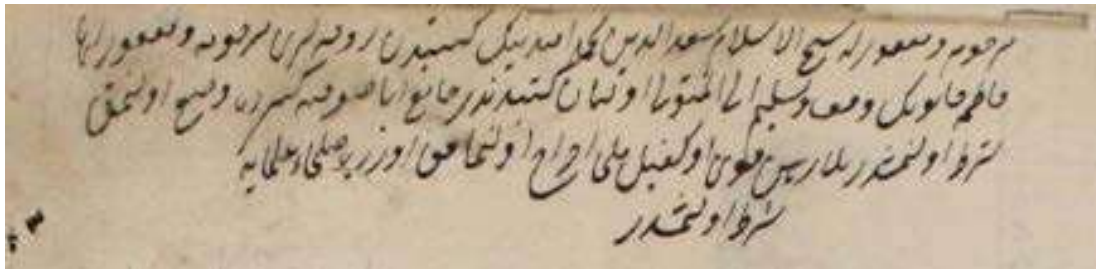
Aksarâyî tarafından safer aylarından bir pazartesi günü h. 977 yılında istinsahının tamamlandığına dair ferağ kayıdır”.

Buradaki ifadelerden yola çıkarak Karamânî'nin Lârende'de medfun olduğunu söyleyebiliriz.

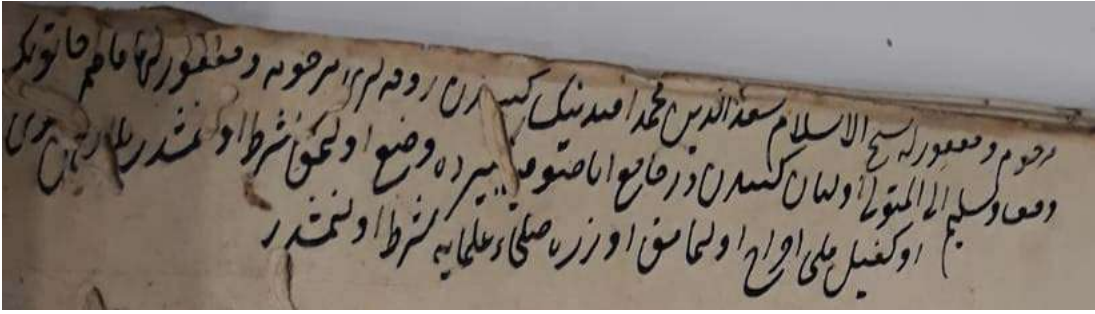


Resim 6: Beyazıt Ktp. 481 nolu nüsha vakıf kaydı

“Merhûm ve mağfurun leh Şeyhü'l-İslâm Sa'deddin Mehmed Efendi'nin kütübundan zevceleri merhûm ve mağfurun leha Fâtıma Hâtûn'un vakıf ve teslimi ile el-mütevelli olunan kütubundandır. Câm'i Ayasofya'yı Kebir'de vazolunmak üzere şart olunmuştur. Bilâ rehîn'in kaviyyin ev kefil-in melin (Servet sahibi kefil) ihraç olunmamak üzere sulehâi ulemâya şart olunmuştur”.

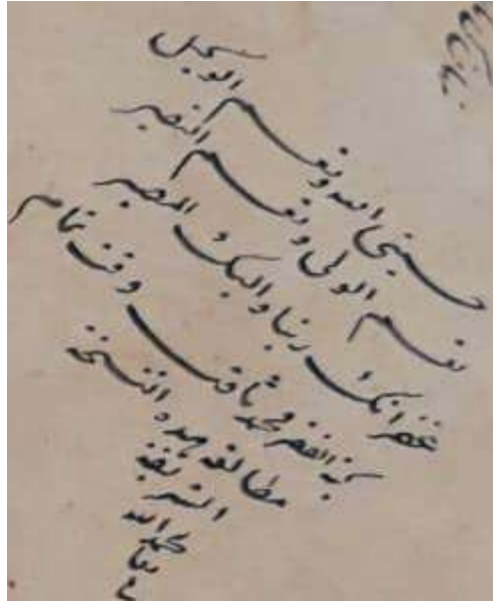


Resim 7: Beyazıt Ktp. 482 nolu nüsha vakıf kaydı



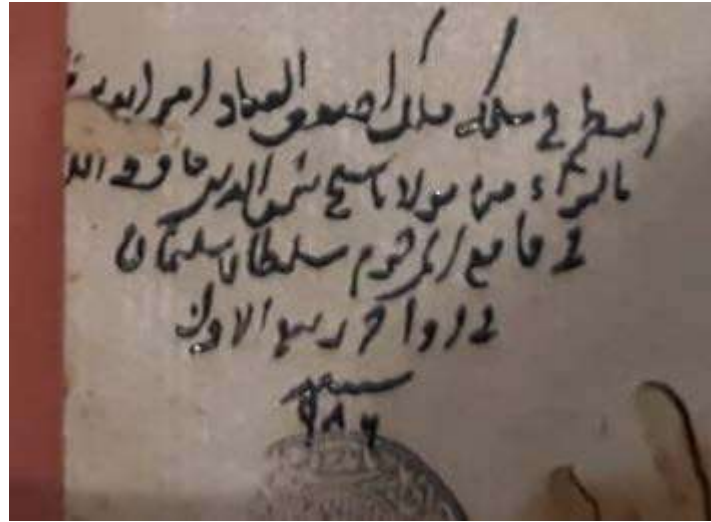
Resim 8: Beyazıt Ktp. 485 nolu nüsha vakıf kaydı

Resim: üç, altı, yedi ve sekiz numarada yazılı olan vakıf kayıtları aynıdır.



Resim 9: Beyazıt Ktp. 492 nolu nüsha mütâla kaydı

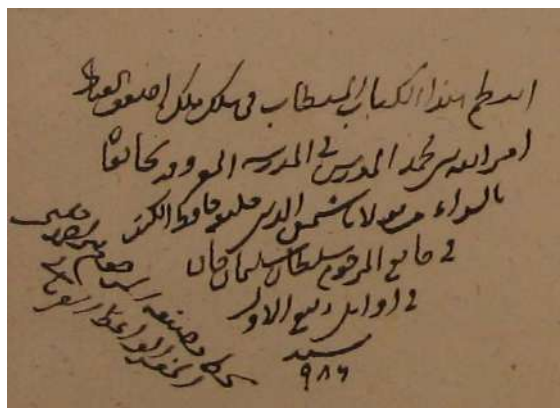
“El- Fakîr Muhammed Sâkib tarafından bu nüshanın mütâla kaydı tamam olmuştur”.



Resim 10: Beyazıt Ktp. 492 nolu nüsha vakıf kaydı



Resim 11: Bursa İnebey Haraççioğlu Kütüphanesi 132 nolu mühür



Resim 12: Diyarbakır Kütüphanesi, (nr.338.) vakıf kaydı

انتظم هذا الكتاب المستطاب في سلك ملك أضعف العباد أمر الله بن محمد المدرّس في المدرسة المعروفة بخانقاه بالشّراء من مولانا شمس الدين خليفة حافظ الكتب في جامع المرحوم سلطان سليمان خان في أوائل ربيع الأول سنة 986هـ. بخط مصنفه المرحوم بير أحمد جلبي المفسر الواعظ القرماني.

Veliyyüddin Cârullah Koleksiyonu Nüshalarında Bulunan Vakıf Mühürleri



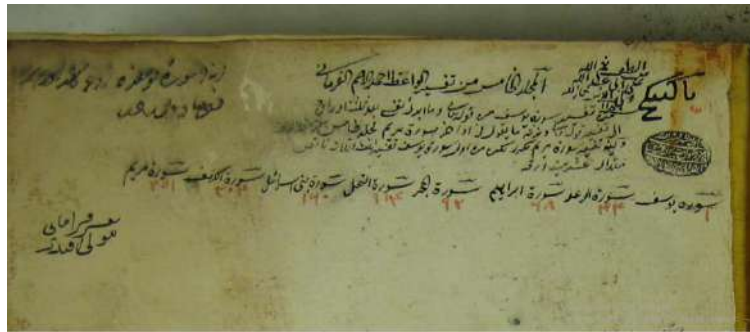
Resim 13: Cârullah nüshası vakıf mühürü

وقف هذا الكتاب لله أبو عبد الله ولي الدين جار الله بشرط أن لا يُخرج من خزائنه بناها بجنب جامع سلطان محمد بقسطنطينية سنة 1147هـ.

Manası: “Bu kitabı Ebû Abdullah Veliyüddin Cârullah İstanbul Fatih Sultan Mehmet Camii'nin Kütüphanesinden çıkarılmamak şartıyla vakfetmiştir. h. 1147”

Veliyyüddin Cârullah koleksiyonunun tamamında, nüshaların zahriye ve ferağ kaydı sayfalarında bu vakıf mühürü yer almaktadır.

Veliyyüddin Cârullah Koleksiyonu Zahriye Bilgi Örneği:



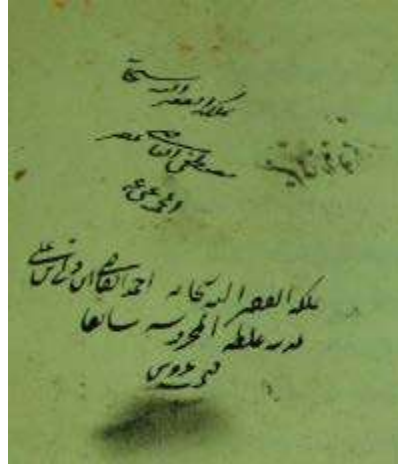
Resim 14: Cârullah Efendi beşinci cilt 112 numaralı nüsha zahriyesi

Neredeyse nüshaların tamamının zahriyelerinde ve ilk varaklarında “yâ حافظ يا حافظ” ya “yâ hafız” يا كيبكج “yâ kebîkec”,¹⁵⁶ şeklinde ibareler bulunmaktadır. Ayrıca Veliyüddin Cârullah’ın yazmış olduğu bilgileri içerisinde: eserin fihristi ve “bu kitap Abdullah Veliyüddin Cârullah’a Allah’ın verdiği en latif nimetlerindendir h. 1150.” tarihli ifade yazılıdır. Ayrıca *Vaiz Ahmed el-Asam el-Karamânî tefsîrinin 5. Cildi olduğu* ve Yusuf sûresinden 3 varak eksik olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Bu ciltte Meryem sûresi mükerrer yazılmıştır. Toplamda eksik olan varak sayısı 20 varaktır. Eksiklerle birlikte 279 varak olmaktadır. Diğer nüshaların zahriyelerinde yazılı olan bilgilere nüsha tanıtımlarında yer verdiğimiz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz.

Kılıç Ali Paşa Nushalarında Bulunan Vakıf Mühürleri



Resim 15: Kılıç Ali Paşa 151

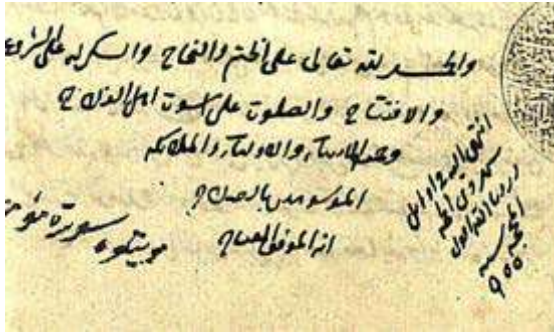


Resim 16: Kılıç Ali Paşa 151

¹⁵⁶ Yazma kitapların genellikle ilk ve son sayfalarına “kebîkec”, “yâ kebîkec”, “yâ hafız yâ kebîkec” gibi ibarelerle yazılan kelimenin, Süryânîce’de haşeratı yok etmekle görevli bir meleğin veya kitap kurtları şeyhinin adı olduğu ve üzerine yazıldığı kitaba haşeratın, o melekten korktuğu yahut şeyhlerinin adına saygı duyduğu için zarar vermediği rivâyet edilir. Başka bir rivâyete göre ise yine kitap kurtlarını etkileyen tılsımlı bir söz veya duadır. Tuba Çavdar Karatepe, “Kebîkec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 27/161-162.

2.4. Eserin Telif Yolculuğu

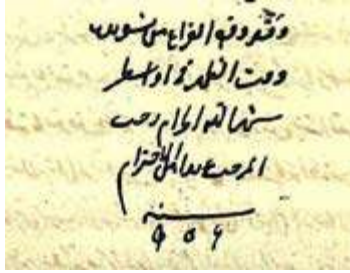
Ahmed el-Karamânî eserini nerede ve ne zaman yazdığına dair bazı bilgiler vermiş, eserin telif tarihine yönelik nüshaların süre bitimlerine tarihler düşmüştür. Müsvedde ve müellif nüshası olduğuna dair Cârullah Efendi tarafından işaret edilen Cârullah 115 nolu nüshasının bitiminde ferağ kaydı olarak 955/1549 yılının zilhicce aylarının başında Zümer süresiyle biten bu cildi tamamladığını belirtmiştir.¹⁵⁷



115 numaralı nüshada Yasin sûresinin sonunda¹⁵⁸ aş

Resim 18: Cârullah Efendi 115.

Yine Müellif Cârullah 115 numaralı nüshada, öğle vakti receb ayının ortasında h. 956 tarihinde Saffât¹⁵⁹ sûresinin müsveddesini tamamlandığına dair ferağ kaydını düşmüştür.



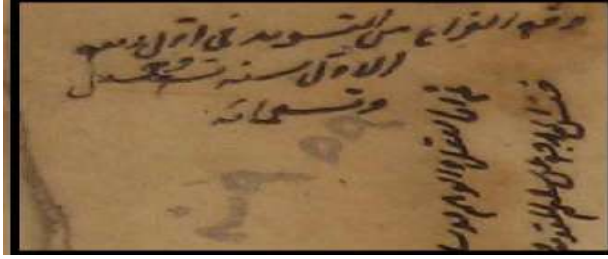
Resim 19: Cârullah Efendi 115.

Karamânî İnsan sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan bölümleri içeren Diyarbakır 338 nolu müsvedde nüshasının ferağ kaydında eserini (959/1551) yılında tamamladığına dair kayıt düşmüştür.

¹⁵⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 115), 647b.

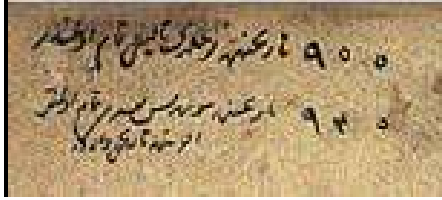
¹⁵⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 115), 356b.

¹⁵⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 115), 448b.



Resim 20: Diyarbakır 338.

Eserin telifinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair Cârullah Efendi 115. numaralı nüshanın zahriyesinde eserin telif yolculuğunun tamam olduğu yazılıdır.



Resim 21: Cârullah Efendi 115.

Bu bilgiler ışığında Karamânî'nin eserine (945/1539) tarihinde başladığı, (955/1549) tarihinde tamamladığı, temize çekme işlemini ise h.959 yılından sonra gerçekleştirdiği muhtemel görünmektedir.

Eserini yazdığı yerle ilgili Bakara sûresi 43. âyetin¹⁶⁰ tefsîrinde bir işaret vardır. Bu âyetin tefsîri bağlamında namazın cemaatle kılınmaması ve camiye devam edilmemesi gibi bir durumun genel anlamda yaygın olan bir hal olduğunu belirttikten sonra aynı meselenin memleketinde de mevcut olduğundan dert yanmış, camiye cemaate devam etmeyenlere yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur.¹⁶¹ Onun bu ifadelerinden tefsîrini Karamân'da yazdığı fikrine varabiliriz.

2.5. Eserin Şekil ve İçerik Yönünden Tefsîr mi Hâşiye mi Olduğu Meselesi

Ahmed el-Karamânî eserini diğer hâşiyelerden farklı olarak ilk bakışta hem tefsîr hem hâşiye metodunu kullanarak yazdığı izlenimini vermektedir. Eserin hacimli olması nedeniyle kolektif bir çalışmanın ürünü neticesinde ortaya çıkacak bu eser, bir gurup öğrenci tarafından yüksek lisans ve doktora tezleri olarak incelenmekte ve tahkiki yapılmaktadır. Tez savunmalarını dinleme imkânını

¹⁶⁰“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin”.

¹⁶¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 224b.

bulduğumuz araştırmacıların ifadeleri içerisinde bu eserin hem hâşiye hem tefsîr olduğu, *Keşşaf* ve *Envaru't-tenzîl* hâşiyesi olduğuna yönelik tezler ortaya konmuştur. Bu konudaki eserin hâşiye mi tefsîr mi olduğu, eğer hâşiye ise hangi eserin hâşiyesi olduğuna yönelik ihtilafları devam ettiğini görmekteyiz.

Eserin bütününe göz önüne aldığımızda bu eserin *el-Keşşaf* hâşiyesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu kanaatin bizde oluşmasını sağlayan deliller ve emâreler şunlardır:

2.5.1. Hâşiye Emâreleri

1- Karamânî eserine Fatiha sûresinden itibaren hâşiyelerin klasik özelliklerinden “kavlühü”¹⁶² ifadesiyle *Keşşâf* metnini bir takım tefsîr, fıkıh, hadis, kelâm, dil ve hâşiye kaynaklarıyla açıklamış, Fatiha, Bakara, Âl-i İmrân sûrelerinde yoğun olarak sürdürdüğü bu üslûbunu, sonraki sûrelerde ise ara ara devam ettirmiş ancak tamamende terk etmemiştir.

2- Tefsîr hâşiyelerinde müelliflerin, fein kîle-kulnâ/ücûbe, ey, ya'nî, yürîdü, mürâdühû, fihi nazar ve ente habirun” gibi ifade ve üsluplarla kendi görüşlerini beyan, karşı görüşlere cevap verme ve tenkit etme için kullandıkları yöntemleri aynı şekilde müellifin eserinde de sıkça görmekteyiz.

3- Müsvedde olarak yazılan, müellif nüshalarındaki âyetlerin hemen peşinden “Kâle Zemahşeri”¹⁶³ ve “kavlühü”¹⁶⁴ ifadeleriyle *el-Keşşaf* metninin açıklanması,¹⁶⁵ mübyezza olarak kaleme alınan müellif-müstensih nüshalarında ise “Kâle Musannif” “Kâle Müellif” ifadelerinin kullanılması bu eserin hâşiye olma yönüne delalet eden işaretlerdendir.

4- Eserin hâşiye olduğuna işaret eden emârelerden bir başkası ise Veliyyüddin Cârullah Efendinin bizzat yazdığı zahriye notlarıdır. Cârullah 110 nolu koleksiyondaki notlarda: “Bu kitabın *Hâşiye ale'l- Keşşâf* olduğu, delilin ise “Kâle Musannif” “Muradu'l-Musannif” “İhbaru'l- Musannif” gibi ifadeler olduğu”

¹⁶² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 1b.

¹⁶³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 110), 495a, 516b; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 113), 4b, 6b, 7a, 497a; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 114), 299b; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 117), 190a; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Diyarbakır Ziya Gökalp, 338).180a.

¹⁶⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 114), Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Diyarbakır Ziya Gökalp, 338), 183a.

¹⁶⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 1b.

şeklindeki bilgiler eserin hâşiye yönüne işaret eden deliller içerisinde gösterilebilir.¹⁶⁶

2.5.2. Tefsîr Emâreleri

1- Eserin isminin tabakat kitapları, yazma eserler katalogları ve eserin yazma nüshalarının zahriyelerinde verilen *Tefsîru'l-Karamânî* ismi bu eserin ilk bakan kimsede tefsîr olduğu izlenimini vermektedir.

2- Klasik tefsîrlerde olduğu gibi müellifin önce âyetlerin tam metnini koyu olarak verip sonra kısım kısım bu âyetleri açıklaması eserin tefsîr yönüne delalet eden işaretlerdendir.

3- Eserin Bir başka tefsîr emâresi gösteren özelliğide; rivâyet ve dirâyet tefsîrinin özelliklerini barındırması, Ulûmu'l-Kur'ân'a dair konulara yer vermesi, Taberî, Kurtubî İbn Âdil gibi müfessirlerin eserlerinden sıkça alıntılar yapması, Tasavvufî tefsîrlerden işâri nakillerde bulunması, eserin tefsîr yönüne işaret eden deliller içerisinde değerlendirilebilir.

Netice olarak bu emâre ve delillerden yola çıkarak eserin her ne kadar tefsîre işaret eden yönleri olduğunu kabul etmekle beraber kanaatimiz bu eserin *el- Keşşaf* tefsîrine yazılan en mufassal ve zirve hâşiyelerden biri olduğu yönündedir.

2.6. Eserin Telifi Açısından Müsvedde ve Mübyeza Oluşu Meselesi

Ahmed el-Karamânî'nin eserinde açığa kavuşması gereken yönlerinden biride eserin nüshalarındaki ekleme ve çıkarmaların neye göre yapıldığı, hangi nüshaların mübyeza ve müsvedde olduğu meselesidir. Eserin yazma nüshalarında Veliyyüddin Cârullah Efendinin zahriye notları içerisinde verdiği bilgiler de eserin 12 büyük cilt olduğu 6 cildinin¹⁶⁷ müellif hattı olduğu 3 cildinin¹⁶⁸ müstensih hattı olduğuna dair Cârullah Efendi tarafından belirtilmiştir.

Zahriyesinde müellif nüshası olduğuna dair bilgiler bulunan İnsan-Nâs arası sürelerin yer aldığı Diyarbakır nüshasının ferağ kaydında, eserin müellif tarafından 955 yılında müsveddesinin tamam olduğu bilgisi mevcuttur.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109).

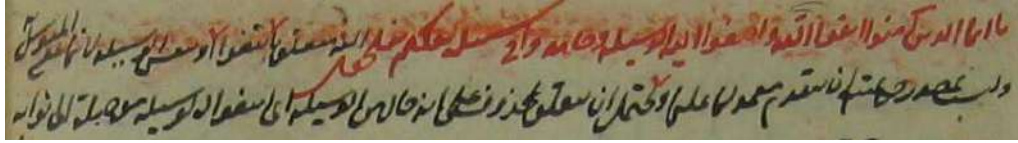
¹⁶⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 110.113.114.115.116.117) numarada kayıtlı olan ciltlerdir.

¹⁶⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109.111.112), numarada kayıtlı buluna ciltlerdir.

¹⁶⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Diyarbakır Ziya Gökalp, 338), 196b.

Kanaatimizce müellif eserini müsvedde olarak tamamlamış ekleme ve çıkarmalar yaparak temize çekmiştir. Araştırmamız neticesinde Cârullah Efendi: 110,113,114,115,116,117 numarada kayıtlı olan ciltler ve Diyarbakır 338 nolu nüsha müsveddedir. Kılıç Ali Paşa,¹⁷⁰ Beyazıt, Damat İbrahim Paşa, Bursa İnebey Haraççioğlu nüshaları ise mübyezza nüshalardır.

2.7. Eserin Yapısal Özellikleri ve Telif Metodu



Resim 22: Kılıç Ali Paşa 54

Karamânî eserinde takip ettiği metotta, müellif nüshasından aldığımız örnek resimde gördüğümüz gibi tefsîrini yapacağı âyetin metnini kırmızı ve bold (koyu) olarak verir. Âyeti bazen tam olarak, bazen secâvende kadar, bazen de iki veya daha fazla âyetin birleştirilmesi metodunu tercih eder. Tam olarak verdiği âyeti bölümler şeklinde açıklamaya devam eder. Açıklama yaptığı âyet, hadîs vb. yerlerin üstüne çizgi çekerek diğer metinden ayırır. Eser konu yoğunluğu açısından büyük oranda dilsel içeriğe sahiptir. Dilsel tahliller, sarf ve nahiv meseleleri, belagat meseleleri, dilsel tenkit ve karşılaştırmalar, dil-anlam ilişkisi, dil-kıraat ilişkisi, dil-fıkıh ilişkisi, dil-mantık ilişkisi, dil-kelâm ilişkisi içeriğine sahiptir.

Tam metnini vermiş olduğu âyeti kısım kısım açıklamaya devam eder. Bazen âyetin metnini vermeyip mana olarak işaret eder. Müellif âyet hakkındaki açıklamalarına *el-Keşşaf*, *Envâru't-tenzîl* ve *Tefsîru'ı İbn Kemal Paşa* da yer alan açıklamaları bazen aynen, bazen de çok küçük değişikliklerle naklederek devam eder. Bazı yerlerde bu üç müfessirin görüşlerini mukayese eder ve en sonda kendi fikrini belirtir.¹⁷¹

Bazı yerlerde âyet hakkındaki açıklamaları naklettikten sonra “velhasıl” ifadesiyle konuyla ilgili açıklamaları görüşünü de belirterek sonuç cümlesiyle bitirir.¹⁷²

¹⁷⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî* (Kılıç Ali Paşa), 53. Bu nüshanın zahriyesinde altı cildinin müellif hattıyla mübyezza olduğu, büyük bir cildinin müsvedde olduğu bilgisi yer almaktadır. Müsvedde olan büyük cilt ise kayıptır.

¹⁷¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 260a.

¹⁷² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 261a.

Hâşiye metodu olarak “قوله” “kavlühü” ibaresinden sonra *el-Keşşaf* ta yer alan metni verir ve bu metni açıklar. “Kavlühü” deki zamir Zemahşerîye gider. Karamânî bu hâşiye üslubunu eserinin tamamında sistematik olarak uygulaması da yer yer bu üslubu takip eder. Bazen de “قوله” ifadesini hiç kullanmadan *el-Keşşaf* metninin peşine hâşiyelerden nakille metni şerh eder.

Kaynak anlamında sıkça müracaat ettiği hâşiye türü eserler, et-Tîbî (ö. 743/1343): *Fütûhu'l-Gayb*, Sa‘düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390): *Hâşiye ‘ale’l-Keşşaf*,¹⁷³ el-Kocevî (v. 950/1543): *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri’l-Beyzâvî*’dir.¹⁷⁴ Bu kaynaklar eserde büyük yekün tutar.

قبل Kîle “ ” sözüyle konuyla ilgili farklı açıklama ve görüşlere yer verir. Diğer hâşiyelerden farklı olarak İbnü’l-Kemal’den alıntı yaptıktan sonra hemen peşinden “sen biliyorsun” diyerek onun görüşüne karşı itiraz ve değerlendirmede bulunur. Bu da müellifin eserini ders esnasındaki takrirlerinden oluşturduğuna işaret etmektedir. Eserin başlarında da buna kendisi bizzat “geçen derste” ifadesiyle yer vermiştir.

el-Keşşaf ve *Envâru’t-tenzîl*, mukayeseli bir metod izleyen Karamânî, *Envâru’t-tenzîl* de geçen ibareleri şerh ederken de *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri’l-Beyzâvî* adlı hâşiyeden sıkça istifade eder.

el-Kocevî’nin bu eserinden alıntı yaptığı hiçbir yerde müellif ve eser ismini zikretmemiştir. Yalnızca bazı yerlerde ondan nakilde bulunurken “*Kale bazu’ş-şârih*” ve *şârihu’l-merhum* şeklinde özel ifadeler kullanmıştır.

Sa‘düddîn et-Teftâzânî’den alıntı yaptığı yerlerde çoğu zaman müellif ve eser ismine yer vermez, nadiren müellif ismini zikreder, bazen de “*kale en-Nihir*” ifadesini kullanır.

et-Tîbî’den nakilde bulunduğu yerlerde sarâhaten isim verdiği yerler olsa da çoğu zaman müellif ve eser ismine yer vermez. Bir kaç yerde “*Kale Fazl*” ifadesini kullanmıştır.

Âyetlerin irabını tahlilde ibn Âdil’in *el- Lübâb*, es- Semîn el- Hâlebî’nin *ed-Durru’l- Masûn*, el-Ukberî’nin, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, Nisabûri’nin *el-Ferid* ve

¹⁷³ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 266b.

¹⁷⁴ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 121a-b.

el-Kocevî'nin *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Beyzâvî* adlı eserlerini kaynak almıştır.

Lügatle ilgili açıklamada bulunduğu yerlerde el-Cevherî (ö. 393/1003): *es-Sihâh* ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsü'l-Belâga*'sından sıkça faydalanmıştır. Bu eserlerde yer alan açıklamaları ise et-Tîbî'den nakille yapmaktadır.

Karamânî, sarf nahiv belâgat kıraat vb. konulara yer verdikten sonra konuyla ilgili bazen *Keşşâf* metninde yer alan hadise yer verir ve hadiste geçen bazı kelimeleri şerh eder. Çoğu zamanda istişhad için birden çok hadisi peş peşe getirir. Bu hadisler içerisinde sahih olanları olduğu gibi zayıf hatta mevzu olanları da bulunmaktadır.

Karamânî eserinde başta İbn Abbas (69/687-88) olmak üzere çok sayıda sahabeden görüş nakleder.

Karamânî Ka'bü'l-Ahbâr (ö. 32/652-53), Sa'îd b. Cübeyr, Mücâhid, Sa'bî (ö. 104/722), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî, Katâde b. Diâme (117/735), Süddî (ö. 127/745), gibi tâbiînden de nakillerde bulunmuştur.

Kelâmî meselelere *Mefatîhu'l-Gayb*'dan ve *Şeyhzâde hâşiyesinden* nakille yer verir, Mu'tezile'nin fikirlerini eleştirir ve Ehl-i sünneti savunur.

Ahkâmla ilgili âyetlerde fikhi görüşlere yer verir, Ebû Hanife'nin görüşlerini savunur.

Sıkça dilsel tartışmalara girer Basra ve Kûfe dil okullarını görüşlerine yer verir, Sibeveyh, Ferra, Halil b Ahmed, Sekkâki gibi dil âlimlerinin görüşlerini nakleder, Tazmin vb. lügavi tahliller yapar.

Şiire de sıkça yer veren Karamânî *el-Keşşâf*'ta geçen şiiirlerdeki garip kelimeleri et-Tîbî ve et-Teftâzânî hâşiyelerinden nakille açıklar.¹⁷⁵ Bazen de *Keşşâf*'ta yer almayan şiiirlere de yer verdiği olmuştur. Bir yerde Sa'dî Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Gülîstan* adlı eserinden Farsça bir beyte, başka bir yerde de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) den Farsça bir beyte yer vermiştir. Tefsîr ve şerhini yaptığı âyetlerin sonlarında zaman zaman özlü söz ve dua ile bitirdiği yerler vardır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 121b.

¹⁷⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 117a.

Âyet bitiminde çoğunlukla İşâri tefsîre yer veren müellif, genellikle “kale bazı’ş-şarihî” ifadesini kullanır. es-Sülemî (ö. 412/1021): *Hakâ’îku’t-tefsîr*, el-Kuşeyrî (ö. 465/1072): *Letâ’ifü’l-işârât*, Rûzbihân-ı Baklî (ö.606/1212): *Arâisü’l-Beyân* Karamânî’nin sıklıkla başvurduğu işâri tefsîr kaynaklarıdır. Âyetleri bu eserlerde yer alan sûfîlerin sözleriyle açıklar. Kuşeyrî’nin eserinden yaptığı alıntılar direk *Letâ’ifü’l-işârât*’tan değil, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî’nin (ö. 537/1142): *et-Teyisîr Fi’t-Tefsîr* adlı eserinden nakilledir.

Karamânî’nin üslubundaki en belirgin özelliklerden biride Soru- cevap yöntemi olan konuyla ilgili farklı görüş ve itirazların dile getirilmesi ve bunların cevaplandırılmasıdır. Bu metodu uygularken: *فإن قيل.....قلنا* Eğer.....denildiyse, biz de...dedik. *فإن قيل.....أجيب* denildiyse,.....ile cevap verildi gibi, soru-cevap kalıplarını sıkça kullanır. Bu üslûb, et-Tîbî’ ve et-Teftâzânî’nin eserlerinde kullandığı üslûb dur.

Sonuç olarak tefsîrinin en önemli özelliğinin kendi zamanına kadar gelen tüm birikimi derlemesi ve güncelleme çabası olduğunu söyleyebiliriz.

2.8. Tefsîru’l-Karamânî’nin Kaynakları

Ahmed el-Karamânî, eserinde tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, kıraat, sarf, nahiv ve belâgat alanında pek çok esere ve âlime atıfta bulunmuştur.

2.8.1. Tefsîr Kaynakları

1. **İbn Cerîr et-Taberî** (ö. 310/923): *Câmiu’l-Beyân An Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*.¹⁷⁷

2. **Zeccâc** (ö. 311/924): *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbühu*.¹⁷⁸

3. **Mâtürîdî es-Semerkindî** (ö. 333/944): *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*.¹⁷⁹

4. **Ferrâ el-Begavî** (ö. 516/1122): *Meâlimü’t-Tenzîl*.¹⁸⁰

5. **Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî** (ö. 537/1142): *et-Teyisîr Fi’t-Tefsîr*.¹⁸¹

¹⁷⁷ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 237a.

¹⁷⁸ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 39b, 118a.

¹⁷⁹ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, Carullah, nr.111, vr.203a.

¹⁸⁰ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr.237a.

¹⁸¹ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 51a, 52a, 53b, 54a, 203b.

Ahmed el-Karamânî bu eserden çokça nakilde bulunmuştur. Asli kaynakları içerisinde yer almaktadır. Bir yerde sarahaten isim zikretmiş,¹⁸² bazı yerlerde eser ismi vermiştir.¹⁸³

6. Zemahşerî (ö. 538/1144): *el-Keşşâf ‘an haḳā’iḳi ğavâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eḳâvîl fi vüçûhi’t-te’vîl.*

7. İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147): *el-Muḥarrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz.*

8. Rûzbihân-ı Baklî (ö.606/1212): *Arâisü’l-Beyân.*¹⁸⁴

Ahmed el-Karamânî’nin tasavvufî tefsîr kaynaklarından olan bu eser, sıkça başvurduğu asli kaynaklarındandır. Çoğunlukla âyet tefsîrini tamamladığında en son بعض العارفين ifadesiyle Baklî’nin açıklamalarına verir. Müellif sıkça alıntı yaptığı Baklî’nin ismini ve eserini incelediğimiz sûreler içerisinde hiçbir yerde zikretmemiştir.

9. Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1212): *Mefâtîhu’l-Gayb (et-Tefsîru’l-Kebîr).*¹⁸⁵

Müellifin atıfta bulunduğu tefsîr kaynaklarından bir başkası da Ziyâüddin Ömer Muhammed Fahrüddin er-Râzî’nin (ö.606/1210) *Mefâtîhu’l-gayb* da denilen *Tefsîru’l-kebîr* isimli eseridir. Karamânî tefsîr, dil, fıkıh, kelâm, felsefe ve bilimsel açıklamalarda bu eserden çokça istifade etmiştir. Özellikle kelâmı ilgili meselelerde bu tefsîre müracaat etmekte ve ona atıfta bulunurken bazen قال الإمام الرازي “Kâle el-İmâm er-Râzî”,¹⁸⁶ قال فخر الدين “Kâle Fahrüddîn”,¹⁸⁷ قال الإمام “Kâle el-İmâm”,¹⁸⁸ gibi özel ifadeler kullanmaktadır. Bazen de isim vermeden alıntı yapar. İsim vermediği yerlerde çoğunlukla Şeyhzâde’den bazende Tîbî’nin eserinden nakille Râzî’nin tefsîrinden nakillerde bulunmaktadır.

10. Kurtubî (ö. 671/1273): *el-Câmi‘li-Ahkâmi’l-Kur’ân.*¹⁸⁹

¹⁸² Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 203b.

¹⁸³ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 96b.

¹⁸⁴ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 51a.

¹⁸⁵ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 180b.

¹⁸⁶ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 180b.

¹⁸⁷ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 52b.

¹⁸⁸ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 28b, 33a, 41b, 55a.

¹⁸⁹ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 109), 28b, 49a-b; (Carullah, 111), 281a

Bu eser müellifin isim vererek nakilde bulunduğu kaynakların başta gelenlerindedir. Ahmed el-Karamânî *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserden çok az değişiklikle uzunca nakillerde bulunur.

11. Kâdı Beyzâvî (ö. 685/1286): *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*.

Ahmed el-Karamânî'nin en çok atıfta bulunduğu aslî kaynakların arasında Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286) nin “*Envârü't-Tenzîl Ve Esrârü't-Te'vîl*” adlı tefsîri gelmektedir. Eserde sürekli Beyzavi tefsîriyle mukayeseli olarak gidilmesi açıklamalarının düzenli olarak aktarılması ve yer yer Beyzâvî'nin ibarelerinin Şeyhzade hâşiyesi ile şerhedilmesi Ahmed el-Karamânî'nin bu şerhini diğerlerinden farklı kılmaktadır. Beyzavî'den naklederken isim vermeden قال قدس سره “Kâle kuddise sirruhü” ifadesini kullanır.¹⁹⁰

12. Nizâmeddin en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 730/1329 [?]: *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*.¹⁹¹

13. Tîbî (ö. 743/1343), *Futûhu'l-ğayb fi'l-keşfi an kınâi'r-reyb*.

Bu eser, Ahmed el-Karamânî'nin keşşaf hâşiyeleri arasında sıkça başvurduğu temel kaynaklarından. Özellikle *el-Keşşaf* metninde şiirler de geçen sözcüklerin manalarının açıklanmasında esas aldığı temel başvuru kaynağıdır. Çoğu zaman dilsel açıklamalar ve itizâlî görüşlerin eleştirisinde bu eserden çokça faydalanmış bazen bir sayfaya yakın alıntıyı çok küçük değişiklikler yaparak nakletmiştir. Ahmed el-Karamânî bir kaç yerde Tîbî için “Kale Fâzıl”¹⁹² ifadesini kullanmıştır.

14. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344): *el-Bahrü'l-muhît*.¹⁹³

15. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. eş-Şâfî (ö. 774/1373): *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm*.¹⁹⁴

16. Alâeddin Ali es-Semerkandî (ö.860/1456): *Bahrü'l-Ulûm*.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 16b, 20b, 28b; Boyalık, *el-Keşşaf Literatürü*, 196-197.

¹⁹¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 203b.

¹⁹² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 104b, 146b.

¹⁹³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 31b.

¹⁹⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 235a.

¹⁹⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 8a; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Beyazıt, 490), 4a-b, 15a.

17. İbn Âdil el-Hanbelî (ö. 880): *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*.¹⁹⁶

Ahmed el-Karamânî “*El-Lübâb*” adlı eserden birkaç yer dışında¹⁹⁷ eser ismi zikretmeden uzunca alıntılar yapmıştır. Aslî kaynaklar içerisinde yer almaktadır. Bu alıntılar çoğunlukla dil, kıraat, fıkıh ve kelam konularından oluşmaktadır.

18. Molla Gürânî (ö. 893/1488): *Ġāyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî*.¹⁹⁸

19. Cemâleddin İshak El-Karamânî (ö. 933/1527): *Hâşîye 'alâ Envâri't-tenzîl*.¹⁹⁹

20. Nureddîn Hamza b. Mahmut el-Karamânî (ö. 871/1467): *Takşîru't-tefsîr Hâşîye 'alâ Envâri't-tenzîl fî'z-zehrâveyn*.

21. Kemalpaşazâde (ö. 940/1534): *Tefsîr İbn Kemâl Bâşa*.

Müellifin tefsîrinin temel kaynakları arasında, Beyzavî'den sonra en fazla yararlandığı çağdaşı olan, yaşadığı dönemin seçkin âlimlerinden Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gelmektedir.²⁰⁰ Asıl adı Şemseddin Ahmed olan Kemalpaşazâde'nin çeşitli alanlarda pek çok eseri bulunmaktadır. İbn Kemâl'ın tefsîri “*Tefsîr İbn Kemâl Bâşa*” ismiyle Mahir Edip Hubbûş'un tahkik ile İrşad yayınevi tarafından dokuz cilt olarak 2018 yılında yayınlanmıştır.

Ahmed el-Karamânî İbn Kemâl'den yaptığı nakillerde قال ابن الكمال “*Kâle İbnü'l- Kemâl*” diye isim verirken, pek çok yerde isim vermeden alıntı yaptığını görmekteyiz. Müellifin bu âlimden çokça etkilendiği eserinden anlaşılmaktadır. Karamânî “ve ente habîrun” ibaresiyle İbn Kemâl'e itirazlarını ve tahlillerini sıkça dile getirmiştir.

2.8.2. Kıraat Kaynakları

Ahmed el-Karamânî “*el-Keşşâf*” “*Envaru't-Tenzil*” ve “*el-Lübâb*” da geçen sahih ve şaaz kıratlara eserinde yer vermiştir.

¹⁹⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 63a.

¹⁹⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 213b.

¹⁹⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 263a.

¹⁹⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 52b,159b, 200b, 203a.

²⁰⁰ Bkz. Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 14a-b, 48a, 222a, 227a, 229a-b, 249b, 250a-b, 254a, 260b, 264a; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 12b, 36a.

1. **İbn Cinnî** (ö. 392/1002): *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâh anhá.*²⁰¹

2. **Ebû Amr ed-Dânî** (ö. 444/1053): *et-Teyşîr f'l-Kırââti's-Seb.*²⁰²

3. **Ebû Yûsuf Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-Îz b. Reşîd el-Hemedânî** (ö. 643/1245): *el-Ferîd fî i'râbi'l-Ḳur'âni'l-mecîd.*²⁰³

Ahmed el-Karamânî bu kaynakların yanında: **1. Nâfi' b. Abdurrahman el-Leysî** (ö. 169/785) **2. Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr** (ö. 120/738) **3. Ebû Amr b. Alâ el-Basrî** (ö. 154/771) **4. Abdullah b. Âmir el-Yahsubî** (ö. 118/736) **5. Âsım b. Behdele** (ö. 127/745) **6. Hamza b. Habîb** (ö. 156/773). **7. Ali b. Hamza el-Kisâî** (ö. 189/805) **8. Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ' el-Kârî** (ö. 130/747-48) **9. Ya'küb el-Hadramî** (ö. 205/821) **10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr** (ö. 229/844) gibi aşere imam ve ravilerin kıraat farklılıklarına da yer vermiştir.

2.8.3. Dilbilimsel Kaynaklar

Ahmed el-Karamânî'nin kullandığı dil bilimsel kaynaklar “*el-Keşşâf*” “*Envaru't-Tenzil*” “*Futûhu'l-ğayb*” “*Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde*” gibi eserlerin kullandığı kaynaklardır.

Ahmed el-Karamânî bazen “*Kûfiyyûn*”²⁰⁴ ifadesiyle Kûfe dil mektebine mensup âlimlerinin dil bilimsel görüşlerini, bazen de “*Basriyyûn*”²⁰⁵ ifadesiyle Basra dil mektebine mensup âlimlerin görüş ve tartışmalarını nakletmiştir. *Yine* “*kale ehlü'l-lüğa*”²⁰⁶ “*en-nuh'ât*”²⁰⁷ “*ba'zun-nuh'ât*”²⁰⁸ gibi ifadelerle de dilbilimsel açıklamalarda bulunur.

Bunların yanında bizzat isim vererek dil kaynaklarından da nakillerde bulunmuştur. Bu kaynaklar içerisinde:

1. **Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullâh el-Absî el-Ferrâ'** (ö. 207/822): *Me'âni'l-Kur'ân.*²⁰⁹

2. **el-Ezherî el-Herevî** (ö. 370/980): *Tehzîbü'l-lüğa*²¹⁰

²⁰¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 154a.

²⁰² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 278b.

²⁰³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 63a, 153a, 207a.

²⁰⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 111b.

²⁰⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 157b.

²⁰⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 59b.

²⁰⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 63b.

²⁰⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 118a.

²⁰⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 212b.

3. **el-Cevherî** (ö. 393/1003): *Tâcü'l-luğa (es-Sihâh)*²¹¹
Ahmed el-Karamânî bazen “*fi-Sihah*”²¹² diyerek eser ismi verirken bazende “*kale el-Cevherî*”²¹³ diyerek müellif ismiyle kaynak tercihinde bulunmuştur.
4. **Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî** (ö. 392/1002), *el-Muhteseb, el-Hasâis*.²¹⁴
5. **Zemahşerî** (ö. 538/1144): *Esâsü'l-Belâğa*,²¹⁵ *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser, el-Mufaşşal fi'n-nahv*.²¹⁶
6. **er-Râgıb el-İsfahânî** (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği): *el-Müfredât*.²¹⁷
7. **Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus** (ö. 646/1249): *el-Kâfiye*²¹⁸
8. **İbn Manzûr** (ö. 711/1311): *Lisânü'l-Arab*.
9. **Ahmed b. Ali Buca' Ferek** (ö. 1150): *Tâcü'l-mesâdir*.²¹⁹
10. **Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî** (ö. 311/923): *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*.²²⁰
11. **Sîbeveyh** (ö. 180/796): *el-Kitâb*.²²¹
12. **Ebü'l-Bekâ el-Ukberî** (ö. 616/1219): *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*.²²²
13. **Abdulkadir el-Cürcânî** (ö. 471/1078-79): *Delâilü'l-İ'câz*.²²³
14. **es-Sekkâkî** (ö. 626/1229): *Miftâhu'l-'ulûm*.²²⁴
15. **Sirâcüddîn Kazvîni** (ö. 750/1349): *Hâşiyetü Sirâcüddîn el-Kazvîni aley-Keşşâf* (el yazması).²²⁵

²¹⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 8.b.

²¹¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 8a, 57a.

²¹² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 212b.

²¹³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 41a.

²¹⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 208b.

²¹⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 45a.

²¹⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 260a.

²¹⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 267b.

²¹⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 158a.

²¹⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 39a, 134a 187a.

²²⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 98b.

²²¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 36b, vr.90a.

²²² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 60a.

²²³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 136a.

²²⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 9b; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 191a, 111a.

²²⁵ Karamânî, bu eseri kaynak alırken “Sahibu'l-Keşf” ifadesini kullanarak alıntı yapmaktadır. Bkz. Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 255b.

2.8.4. Şiir Kaynakları

Ahmed el-Karamânî eserinde pek çok şâirin şiirine yer vermiştir.

1. **İmruülkays (m. 540):** *Dîvânü İmrii'l-kays.*²²⁶
2. **Antere b. Şeddâd (m. 608):** *Dîvânü Antere b. Şeddâd.*²²⁷
3. **İbn Ebî Sülmâ (ö. 26/647):** *Dîvânü Züheyr b. Ebî Selmâ.*²²⁸
4. **Lebîd b. Rebîa el-Âmirî (ö. 35/655):** *Dîvânü Lebîd b. Rebîa el-Âmirî.*²²⁹
5. **Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661):** *Dîvânü Ali b. Ebî Tâlib.*²³⁰
6. **Hutay'e (ö. 45/666):** *Dîvânü'l Hutay'e.*²³¹
7. **Kays b. Âsım (ö. 47/667):** *Dîvânü Kays b. Asım.*²³²
8. **Hassan b Sâbit (ö. 54/674):** *Dîvânü Hassan b. Sâbit.*²³³
9. **Abdullah b. Ru'be el-Accâc (ö. 90/):** *Dîvânü'l-Accâc.*²³⁴
10. **Ferezdak (ö. 110):** *Dîvânü'l- Ferazdak.*²³⁵
11. **Ebü'n-Necm el-İclî (ö. 130):** *Dîvânü Ebi'n-Necm el-İclî.*²³⁶
12. **Ebü'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057):** *Şi'ru Ebü'l-Alâ el-Maarrî.*²³⁷
13. **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî' (ö. 672/1273):** *Dîvân-ı Kebîr.*
14. **Sa'dî Şîrâzî' (ö. 691/1292):** *Gülistan.*

2.8.5. Tasavvuf Kaynakları

Hayatından bahsederken işaret ettiğimiz üzere, Karamânî ömrünün son zamanlarında uzlete çekilip tasavvufa yönelmiş, Halvetî tarikatına sülûk edip Şeyh Cemâleddin İshak el-Karamânî, (ö. 933/1527) intisap etmiş ve onu halifelerinden birisi olmuştur.

Müellif neredeyse her âyetin tefsîrinin bitiminde İşari tefsîre yer vermiştir. Yer yer Abdülkerîm Kuşeyrî (v. 465/1072) nin “*Letâifu'l-İşârât*”²³⁸ ve “*er-Risâle*

²²⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 63b.

²²⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 194b.

²²⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 50a.

²²⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 52b, 67b.

²³⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 81b.

²³¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 201b.

²³² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 62b.

²³³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 59b.

²³⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 201a.

²³⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 76b.

²³⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 90b.

²³⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 62b.

²³⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 52a-b.

el- Kuşeyriyye”²³⁹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) “*İhyâü Ulûmi'd-dîn, Eyyühel'l-veled*”²⁴⁰ adlı eserlerinden nakilde bulunmuştur. Çoğunlukla Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö.606/1209) “*Arâisü'l-Beyân*” adlı işârî tefsîrine müracaat ettiği görülmektedir. Yöntem olarak Rûzbihân-ı Baklî'nin ismini vermeden “âriflerden biri şöyle dedi” diyerek adı geçen eserden iktibasta bulunur. Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) başladığı ve Alâüddeve-i Simnânî'nin (ö. 737/1336) tamamladığı tam adı: “*Bahrü'l-ḥakâ'ik ve'l-me'ânî fî tefsîri'l-Ḳur'ân ve's-seb'î'l-mesânî*” olan ‘*Aynü'l-hayât ve et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye* diye de anılan eser Karmânî'nin işârî tefsîr kaynakları içerisinde yer alır. Yine Necmeddîn-i Dâye'nin ismini vermeden “âriflerden biri şöyle dedi” ifadesiyle bu eserden de nakilde bulunmuştur.

Ahmed el-Karamânî nakilde bulunduğu müelliflerin isimlerini açıkça zikretmenin yanında zaman zaman, *en- Nihârî*,²⁴¹ *Kuddise sirruhu*,²⁴² *Musannif*,²⁴³ *el-İmam*,²⁴⁴ *Allâme*, *Allâmeteyn*,²⁴⁵ *badu'l-muhakkikîn*,²⁴⁶ *eş-Şârih*, *el-Merhûm*, *Ba'zu's-şürrâh*, *Ba'zu'l-ârifîn*²⁴⁷ gibi özel ifadeler de kullanmaktadır.²⁴⁸

2.8.6. Hadis Kaynakları

Ahmed el-Karamânî eserinde birçok hadis kaynağından çok sayıda hadis nakletmiştir. Nakilde bulunduğu hadis kaynakları içerisinde:

Mâlik b. Enes (ö. 179/795): *Kitâbü'l-Muvatta*, **Ahmed b. Hanbel** (ö. 241/855): *el-Müsned*, **Buhârî** (ö. 256/870): *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*, **Müslim** (ö. 261/875): *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîhu Müslim)*, **Ebû Dâvud** (ö. 275/889): *Sünenü Ebî Dâvud*, **Tirmizî** (ö. 279/892): *Sünenü't-Tirmizî*, **en-Nesâî** (ö. 303/915): *es-Sünen*, **Taberânî** (ö. 360/971): *el-Mu'cemü'l-kebîr ve el-Mu'cemu'l-Evsât*, **ed-Dârekutnî** (ö. 385/995) : *es-Sünen*, **Hâkim en-Nîsâbü'rî** (ö. 405/1014): *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, **el-Beyhakî** (ö. 458/1066): *es-Sünenü'l-kübrâ*, **Ferrâ el-Begavî** (ö.

²³⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 52b.

²⁴⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111). 196a.

²⁴¹ Sa'düddîn et-Teftâzânî.

²⁴² Kâdî Beyzavî.

²⁴³ ez-Zemahşerî.

²⁴⁴ Fahrüddîn Râzî.

²⁴⁵ Zemahşerî, Kâdî Beyzavî.

²⁴⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 109), 3b.

²⁴⁷ Rûzbihân-ı Baklî veya Necmeddîn-i Dâye.

²⁴⁸ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 1a, 219b, 264a, 307b.

516/1122): *Mesâbîhu's-Sünne*, **Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî** (ö. 509/1115):
Firdevsü'l-Ahbâr, **Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr** (ö. 558/1163):
Müsnedü Firdevsi'l-ahbâr, gibi kaynaklar yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİRÜ'L- KARAMÂNÎ'DE KUR'ÂN İLİMLERİ VE TEFSİR YÖNTEMİ

1. Karamânî Tefsirinde Yer Alan Kur'ân İlimleri

1.1. Sûreler Hakkında Bilgi Vermesi

Ahmed el-Karamânî'nin sûrelerin kimliğine yönelik bilgilere sûre mukaddimelerinde kısada olsa yer verdiğini görmekteyiz. Karamânî'nin verdiği bilgiler sûrelerin nüzül yerleri, Mekkî Medenî oluşu, âyet, kelime ve harf sayıları gibi bilgilerden oluşmaktadır.

Mâide sûresinin mukaddimesinde geçen Mekkî ve Medenî'ye ait bilgileri bu başlık altında verdiğimiz için burada tekrar etmiyoruz.

Mâide sûresinin kelime sayısı iki bin sekiz yüz üç, harflerinin sayısı on bir bin dokuz yüz elli birdir.

Mâide sûresi ile kendisinden önceki Nisâ sûresi arasında bir intizam ve münasebet söz konusudur. Allah Teâlâ bu sûrede de; yetimlerin malları ve kadınlar hakkındaki hükümler, mîrâs hükümleri, sarhoş kimse hakkında hükümler, haramlar-helaller, namazlar, emanetler, savaş, mümini öldürme, korku namazı, azil, sulh, şahitlik, hakem, münafığın hükmü, ehl-i kitap'ın hükmü, gibi konular ele alınmıştır.²⁴⁹

Karamânî A'râf sûresinin mukaddimesinde âyet sayısının iki yüz beş veya iki yüz altı, kelime sayısının üç bin üç yüz yirmi beş, harf sayısının ise on dört bin on olduğuna dair bilgi vermiştir.²⁵⁰

Enfâl sûresinin mukaddimesinde de benzer bir yol izleyerek Enfâl sûresinin Medenî olduğunu söyledikten sonra âyet, kelime ve harfleri hakkında sayısal bilgilere yer vermiştir. Enfâl sûresinin âyet sayısı yetmiş beş veya yetmiş altı, kelime sayısı bin doksan beş, harf sayısı beş bin seksendir.²⁵¹

1.2. Mekkî -Medenîyi Belirtmesi

Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşuna dair görüşler üç maddede toplanmıştır.

²⁴⁹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 28b.

²⁵⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 162a.

²⁵¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 253b.

a. Vahyin indiği mekan dikkate alınarak Mekke’de nazil olan âyetlere Mekkî Medine’de nazil olanlara Medenî denmiştir.

b. Hicret nazarı itibara alınarak hicretten önce nazil olanlara Mekkî hicretten sonra nazil olanlara ise Medenî denmiştir.

c. Mekkeli’lere hitab eden âyetlere Mekkî Medineli’lere hitab eden âyetlere Medenî denir.²⁵²

Karamânî özellikle sûre mukaddimelerinde Mekkî ve Medenî’ye dair açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin: Mâide sûresinin giriş kısmında Kurtubî’den nakille sûrenin Medenî olduğunu söyledikten sonra şu bilgileri zikretmiştir:

“*الْيَوْمَ أَحْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ*”²⁵³ *“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim”* âyeti hariç Mâide sûresi Medenîdir. Çünkü bu âyet Arafat’ta inmiştir. Resûlullah’ın Hudeybiye dönüşünde inmiş olduğu da rivâyet edilmiştir. en-Nakkaş (ö. 351/962), İbn Ebû Seleme’den (ö. 4/625): “Resûlullah Hudeybiye’den döndüğünde şöyle buyurdu: “Ey Ali, üzerime Mâide sûresinin indiğini hissettin mi? Aynı zamanda onun faidesi ne kadarda büyüktür!” rivayetini nakletmiştir.

Bu rivâyetle ilgili, İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148): “Bu hadis mevzudur ve herhangi bir müslümanında buna inanması gerekmez. Ancak biz: “Mâide sûresinin faydasının büyük olduğu sözünü söyleriz ve bunu herhangi bir kimseden rivayet etmeyiz, ancak bu güzel bir kelimedir deriz.” demiştir.

İbn Atyyye ise (ö. 541/1147): “Bana göre bu Hz. Peygamberin sözüne benzemiyor” demiştir.

Bu sûrede Vedâ haccında inen âyetler olduğu gibi *لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ* “*Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin.*”²⁵⁴ âyeti gibi Mekke’nin fethi senesinde inenler olduğu nakledilmiştir.

Karamânî açıklamalarına Mekkî-Medenî kavramlarını tariflemeye devam etmiştir.

Hicretten sonra Mekke’nin fethinde inen, ister Medine’de insan ister seferde olsun Medenî’dir.

²⁵² Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Mütevellî Mansûr, (Kahire: Mektebetü Dâru’t-Türâs, 1429/2008), 1/215; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 59.

²⁵³ el-Mâide 5/3.

²⁵⁴ el-Mâide 5/2.

Mekki: hicretten önce inenlerdir yüz yirmi âyettir. Yüz yirmi iki, yüz yirmi üç âyet olduğu da söylenmiştir. İhtilaf ²⁵⁵ وَأَوْفُوا بِالْعُقُودِ, ²⁵⁶ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ, ²⁵⁷ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ, ²⁵⁸ âyetlerindedir.

Karamânî En‘âm sûresinin mukaddimesinde bu sûrenin çoğunluğun görüşüne göre Mekkî olduğunu söyledikten sonra, İbn Abbas‘ın: “iki âyet hariç Mekkî dir. Medine de inen âyetler ²⁵⁹ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ, ²⁶⁰ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ” şeklindeki görüşünü nakletmiştir.

Sa‘lebi ise: “En‘âm sûresî altı âyet hariç Mekkî dir. ²⁶¹ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ” ayetinden itibaren sonuna kadar üç âyet, ²⁶² قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْكُمْ ²⁶³ قُلْ لَا أَجِدُ” ayetinden sonuna kadar üç âyette Medine‘de inmiştir” bilgisini verir.

İbn Arabî ise: “²⁶³ قُلْ لَا أَجِدُ” âyetinin Arefe günü Mekke de indiği bilgisini nakletmiştir.”²⁶⁴

Yine Karamânî A‘râf sûresinin girişinde bu sûrenin tamamının veya 163 âyetinden itibaren beş ya da sekiz âyetinin yani 163-168 arası veya 163-171 arası veya 199. âyet hariç Mekkî olduğuna dair görüşleri nakletmiştir.²⁶⁵

Tahkik ve değerlendirmesini yaptığımız son sûre olan Enfâl sûresinin mukaddimesinde Karamânî, bu sûrenin, her ne kadar olay Mekke‘de de geçse de otuzuncu âyetinde sonuna kadar²⁶⁶ Medenî olduğu bilgisini nakleder.²⁶⁷

²⁵⁵ el-Mâide 5/1.

²⁵⁶ el-Mâide 5/15.

²⁵⁷ el-Mâide 5/23.

²⁵⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi‘li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1467/2006), 7/243-244; Karamânî, *Tefsîru‘l-Karamânî*, (Carullah, 111), 28b.

²⁵⁹ el-En‘âm 6/39.

²⁶⁰ el-En‘âm 6/41.

²⁶¹ el-En‘âm 6/91-92-93.

²⁶² el-En‘âm 6/151-152-153.

²⁶³ el-En‘âm 6/145.

²⁶⁴ Karamânî, *Tefsîru‘l-Karamânî*, (Carullah, 111), 95b.

²⁶⁵ Karamânî, *Tefsîru‘l-Karamânî*, (Carullah, 111), 162b.

²⁶⁶ “Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke‘den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.”

²⁶⁷ Karamânî, *Tefsîru‘l-Karamânî*, (Carullah, 111), 28b.

1.3. Esbâbu'n- Nüzûl-e Dair Açıklamaları

Hz. Peygamberin Peygamberlik döneminde meydana gelen, Kur'ân'ı Kerîm'in bir veya birkaç âyetinin ve ya sûresinin nüzulüne yol açan, olay durum ve ya her hangi bir şey hakkında Hz. Peygamber sorulan soru demektir.

Esbâbu'n-Nüzûl'e dair kullanılan bir takım tabirler vardır. Bunlar içerisinde kesinlik ifade edenler:²⁶⁸

- a- سبب نزول هذه الآية “âyetin nüzûl sebebi şudur”.
- b- فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ آيَةً “Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi”.
- c- نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةً “Bu olay üzerine şu âyet indi” şeklindeki kalıplardır.

Karamânî Esbâbu'n-nüzûl rivâyetleri için çoğunlukla نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةً “Bu olay üzerine şu âyet indi” tabirini kullanmaktadır.

Örneğin: Mâide sûresinin giriş kısmında sûre hakkında bilgi verirken Kurtubî'den nakille sûrenin Medenî olduğunu söylemiş daha sonra nâzil olduğu mekâna âit açıklamalarda bulunmuştur.

“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim”²⁶⁹ âyeti Arafat'ta inmiştir. Resûlullah'ın Hudeybiye'den dönüşünde indiği de rivâyet olunmuştur. Bu sûrede Vedâ haccında inen âyetler olduğu gibi لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ “Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin”.²⁷⁰ âyeti gibi Mekke'nin fethi senesinde inenler olduğu rivâyet edilmiştir.²⁷¹

Bir başka örnekte: “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir”²⁷² âyetinin Hz. Hamza ve Ebu Cehil hakkında indiği rivâyet edilmiştir.²⁷³

²⁶⁸ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 229-233.

²⁶⁹ el-Mâide 5/3.

²⁷⁰ el-Mâide 5/2.

²⁷¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 28b.

²⁷² el-En'âm 6/122.

²⁷³ el-Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Çur'an*, 9/18.

“Bir gün Ebû Cehîl Resûlullah’a hayvan pisliği atmıştı. Elinde yayıyla avdan dönen Hz. Hamza’ya hadise haber verildi. Hz. Hamza kızgın bir halde Ebu Cehîl’in kafasına vurmak için yayı kaldırdı. Ebu Cehîl yalvararak: “bize ne getirdiğini görmüyor musun? Akıllarımızı giderdi, ilahlarımıza sövdü, atalarımıza karşı geldi. Hz. Hamza: “Sizden daha sefih kim var! Taşa tapıyorsunuz.” dedi ve hemen peşinden kelime-i şahâdet getirerek iman etti. Hz Ömer ve Ebu Cehîl hakkında indiği de söylenmiştir. Her ikisi de Hz. peygambere eziyet ediyordu. Hz. Peygamber ikisinden birinin hidâyeti için dua etti. Hz. Ömer için duasına icabet olundu. Ammâr ve Ebu Cehîl hakkında indiği de söylenmiştir.”

Sebebi nüzûl her ne kadar hususi olsa da hüküm umumîdir. Temsil, iyi ve kötü davranış da bulunan kimseleri de kapsar.²⁷⁴

Yine Karamânî *وَكُلُوا وَأَشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ* “*Yiyin için fakat israf etmeyin*”²⁷⁵ örneğinde bu âyetin nüzul sebebinin beni Âmir oğulları hakkında olduğunu söylemiştir. Onlar hac yaptıkları günlerde yemek yemiyorlar yalnızca azık yiyorlar ve aynı şekilde yağ da yemiyorlardı. Böylece haclarını tazim etmiş oluyorlardı. Müslümanlarda bu şekilde yapmaya kalkışınca bu âyet indi.²⁷⁶

Sonuç olarak Karamânî pek çok yerde nüzul sebebiyle ilgili açıklamalarda bulunmuş, tefsîrlerde yer alan nüzul sebebine yönelik bilgileri nakletmiştir.

1.4. Nâsîh-Mensûh Konusundaki Açıklamaları

Sözlükte, ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek manalarına gelmektedir. Terim anlamı ise: “şer’î bir hükmü, bir başka şer’î delille kaldırmak yahut mukkaddem (önceki) tarihli bir nassın, muahhar (sonraki) tarihli bir nas ile değiştirmektir”. Hükmü kaldırılmış âyete mensûh, hükmü kaldıran âyete ise nâsîh denilmektedir.

Nesih fikrinin hicrî birinci yüzyılın sonlarına doğru bir çıkış yolu olarak ortaya atıldığı söylenebilir. Öyle anlaşılıyor ki müfessirler ve fakihler anlam itibariyle çelişkili gibi görünen âyetleri uzlaştıramayınca böyle bir teoriyi ortaya atma ihtiyacı duymuşlardır. Kur’ân’da neshin bizâtihi vuku bulunduğunu söyleyen İslâm âlimleri çoğunluktadır. Bununla beraber neshi kabul etmeyenlerde vardır.

²⁷⁴ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 144a.

²⁷⁵ el-A’râf 7/31.

²⁷⁶ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî* (Carullah, 111), 177a.

Neshi reddedip onu yerine “tahsis”i koyan Ebû Müslim el-İsfahâni (ö.322/933)’nin yaşadığı çağ dikkate alınır, muhâlif fikirlerin de erken zamanlara uzandığı söylenebilir.²⁷⁷

Ahmed el-Karamânî Kur’an’da neshin varlığını kabul etmiş neshin varlığından söz eden “*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.*”²⁷⁸ âyetinin tefsîrinde konuyu geniş olarak ele almıştır.

Ahmed el-Karamânî’nin nesh hakkındaki açıklamalarına “*el-Keşşaf ve Envârü’t- Tenzîl*’de zikredilen âyetin nüzül sebebini belirttikten sonra Yahudiler ve Müslümanlardan bir gurubun Bedâ²⁷⁹ olur zannıyla neshi inkâr ettiklerini söylemiştir. Bedâ ile neshin arasındaki farka değindikten sonra, Beyzâvî’nin: “Nesih lügatte güneşin gölgeyi silmesi gibi bir şeyin sûretini bir şeyden kaldırıp başka bir şeye nakletmektir” tarifini “güneş gölgenin sûretini bir yerden bir yere nakleder nesihte böyledir diyerek izah etmiştir.

Daha sonra neshin lügat manalarıyla ilgili: *نسخت الریح الأثر* “rüzgâr izi sildi” *نسخت الكتاب* “kitabı kopyaladım” şeklinde lügat manalarını yönelik örnekler verdikten sonra neshin kısımlarını zikreder:

Metni Bâki Hükmü Mensûh Naslar:

Nâsîh ve mensûh tilavette sabittir ancak mensûh olanla amel edilmez. Ahmed el-Karamânî bu kısım ile ilgili:

*“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.”*²⁸⁰

İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri

²⁷⁷ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 242-243.

²⁷⁸ el-Bakara 2/106.

²⁷⁹ “Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi” mânalarına gelen bedâ, terim olarak “Allah’ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi” şeklinde tarif edilir. Avni İlhan, “Bedâ”, V/290. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 5/290.

²⁸⁰ el-Bakara 2/ 240.

*hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.*²⁸¹

*Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur.*²⁸²

*Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.*²⁸³ âyetlerini örnek verir.

Ahmed el-Karamânî göre ayette geçen “misliha” مثلها nın manası: sonra gelen nâsîh ayetin nüzülüyle mensûh olan ayetten istifade edilen teklifi hükmün sona erdirilmesini sağlamaktır.

Metni Mensûh Hükümü Bâki Naslar:

Ahmed el-Karamânî neshin bu türüne “recm âyeti” diye meşhur olan “*Yaşlı (evli) erkek ve kadın zina ettiği zaman muhakkak onları recmedin*”²⁸⁴ anlamındaki rivâyetle “*Yaşlı (evli) erkek ve kadın zina ettiği zaman Allah'tan bir cezâ olarak muhakkak onları recmedin.*”

Hiz. Ömer'den: “biz Ahzâb sûresini Bakara süresi kadar (büyüklükte) sayıyorduk. Nihayet Ahzâb sûresinden “*Yaşlı (evli) erkek ve kadın zina ettiği zaman Allah'tan bir cezâ olarak muhakkak onları recmedin.*” ayeti kaldırıldı.

Aynı şekilde Hiz. Ömer'den: “*Babalarınızdan yüz çevirmeyin. Bu sizin için nankörlüktür.*”²⁸⁵ âyetini okuyorduk, şeklindeki rivayetleri neshin vuku bulduğuna delil getirir.

Ahmed el-Karamânîye göre ayette geçen “misliha” مثلها nın manası: Kıraatı ile teklif olunan mensûh âyetin tilavetinin nesh olmasıyla teklifi hükmünün bitmesini beyandır.

²⁸¹ el-Bakara 2/234.

²⁸² el-Enfal 8/65.

²⁸³ el-Enfal 8/66.

²⁸⁴ Buhârî, “Hudûd”, 30, 31, “İ'tişâm”, 16; Müslim, “Hudûd”, 15.

²⁸⁵ Buhârî, “Hudûd”, 31.

Hem Hükümü Hem Tilâveti Mensûh Naslar:

Ahmed el-Karamânî bu kısma Hz. Âişe'den gelen bir rivâyete göre: “bize Allah’ın kitabında okunan âyetler içerisindeydi dediği sütkardeşliğine ve evlenme engeli oluşmasına sebep olan “on emzirme” hakkındaki âyet daha sonra “beş emzirme” hükümü ile neshedilmiştir.”²⁸⁶ rivâyetini delil getirir.

Yine Kur’ân’dan bir âyet olup neshedildiğine örnek Hz. Enes’in rivâyet ettiği: *Biz Tevbe sûresine denk olan bir sûre okuyorduk. Aklımda yalnızca şu kaldı: “Âdemoğlunun iki vadi dolusu altını olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Üçüncü bir vadi dolusu altını olsa dördüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur. Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder.”*²⁸⁷ örneğini delil getirir.

Müellife göre göre bu ayette geçen “mislin” manası: mensûh ayet neshedildiğinde mensûh ayetin tilâvetinin teklifi hükmünün sona erdiğini beyandır.

Sonuç olarak Ahmed el-Karamânî Kur’ân-da neshin varlığını kabul etmiş, akli ve nakli delillerle bu iddiasını desteklemiştir.²⁸⁸

Müellif nesh ile ilgili Bakara 2/106. âyette nesh konusunu genişçe ele almış tahkik ve değerlendirmesini yaptığımız sûrelerde ise kısaca açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ..... وَلَا آيَاتِ

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine....Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin.”²⁸⁹ âyetinin başından “Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin” âyetine kadar muhkem veya mensûh olması hakkında ihtilafı nakletmiştir.

“Bir görüşe göre muhkemdir denilmiştir ve الْآيَاتِ den kastedilen müslümanlardır. Ancak وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ âyeti işkâl oluşturmaktadır” görüşünü naklettikten sonra konuyu tartışmaya devam etmiştir.

²⁸⁶ Müslim “Rağâ”, 24; İbn Mâce, “Nikâh”, 35; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 10; Tirmizî, “Rağâ”, 3; Nesâî, “Nikâh”, 51.

²⁸⁷ Buhârî, “Rikak” 10; Müslim, “Zekât” 116-119; Tirmizî, “Zühd” 27, “Menâkıb” 32, 64; İbni Mâce, “Zühd” 27.

²⁸⁸ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 109), 279a-b, 280a-b.

²⁸⁹ el-Mâide 5/2.

Âyette “*haram aya, saygısızlık etmeyin*” ifadesinde haram aylarda savaş dokunulmazlığından dolayı “*Onları nerede yakalarsanız öldürün*”.²⁹⁰ âyetiyle nesh edilmiştir. “*Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin*” âyetinden anlaşılan müşrikleri Mescid-i Haram’dan men etme dokunulmazlığı, “*Allah’a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettir*”²⁹¹ “*Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez*”²⁹² âyetleriyle nesh olunduğu söylenmiştir.

وَلَا آمِينَ âyetindeki nesh müslümanlar ve müşrikler hakkında olduğu olduğu aşikar olmasıyla beraber özellikle müşrikler hakkındadır. Hakikatte bu tahsistir. Ancak tahsis olunanın Hanefilerin usûl kâidelerinde olduğu üzere²⁹³ sonra gelmiş olması, mukârin ve mevsul (bitişik) olmamasından dolayı nesh diye isimlendirilmiştir. Ancak müşrikler hakkında olduğunda nesh zâhirdir.²⁹⁴

“Kılıç” anlamına gelen “Seyf” kelimesi ile isimlendirilen âyet çoğunluğun görüşüne göre Tevbe 9/5.²⁹⁵ âyettir. Bazıları Tevbe 9/29.²⁹⁶ âyetine Seyf âyeti deseler de çoğunluk bu ikinci âyete savaş anlamına gelen “Kıtal” adını vermişlerdir. Çoğunluğun görüşü seyf âyetinin Tevbe 9/5. âyeti; kıtal âyetinin Tevbe 9/29. âyeti olduğu yönündedir.²⁹⁷

Ahmed el-Karamânî A’râf 7/199.²⁹⁸ âyetinin tefsîrinde de nesh konusuna değinmiştir. “*Allah’a ortak koşanlara aldırış etme*”²⁹⁹ âyetinde belirtilen müşriklere aldırış etme ifadesi kıtal âyetiyle nesh olunmuştur” görüşünü naklettikten sonra وأنت خير “sen biliyorsun” ifadesiyle görüşünü şöyle ifade etmiştir: “onların

²⁹⁰ el-Bakara 2/191.

²⁹¹ et-Tevbe 9/28.

²⁹² et-Tevbe 9/17.

²⁹³ Hanefilere göre tahsisi gösteren delilin, âmma mukarin ve mevsul olması, cumhura göre âmmın uygulanmasından önce gelmiş olması gerekir. Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, terc., İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: T.D.V.Yay, 1990), 365.

²⁹⁴ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 109), 30b-31a.

²⁹⁵ “*Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”

²⁹⁶ “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın*”.

²⁹⁷ Hikmet Akdemir, *Seyf Âyetiyle Mensûh Olduğu İddia Edilen Âyetler Üzerine Bir İnceleme*, H.Ü. D.İ. F. D., 13/ 20 (Temmuz-Aralık, 2008), 8.

²⁹⁸ “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir*”.

²⁹⁹ el-Hicr 15/94.

beyinsizliklerine karşılık vermeme emri onlarla savaşmamayı nehyetmez. Böylece başı ve sonu nesh olmuştur ortası muhkemdir denilmesinin zayıflığı ortaya çıkmış oldu.³⁰⁰

Karamânî neshe konu olduğu haber verilen “(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: “Ganimetler Allah’a ve Resûlüne aittir. O halde, eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin.” âyetinin tefsîrinde bu âyetin hükmünde ihtilaf bulunduğu görüşünü nakleder. Bazıları bu âyetin “Bilin ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir.”³⁰¹ âyetiyle nesh olduğunu söylemiştir. Çünkü ganimetler Resûlullah’a aitti. Dilediği gibi ve dilediği kimseye taksim ediyordu. Sonra “beşte biri” ifadesiyle nesh olundu.

Söz konusu âyetin bir yönden nâsîh bir yönden mensûh olduğu da söylenmiştir. Çünkü ganimetler daha önceki ümmetlere haram kılınmıştı. Bu âyetle mubah kılındı, daha sonra “beşte biri” âyetiyle nesh olundu.

Âyetin muhkem olduğu da söylenmiştir. Çünkü ganimetler dünyada da âhirette de Allah’a ait olduğundan dolayı Hz. Peygamber bu ganimetleri Allah’ın emrettiği yere veriyordu. Enfâl 41. âyette de ganimetlerin sarf edileceği yerleri Allah Teâlâ beyan etti.³⁰²

Sonuç olarak nesh edildiği haber verilen âyetlerin tefsîrinde Karamânî قبل “kîle” ifadesiyle tefsîrlerde yer alan görüşleri aktarmış “sen biliyorsun” ifadesiyle de kısa olarak görüşünü beyan etmiştir.

1.5. Hurûf-ı Mukattaa

Kur’ân’daki bazı sûrelerin başlarında yer alan harflere mukattaa harfleri (kesik harfler) denir. Zâhirî itibariyle herhangi bir manaya delâlet etmediklerinden dolayı ‘hakîkî müteşabih’ olarak kabul edilen söz konusu harfler hakkında İslâm’ın ilk yıllarından itibaren bazı yorumlar yapıla gelmiştir.

³⁰⁰ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 109), 250a.

³⁰¹ et-Tevbe 9/41.

³⁰² Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 254a

Ahmed el-Karamânî'nin de eserinde bu harflerle ilgili açıklamalarda bulunduğunu görmekteyiz. A'râf sûresindeki اَلْتَمَصَّ harflerinin anlamları hakkında İbn Abbas'tan Suddî'den ve Ebû Âliye'den gele açıklamalara yer vermiştir:

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre bu harflerin anlamı: “أنا الله أفضل” “Ben en üstün olan Allah'ım” ve yine ondan: “أنا الله أعلم وأفضل” “Ben en iyi bilen en üstün olan Allah'ım”, yine ondan: “Allah'ın kendisiyle kasede bulunduğu bir kasedir, Allah'ın isimlerinden bir isimdir” şeklinde açıklamalarına işaret etmiştir.

Suddî'den rivâyet edildiğine göre: “Musavvir gibi Allah'ın isimlerinden biridir”.

Ebû Âliye'den rivâyet edildiğine göre: “Elif” Allah isminin, “lam” Latîf isminin, “mim” Mecid isminin, “Sad” Sâdık ve Sabûr isminin anahtarındır.

Bir başka açıklamada; bu harflerin bilgisinin Allah'ın yalnızca kendisine münhasır kıldığı harfler olduğu, bu harflerin Kur'ân'da yer alan Allah'a ait bir sır ve onun en yüce isminin harfleri olduğu, bu harflerin bir takım manalar içerdiği, Allah'ın da mahlûkata bu harflerle muradını beyan ettiği gibi bir takım manalara geldiği söylenmiştir.³⁰³

1.6. Garîbu'l- Kur'ân

“Garîb” kelimesi sözlükte, yabancı, anlaşılmaktan uzak, müphem ve kapalı anlamlarına gelmektedir. Garib lafız Âraplar arasında kullanımı yaygın olmadığı için pek bilinmeyen, sözlüklere başvurulmadan anlaşılmayan kelimelere denmiştir.³⁰⁴

Karamânî bazı garîb kelimeleri Cevherî'nin *es-Sihâh*, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* adlı eserlerinden faydalanarak izahlarda bulunmuştur.

Mesela هٰذٰنَا اِلَيْكَ “Çünkü biz sana varan doğru yola yöneldik.”³⁰⁵ âyetinde yer alan هٰذٰنَا kelimesi garibu'l- kur'ân kelimeleri içerisinde değerlendirilmiştir.³⁰⁶

“هٰذٰنَا” kelimesi dönmek anlamına gelmektedir. هٰذٰنَا اِلَيْهِ يَهُودُ هٰذٰنَا ismi faili gelir.

هٰذٰنَا camisinin حَوْلُ geldiği gibi, هٰذٰنَا camisinde هٰذٰنَا şeklinde gelir. Şairin:

³⁰³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 162b.

³⁰⁴ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 154; Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, 160.

³⁰⁵ el-A'râf 7/156.

³⁰⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *Tefsîr'i Garibi'l- Kur'ân*, 173.

يا رَاكِبَ الدَّنْبِ هُدُّهُدٌ وَأَسْجُدْ كَأَنَّكَ هُدُّهُدٌ

“*Ey günahkâr tevbe et tevbe, hüdhüd kuşu gibi secde et*” beytinde olduğu gibi rüçû etme anlamında kullanılmıştır. Bu kelime şâz kıratta “he” nin kesresiyle “إِنَّا” okunmuştur. هِدْنَا malum olarak kesreli okunmuştur. “onu hareket ettirdi” manasına gelir mefûlu mahzuftur “benliğimizi sana yönelttik” demektir veya hazifsiz meçhuldür yani: sana yöneldik demektir. Fiiline mebni kılındığında هِيدَ يُهَادُ denilir عَيْدَ المَرِيضِ يُعَادُ olduğu gibi. Aslı عُودٌ dir. Bazısı “vav” harfinin kesresini “ya” harfine nakleder. Sakin ve makabli kesreli olmasından dolayı “vav” harfini yaya kalb eder. Bazısı kesreyi hazfeder عُودٌ olur. Bazısı işmamlı okur. Zammeden kesreye yaklaştırılması gibi faille mefulun arasındaki ayrımın ifadesi için bu güzeldir ancak zamme vavla beraber ağır geleceği için zayıftır. Bunu üzerine cumhurun هَادَهُ يَهِيدُهُ şeklinde meçhul okuması caizdir

هُودٌ “hûd” kelimesinin aslı “güzellikle dönmek” demektir. Yahûd’a nispetle yahudi diye isimlendirilmişlerdir medh ismidir. Şeriatları nesh olunduğunda zemm ismi olmuştur. Yahudi هودٌ “hûd” dan türememiştir çünkü o zemm sıfatıdır. “el-hûd” medh sıfatıdır. *”مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا. de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi”.*³⁰⁷ âyetinde buna işâret edilmiştir. Ancak يهودٌ dan türemiştir. Yehuza’ya nispet olunmuşlardır. Nispette “dal” harfi “ze” harfine dönüşmüştür.

Garibu’l-Kur’ân içerisinde değerlendirilen Bir başka kelimedede السَّفَاهَةُ “sefâhet” kelimesidir.³⁰⁸

Sefâhet hilmin (hoşgörü, yumuşak huyluluk) kelimesinin zıddıdır. Aslı hafiflik, hareket gibi anlamlara gelir. Rüzgâr ağaçları eğdiğinde سفهت الريح الشجرة denir. Fiili سَفَهُ يَسْفَهُ şeklinde mazide ve muzaride aynel fiilinin zammesiyeleridir.³⁰⁹

³⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/67.

³⁰⁸ Bkz. İbn kuteybe, *Tefsîr’i Garibi’l- Kur’ân*, 169.

Garib kelime örneklerinden bir başkası أَكْأَلُونَ لِلسُّحْتِ “*haramı çok yiyenlerdir.*”³¹⁰ âyetinde geçen السُّحْتِ “*es-Suht*” kelimesidir.³¹¹ Bu kelime haram anlamında سَحَتَه fiilinden gelir, kökünü kazıdı yok etti demektir. فَيُسْحِتْكُمْ بِعَذَابٍ “*yoksa sizi azap ile yok eder*”.³¹² âyetinde de فَيُسْحِتْكُمْ kelimesi aynı kökten olmak üzere buna delalet eder. Haram “*es-Suht*” kelimesiyle isimlendirilmiştir; çünkü haram yemek peşinden helak eden bir azabı getirir ve bereketi yok eder.

Ahfeş (ö. 215/830 [?]): “*Suht*” kelimesini; hüküm vermede rüşvet alma, faiz, fahişenin zina karşılığı aldığı ücret, içki satış ücreti, köpek satış bedeli gibi, helâl olmayan her türlü kazanç olduğunu söylemiştir.³¹³

Ahmed el-Karamânî örneklerde olduğu gibi Kur’ân’da geçen garib kelimeleri dil-anlam ve dil-kıraat ilişkisi içerisinde izah etmeye çalışır.

1.7. İ‘câzu’l-Kur’ân

İ‘câz kelimesi lügatte *acze düşürmek, âciz bırakmak* anlamına gelir. Kur’ân’ın i‘câzından maksat da onun, bütün insanları kendi benzerini getirmekten âciz bırakması demektir. Bu anlayışa göre Kur’ân, benzerini getirme konusunda beşer kudretinin âciz kalacağı çok yüksek bir mertebededir. Yani insanoğluna, ona nazire yapma kuvvet ve kudreti verildiği halde, söz konusu kitabın mucizeliği kendisini fesahat ve belagat açısından öyle bir mertebeye yükseltmiştir ki, insanın artık ona benzer bir söz söylemesi imkânsız hale gelmiştir.

“*Yoksa “Kur’ân’ı kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru söylüyorsanız Allah’tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!”*”³¹⁴

“*Yoksa “Onu Muhammed uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah’tan başka*

³⁰⁹ el-Müntecib-el-Hemezânî, *el-Kitabu’-Ferîd fî i’rabi’l- Kur’âni’l-Mecîd*, tahk. Muhammed Nizamuddin el-Füteyyih, (el-Medinetü’l-Münevvere:1327/2006, Mektebetü dâru’z-zaman), 3/80-81; Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 192a.

³¹⁰ el-Mâide 5/42.

³¹¹ Bkz. İbn kuteybe, *Tefsîr’i Garibi’l- Kur’ân*, 143.

³¹² Tâhâ 20/61.

³¹³ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 162b.

³¹⁴ Hûd 11/13.

*çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!”*³¹⁵ gibi âyetlerde Kur’ân muhaliflerine meydan okumuştur.

Kur’ân’ın mucize oluşunun delilleri, beşer üstü bir kitap olması, inkârcılara meydan okuması ve kendisine nazire yapılamamasıdır. İcaz yönleri ise, nazım ve telifi, gaybî haberler içermesi, beşeri ihtiyaçları karşılaması, fenni mucizelere işaret etmesi ve Hz. Peygamber tarafından değiştirilememesi gibi özellikleridir.³¹⁶

Ahmed el- Karamânî Kur’ân’ın i’câzına dair gaybi haberler içermesi örneğine En’âm sûresi 6. âyetin tefsîrinde işaret etmiştir:

*“Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.”*³¹⁷ âyeti söyleyeceklerini, *“Allah’a ortak koşanlar dediler ki: “Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O’ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O’nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.*³¹⁸ âyetide söylediklerini haber vermiştir. Bunda Kur’ân’ın haber verdiğinin vuku bulmasından dolayı i’caz vardır.³¹⁹

Ahmed el- Karamânî Kur’ân’ın icâzı ile ilgili Hz. Peygamber tarafından değiştirilememesi hususiyetine dair Yûnus sûresi 15. âyetin tefsîrinde şu açıklamalara yer verir: *“Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, “Bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir” dediler. Onlara şöyle de: “Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım.”* âyetinde geçen *“Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca”* ifadelerinin anlamı: dinlemeleri, tedebbür etmeleri ve itaat etmeleri için *“Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca”* demektir.

Âyette geçen بَيِّنَاتٍ *“açıkça”* ifadesi ise karşı gelmeye güç yetirilemeyen, bu beyyinelerle kendisini inkâr edenlere meydan okuyan, i’cazı apaçık anlamına gelir. Veya lafızları düzgün bir şekilde dizilmiş, manaları veciz, maksatları mübeyyen, muhkem veya müteşabih ki müteşabih olanı beyan eden muhkemler veya

³¹⁵ Yûnus 10/38.

³¹⁶ Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, s.192-200.

³¹⁷ el-En’âm 6/148.

³¹⁸ en-Nahl 16/35.

³¹⁹ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr.153b.

Resûlullahın sözlü veya fiili açıklamaları, deliller veya burhanlar vardır anlamlarına gelir.³²⁰

Yine Hz. Peygamberin ümmî, olması okuma yazma bilmemesi Kur'ân'ın i'câzına bir örnektir. Allah Teâlâ'nın peygamberini ümmi olarak vasıflandırması, hiç bir şey okuyup yazmamasına rağmen ilminin mükemmelliği ancak Allah katından özel kılınma ve seçilmesinden, Kur'ân'ın i'câzından ve Hz. Peygamber'in mucizelerindedir.³²¹

1.8. Münasebetü'l-Kur'ân

“Münâsebet” lügatte yakınlık ve benzerlik anlamını gelmektedir. Terim anlamı ise *birbirini izleyen kelime ve cümleler veya peş peşe anlatılan hâdiseler arasındaki irtibat ve ilişki* demektir. Münâsebet ilmi konu itibariyle kelime veya cümleler arasındaki anlam benzerliğini, irtibat ve insicâmı, ‘*münâsebâtu'l-Kur'ân*’ da âyet ve sûreler arasındaki mana ilişkisini ortaya koymaktadır.³²²

Ahmed el-Karamânî sûre mukaddimelerinde Münâsebâtu'l-Kur'ân konusuna yer vermiştir. Mâide sûresinin mukaddimesinde Mâide ile Nisâ sûresi arasında bir intizam ve ahenk olduğunu وانتظام هذه السورة بالسورة التي قبلها ibaresiyle zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ Mâide sûresinde yetim malları, kadınlarla ilgili hükümler, miras, haramlar ve helaller gibi fıkha dair hükümleri, bu sûrede de zikretmeye devam etmiştir.

Yine sûrenin başı ve sonu arasında da bir münasebet bulunmaktadır. Mâide sûresinin sonunda Ehl-i kitabın ahitlerini bozmalarını zikretmiş, sûrenin başında müminlere Ehl-i kitaba muhalefet olsun diye verdikleri sözleri yerine getirmelerini emretmiştir. Allah Teâlâ Nisâ sûresinde Ehl-i kitaba, sözlerinden dönmeleri ve misaklarını bozmaları sebebiyle temiz olan yiyecekleri haram kıldığını, Mâide sûresinde de misaklarını yerine getirmeleri sebebiyle temiz olanları onlara helal kıldığını zikretmiştir.³²³

Karamânî En'âm sûresinin başıyla sonu arasında bir münasebet olduğuna işâret edildiğini nakletmiş, bu sûrenin hamdle başlaması ve kendisinden daha büyük

³²⁰ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr.230b.

³²¹ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 110, vr.331b; Beyazıt, nr. 491, vr.413b.

³²² Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, s.209.

³²³ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr.28b.

bir nimet olmayan rahmetle bitmesinin son derece bir intizam ve uyuma delalet ettiğini söylemiştir.

Aynı şekilde Karamânî En‘âm sûresinin son âyeti olan “*Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”³²⁴ âyetinin kendi içindeki uyumuna işâret etmiş bu âyetin korkutma ve tergiib arasını cem ettiğini söylemiştir. Bu âyetin benzeri olan “*Ey Muhammed! Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu, azabımın da elem dolu azap olduğunu haber ver*”³²⁵ âyetleriyle de istiḥatta bulunmuştur. Dosdoğru olan müminin korku ve ümit arasında olması gerektiğini Allah’ın rahmetinden ancak, sapıtmışların ümit keseceğini³²⁶ söylemiştir.³²⁷

1.9. Fezâilu’l-Kur’ân

Kur’ân-ı Kerîm’in faziletleri hakkında tefsîrlerde ve hadislerde ve bazı müstakil eserlerde yer verilmiştir. Karamânî’de ez-Zemahşerî, el-Beydâvî tefsîrinde geçen sûrelerin faziletine dâir hadisleri aynen eserine almıştır. Mâide sûresinin sonunda:

“*Kim Mâide sûresini okursa Hz. İsa ona şefâat eder. Hz. İsa’nın Havârilere’nin ecri mislince ona mükafaat verilir. Okuduğu her âyet için ona Beytü’l-Makdis’i İmara çaba gösterenlerin sevabı miktarınca sevap verilir.*” hadisini nakletmiştir.

Karamânî En‘âm sûresinin faziletine dair şu hadisleri nakletmiştir: “*Kim En‘âm sûresini okursa, yetmiş bin melek ona gece ve gündüz salât (istiğfâr) eder.*”

Yine Başka bir rivâyette: “*Kim En‘âm sûresinin başından ﴿تَكْوِيْنٌ﴾ âyetine kadar okursa Allah Teâlâ sabah olduğunda yetmiş bin meleği başka bir rivâyette kırk bin meleği vazifelendir. O meleklerin yaptıkları ibadet kadar o kimsenin amel defterine sevap yazarlar. Yedi kat semadan bir melek yanında bir demir tokmak olduğu halde bu âyetleri okuyanın yanına iner, şeytan o kimseye vesvese vermeyi murat ettiği vakit melek ona bir defa vurur, bu vurmaktan ötürü şeytanla onun arasında yetmiş tane perde meydana gelir. Kıyamet günü olduğu vakit Allah bu*

³²⁴ el-En‘âm 6/165.

³²⁵ el-Hicr 15/49-50.

³²⁶ el-Hicr 15/56.

³²⁷ Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr.162a.

âyetleri okuyan kuluna:”Arşımın gölgesinde yürü, cennetimin meyvelerinden ye, kevser şarabından iç ve selsebil suyu ile yıkan, sen benim kulumsun, ben de senin Rabbinim, bu gün sana hiçbir hesap ve hiçbir azab yoktur.”³²⁸ buyrulmuştur.

Başka bir hadiste, “Arab’ın (cahiliye devrindeki) cehaletini öğrenmek seni memnun ederse En’am sûresinin 130. âyetten sonra gelen şu âyetini oku: “Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri -Allah’a iftira ederek- haram sayanlar mahvolmuşlardır; onlar sapıtmışlardır, zaten doğru yolda da değillerdi”.³²⁹

“En’âm sûresi bana toplu olarak indi. 70.000 melek tesbih ve hamd sözleriyle bu sûrenin inişine eşlik etti” Kim bu sûreyi okursa melekler ona sâlat (rahmet ve istiğfar) eder. O, yetmiş bin melek, o kimsenin enam sûresinden okuduğu her âyet sayısınca gece ve gündüz ona istiğfarda bulunur.”³³⁰

A’râf sûresi’nin faziletine dair naklettiği hadisler:

“Kim A’râf sûresini okursa Allah kıyamet gününde o kişi ile İblîs arasına bir perde koyar. Hz Âdem o kimse için kıyamet gününde şefaataç olur.”³³¹ meâlindeki hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir.³³²

Enfâl sûresinin faziletine dair: “Sûre-i Enfâl ve Sûre-i Tevbe’yi okuyan kimseye ben şefaataçiyim. Ve o kimsenin nifaktan beri olduğuna şahitlik ederim. Her erkek ve kadın münafık sayısınca ona on hasene verilir. Arş ve arşı yüklenen melekler ölünceye kadar onun için istiğfar ederler.”³³³

Ahmed el- Karamânî’de Fezâilu’l-Kur’ân ile ilgili Zemahşerî ve Beyzâvî tefsîrlerinde olduğu gibi aslı olmayan rivayetleri aynen eserine almıştır.

³²⁸ el-Vahidi, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076), *et-Tefsîrü’l-vasîf* nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud, v.dğr, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 2/251; Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 95b.

³²⁹ el-En’âm 6/140; Buhari, "Menâkıb", 11; Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 96a

³³⁰ el-Vahidi, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076) *et-Tefsîrü’l-vasîf*, 2/250.

³³¹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 2/186.

³³² Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 253b.

³³³ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 2/232; Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Beyazıt, 482), vr.139b.

2. Tefsîr Yöntemi Açısından Tefsîru'l-Karamânî

2.1. Rivâyet Tefsîri

2.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsîr

Kur'ân'ı Kerîm-i tefsîr etme yöntemleri içerisinde âyetin âyetle tefsîri metodu en güzel metod olarak kabul edilmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *Mukaddimetü't-Tefsîr* adlı eserinde, “Tefsîr metotlarının en güzeli nedir?” şeklindeki bir soruya, “Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîridir” cevabını vermiş ve peşinden şunu eklemiştir: “Bir yerde mücmel bir biçimde zikredilen bir konu başka bir âyette tavzih ve tefsîr edilir. Yine bir âyette muhtasar şekilde belirtilen bir husus başka bir âyette etraflıca izah edilir.”³³⁴

Karamânî pek çok yerde özellikle de dilbilimsel açıklamalarda bu metoda sıkça müracaat etmiştir.

Örneğin, “*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı.*”³³⁵ âyetinin tefsîrinde mutlak anlamda geçen dem (kan) kelimesinin En'âm sûresindeki “*De ki: “Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum.*”³³⁶ âyetindeki “*akıtılmış kan*” ifadesiyle tefsîr ve tahsis edildiğini zikretmiştir.³³⁷

Yine Karamânî başka bir örnekte, “*sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim.*”³³⁸ âyetinin tefsîrinde Allah Teâlâ'nın dinler arasında İslâm'ı seçtiğini, razı olduğu dinin yalnızca İslâm dini olduğunu bildirdikten sonra “*Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul*

³³⁴ Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzur, (Kuveyt: 1391/1971 Dâru'l- Kur'âni'l Kerîm), 93.

³³⁵ el-Mâide 5/3.

³³⁶ el-En'âm 6/145.

³³⁷ Karamânî, *Tefsîru'l- Karamânî*, (Carullah, 111), 32a.

³³⁸ el-Mâide 5/3.

edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.”³³⁹ âyetini delil olarak getirmiştir.³⁴⁰

Yine başka bir örnekte “Allah’ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur.”³⁴¹ Yani Allah’ın vadini değiştirecek kimse yoktur. Yine Allah’ın vadini değiştirmeye ve onun hükmünü nakzetmeye kimsenin gücü yetmez şeklindeki açıklamalarından sonra bu âyeti teyit eden:

“Sürelî her şeyin bir kaydı vardır.”³⁴²

“Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.”³⁴³

“Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak.”³⁴⁴

Allah “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır.³⁴⁵ Âyetlerini delil getirmiştir.³⁴⁶

Karamânî âyette geçen kelimelerin grameri hakkında bilgi verirken de bu metodu sıkça uygulamıştır. Örneğin: “Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik.”³⁴⁷ âyetinde geçen فَأَهْلَكْنَاهُمْ kelimesinin başında yer alan fe’nin “Fau’l-fasiha” olduğunu وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهُمْ takdirinde mahzûf bir cümleyi açıkladığını söylemiş, daha sonra وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا “Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir.”³⁴⁸ âyetinde geçen بَطَرَتْ مَعِيشَتَهَا cümlesini delil getirmiştir.³⁴⁹

Sonuç olarak Karamânî âyetleri tefsîr ederken ele aldığı âyeti teyit etmek, âyette geçen mücmel (kapalı) bir ifadeyi anlaşılır hale getirmek, bir gramer kaidesini delillendirmek ve bazı kelimelerin Kur’ân’daki farklı kullanımlarına ya da aradaki

³³⁹ Âl-i İmrân 3/85.

³⁴⁰ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 33b.

³⁴¹ el-En’âm 6/34.

³⁴² er-Ra’d 13/38.

³⁴³ el-Mümin 40/51.

³⁴⁴ es-Saffât 37/171-172-173.

³⁴⁵ el-Mücâdele 58/21.

³⁴⁶ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 108a.

³⁴⁷ el-En’âm 6/6.

³⁴⁸ el-Kasas 28/58.

³⁴⁹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 99a.

benzerliklerine işaret etmek için Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîri yönteminden sıkça faydalanmıştır.

2.1.2. Kur'ân'ı Hadisle Tefsîr

Kur'ân'ın kendisinden sonra ikinci tefsîr kaynağı sünnet'tir. Aradığımız şey Kur'ân'da yoksa sünnete başvurmamız gerekir. Çünkü sünnet Kur'ân'ın açıklayıcısıdır. İmam Şafii: “*Resûlullah'ın kendisiyle hüküm verdiği her şey onun Kur'ân'dan anladığıdır*”³⁵⁰ demiştir. Birçok âyet ve hadis de sünnetin Kur'ân'ın açıklayıcısı olduğuna işaret edilmektedir.

“*İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!*”³⁵¹

“*O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.*”³⁵²

“*Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik.*”³⁵³.

“*Şunu kesin olarak biliniz ki, bana Kur'ân-ı Kerîm ve onun bir misli daha verilmiştir.*”³⁵⁴

“*Muâz'ın Yemen'de kadılık yaparken nasıl hüküm vereceğiyle ilgili olarak Resûl-i Ekrem ile aralarında geçen konuşma meşhurdur. Resûlullah'ın sorularına cevap veren Muâz önce Allah'ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur'an'da bulamazsa Resûl-i Ekrem'in sünnetini dikkate alacağını, aradığını orada da bulamazsa kendi kanaatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber memnun oldu ve Resûlullah'ın elçisine Resûlullah'ı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah'a hamdetti.*”³⁵⁵

Bu deliller ışığında tefsîr ilminin yapacağı ilk işlerden başta geleni, Kur'ân'ın açıklanmasında Hz. Peygamber (s.a.s) işlevini göz önünde bulundurmak.

³⁵⁰ İbn Teymiyye, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, 93.

³⁵¹ en-Nisâ 4/105.

³⁵² en-Nahl 16/44.

³⁵³ en-Nahl 16/64

³⁵⁴ Ebu Davud, “K.Sünne”, 5; Ahmed b. Hanbel, “el-Müsned”, IV, 130-131.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Aşkızıye”, 11; Tirmizî, “Aşkâm”, 3.

Ahmed el-Karamânî eserinde çok sayıda hadis nakletmiştir. Naklettiği bu hadisler içerisinde sahih olanları olduğu gibi zayıf olanları hatta mevzu olanları da bulunmaktadır. Hadislerde en çok faydalandığı kaynakların başında “Kütüb-i sitte” gelmektedir. Hadisleri bazen asli kaynaklardan değil de el-Münzirî’nin (ö. 656/1258) *et-Tergîb ve’t-terhîb* adlı eseri gibi kaynaklardan nakille alması eleştiriye konu olabilecek yönüdür.³⁵⁶ Karamânî hadis râvilerini zikretmenin yanında bazen hadisin değerine yönelik bilgide verir. Hadislerde yer alan garip kelimeleri şerh eder. Bazen konuyla ilgili peş peşe hadisleri sıralayarak âyetle ilgili açıklamalarını delillendirmeye çalışır.

Karamânî hadislerin metnini çoğu zaman senetleri hazfederek “*Resûlullah/Nebî aleyhi’s-selâm söyle buyurdu*”,³⁵⁷ “*Nebî Aleyhi’ssalâtü ve’s-selâm’dan söyle rivâyet edildi*”, şeklinde nakleder. Bazen “*ibn Abbas’tan rivâyet edildi*” ifadesindeki gibi sadece sahâbe râvîsini verir, bazen de sahâbe râvîsiyle birlikte birkaç râvî daha zikreder. Bazen de hadisin sonunda “*İmam Mâlik ve Buhârî rivâyet etmiştir*” diyerek ravi isimlerini zikretmiştir. Müellif bazı hadisleride manen nakletmiştir.

“*Nebî sallallahu aleyhi ve selemin dualarındandır*” diyerek me’sûr dualara nakletmiş, “*Hadis-i Kudsi’de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur.*” “*Kudsi haberde şöyle rivâyet edilmiştir*” diyerek Hadis-i Kudsiye’de yer vermiştir. Yine, “*fi’s-Sahîh*” “*ruvviyna fi Sahîhi Müslim*” “*rave’l-Buhârî*”, “*ruviye fi Sünen’i İbn Mace*” “*nukile an Sahîhi Müslim*”, “*fi’s-Sahîhayn*” gibi ifadelerle nakilde bulunduğu hadislerin kaynaklarına işaret etmiştir.

Ahmed el-Karamânî bazen zikrettiği hadisin sıhhati hakkında bilgi verir. Örneğin: Ebû Hüreyre (r.a)’den rivâyet edilen: “*Sana emânet bırakana emânetini îade et! Sana ihânet edene sen hâinlik yapma!*”³⁵⁸ hadîsini Ebu Davud’un tahrîç ettiğini ve hadisin Hasen-Garip olduğunu söylediğini aktarmıştır.³⁵⁹

³⁵⁶ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 259b.

³⁵⁷ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 23b.

³⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 79; Tirmizî, “Büyü”, 38.

³⁵⁹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 31b.

Karamânî bu hadisi, “*Ey iman edenler! Allah ve Resûlüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin*”.³⁶⁰ âyetini teyit için zikretmiştir.³⁶¹

Bir başka örnekte: “*Allah’ım! Bu rüzgârları (riyâh) hakkımızda rahmet kıl onu rih (azab) kılma*.”³⁶² hadîsini nakletmiştir.

Kur’ân’da “rîh” kelimesi genellikle tekil geldiği yerlerde azaba işaret ederken, çoğul geldiği yerlerde ise rahmete delalet etmiştir.³⁶³

Karamânî bu hadisi, “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur*.”³⁶⁴ âyetindeki “Rüzgârları” kelimesinin manasını açıklamak için zikrederek âyetin hadisle tefsîri metodunu uygulamıştır.

Karamânî savaştan kaçanlarla ilgili “*Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah’ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!*”³⁶⁵ âyetini teyit için, “*Üç şey bulunduğça, yapılan bütün yararlı işler, hiç fayda vermez. (Hiçbir değeri yoktur.): Onlar: Allah’a şirk koşmak, anneye-babaya asi olmak ve savaştan kaçmaktır*.”³⁶⁶ hadîsini delil getirmiştir. Hadîsin sonunda bu hadisin Taberânî’nin “*Mu’cemu’l-Kebîr*” adlı eserinde geçtiği bilgisini vererek hadisin kaynağını da zikretmiştir.³⁶⁷

Ahmed el-Karamânî başka bir örnekte: “*Allah karanlığı salı, nuru çarşamba günü yarattı*.”³⁶⁸ Hadîsini; “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah’a mahsustur*.”³⁶⁹ âyetinin manasını teyit için nakletmiştir.³⁷⁰

Sonuç olarak Karamânî’nin hadisleri nakletme maksadının kapalı ifadelerin açıklanması, dilsel açıklamalara delil getirme ve âyetin manasının teyit edilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

³⁶⁰ el-Enfâl 8/27.

³⁶¹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 265a.

³⁶² Ebu yala “Müsned” 2456; Taberani, *Mu’cemu’l-Kebir* 11533; Beyhakî, “Deavat”, 369.

³⁶³ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, «r-v-h».

³⁶⁴ el-A’raf 7/56.

³⁶⁵ el-Enfâl 7/16.

³⁶⁶ Taberânî, *Mu’cemu’l- Kebîr*, (1384, 1420); Sahih-i Müslim, 2789.

³⁶⁷ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 260b.

³⁶⁸ Müslim, “Sıfatu’l-Kıyame”, 27.

³⁶⁹ el-En’âm 6/1.

³⁷⁰ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 96b.

2.1.3. Kur'ân'ı Sahabe Kavliyle Tefsîr

Kur'ân tefsîrinde Kur'ân' dan ve sünnetten sonra başvurmamız gereken diğer önemli bir tefsîr kaynağı sahabe kavlidir. Çünkü sahâbe Hz. Peygamberden sonra en yetkili mercidir. Onlar Arap dilinin inceliklerine vakıf olmaları, üstün anlayışları, sağlam bilgileri ve sarsılmaz imanları sayesinde Kur'ân'ın manasını anlayabiliyorlar ve temel ilkelerini kavrayabiliyorlardı. Sahabe ayrıca Kur'ân'nın nüzûlüne şahit olmuş, nerede, nasıl, hangi zaman ve hangi mekânda nazil olduğunu bildiklerini ifade etmişler, tespiti yazımı ve anlaşılmasında Hz. Peygamber tarafından yürütülen faaliyetlere bizzat katılmışlardır. Kur'ân'dan öğrendikleri âyetlerin manasını öğrenmeden ve uygulamadan diğer âyetlere geçmezler, bir sûreyi öğrenmek için sekiz on sene gibi bir zaman meşgul olurlardı.³⁷¹

Karamânî de eserinde başta İbn Abbas (69/687-88)³⁷² olmak üzere Ebû Bekr Abdullâh b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Âmir el-Kureşî et-Teymî (ö. 13/634)³⁷³ Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644),³⁷⁴ ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)³⁷⁵ gibi sahâbîlerin görüşlerini nakletmiştir.

Karamânî'nin kendisinden en çok nakilde bulunduğu sahabe, Hz. Peygamberin sevgisine mazhar olan “Allah'ım, ona Kitab'ı öğret ve dinde mütehasıs kıl!”³⁷⁶ duâsına nâil olmuş, sahabe devrinden itibaren “Hibri'l-ümme, Tercümânü'l-Kur'ân” unvanlarıyla anılan Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdulmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88) dir.³⁷⁷

Ahmed el-Karamânî, Mâide sûresinde geçen “Rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin.”³⁷⁸ meâlindeki âyeti tefsîr ederken İbn Abbas'ın görüşüne yer vermiştir.

İbn Abbas'ın âyetle ilgili açıklamaları şu şekildedir: “Müslümanlar ve müşrikler birlikte haccediyorlardı. Allah Teâlâ Müslümanlara, “Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin.” âyetiyle hac yapmak isteyenlerin men

³⁷¹ Sadreddin Gümüs, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, (İstanbul: 1990, Kayıhan yay.), 57-59.

³⁷² Karamânî, *Tefsîru'l- Karamânî*, (Carullah, 111), 23b.

³⁷³ Karamânî, *Tefsîru'l- Karamânî*, (Carullah, 111), 197b

³⁷⁴ Karamânî, *Tefsîru'l- Karamânî*, (Carullah, 111), 56a.

³⁷⁵ Karamânî, *Tefsîru'l- Karamânî*, (Carullah, 111), 213a.

³⁷⁶ Buhârî, “İlim”, 17; “Vuğû”, 10.

³⁷⁷ İsmail Lütfi Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 1/ 76-78.

³⁷⁸ el-Mâide 5/2.

edilmemesini emretmiştir. Bundan sonra “*Ey iman edenler! Bilin ki Allah’a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır*”³⁷⁹ Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah’ın mescidlerini onarıp şenlendiremezler.”³⁸⁰ âyetleri indi.³⁸¹

Sahabe kavline bir başka örnekte: “*Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir.*”³⁸² âyetinin tefsîrinde yer almaktadır.

Karamânî bu âyette geçen “es suht” kelimesi ile ilgili olarak İbn Mes’ûd’un şu sözünü nakletmiştir: “*es-suht*” kelimesinin anlamı; her şey de rüşvet almaktır. Yine ondan şöyle dediği nakledilmektedir: “Kim bir menfaat elde etmek için bir işe aracılıkta bulunursa veya bir zulmü defetmek karşılığında aracı olur ve bu sebeple ona hediye verilir oda kabul ederse işte o “suht” tur.³⁸³

2.1.4. Kur’ân’ı Tabîîn Kavliyle Tefsîr

Kur’ân tefsîrinin bir başka kaynağı “tabîûn sözüdür”. Çünkü tabîîn nesli sahabeden sonra Kur’ân’ı en iyi anlayan, hem Kur’ân’da hem de hadîs-i şerîflerde övülmüş bir nesildir. Sahabenin kurduğu medreselerde yetişmişler, onlara talebelik yapmış malumatlarının çoğunu onlardan almışlar ve sahabeden sonra Kur’ân tefsîrinde söz sahibi olmuşlardır.³⁸⁴

Karamânî eserinde, Ka’bü’l-Ahbâr (ö. 32/652-53),³⁸⁵ Sa’îd b. Cübeyr,(ö. 94/713 [?])³⁸⁶ Mücâhid(ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723),³⁸⁷ Hasan-ı Basrî, (ö. 110/728),³⁸⁸ Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729),³⁸⁹ Katâde b. Diâme (ö.117/735),³⁹⁰ Süddî (ö. 127/745),³⁹¹ ve İbn Cüreyc (ö. 150/767)³⁹² gibi tâbiîn’in görüşlerini nakletmiştir.

Örneğin: “*İki taraf arasında bir perde ve A’râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde*

³⁷⁹ et-Tevbe, 9/28.

³⁸⁰ et-Tevbe, 9/17.

³⁸¹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 30b.

³⁸² el-Mâide 5/42.

³⁸³ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 23b

³⁸⁴ Gümüş, *Kur’ân Tefsîrinin Kaynakları*, 81-83.

³⁸⁵ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 23b.

³⁸⁶ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 133b.

³⁸⁷ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 130b.

³⁸⁸ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 133b.

³⁸⁹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 139b.

³⁹⁰ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 255a.

³⁹¹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 38b.

³⁹² Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 281a.

(girmeyi) *uman cennet ehline, “Selâm size!” diye seslenirler.*”³⁹³ âyetinde geçen “*A’râf*” ifadesini Süddî’den gelen şu rivayetle açıklamıştır: “*Sûr*” “*A’râf*” diye isimlendirilmiştir. Çünkü *A’râf* ehli insanları yüzlerinden tanırlar”.³⁹⁴

Karamânî, “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Nihâyet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.*”³⁹⁵ âyetini tefsîr ederken rüzgâr çeşitleri ve rüzgârın faydalarını ve zararlarını bilimsel yönden açıkladıktan sonra, Ka’bü’l-Ahbâr’ dan: “*Şâyet Allah’ü Teâlâ yeryüzünden rüzgârı üç gün hapsedip estirmese yeryüzünün çoğu kokardı.*”³⁹⁶ görüşünü nakletmiş, rüzgârın yaşam için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

Ahmed el-Karamânî’nin tâbiîn kavline yer verdiği başka örnekte: “*Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyerek bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu.*”³⁹⁷ âyetidir.

Hız. Âdem’in iki oğlunun kıssasının anlatıldığı bu âyetlerin tefsîrinde katilin karşı karşıya kalacağı hüsrânın mahiyetiyle ilgili Mücâhid’den: “*katilin iki ayağının biri o günden kıyamet gününe kadar bacağından baldırına kadar asılı kalır. Yüzü de güneşin doğduğu tarafa çevrilir. Yazın üzerinde ateşten bir gölgelik, kışında üzerinde kardan bir gölgelik vardır.*”³⁹⁸ sözünü nakletmiştir.³⁹⁹

Ahmed el-Karamânî “*Fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı.*”⁴⁰⁰ âyetinde geçen “*ezlâm*” kelimesini, Said b Cübeyr’in: “*âyette geçen “ezlâm” kelimesi bir birine vurarak kumar oynanan beyaz taşlar” ve Mücahid’in “Rumlar’ın ve İranlılar’ın kendisiyle kumar oynadıkları zar” olduğu şeklindeki sözleriyle izah etmiştir.*”⁴⁰¹

³⁹³ el-A’râf 7/46.

³⁹⁴ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 182b.

³⁹⁵ el-A’râf 7/57.

³⁹⁶ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 188a.

³⁹⁷ el-Mâide 5/30.

³⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Ḳur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Beirut: Müessesetü’r-Risale, 1467/2006), 7/420.

³⁹⁹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 49a.

⁴⁰⁰ el-Mâide 5/3.

⁴⁰¹ Karamânî, *Tefsîru’l- Karamânî*, (Carullah, 111), 33a.

2.1.5. Kırâatlara Yer Verme

Kırâat “*Karee*” fiilinden masdar olup okumak anlamına gelmektedir. Terim olarak mânâsı ise, “*Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek sûretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.*”⁴⁰²

Kırâatler sahih olanlar ve sahih olmayanlar diye ikiye ayrılmaktadır. Sahih kıraatler, Mütevâtir ve Meşhur olan kıraatlerdir.

Bir kıraatın sahih sayılabilmesi için, Hz. Peygambere sahih ve muttasıl bir senetle ulaşmalı, bir vecihle de olsa Arap gramerine uygun olmalı, Hz. Osman’a nispet edilen mushaflardan birinin resm-i hattına ihtimalen de olsa uygun olmalıdır.⁴⁰³

Bu şartları taşıyanlar sahih sayılırken bu şartlara uygun olmayanlar, Âhad, Şâz, Müdrec, Mevzu/Apokrif kırâatler olarak değerlendirilmiştir. Şâz kırâatlerin namazda okunması caiz olmasa da tefsîrde ve fikhî meselelerde istinbat için faydalanılmıştır.

Ahmed el-Karamânî eserinde kıraat vecihlerini zikretmeye büyük önem vermiştir. Aynı şekilde farklı kıraat vecihlerini lügavî olarak açıklamış, kıraat ihtilaflarının anlama etkisi üzerinde durmuş ve bu konuda dilcilerden ve müfessirlerden nakillerde bulunmuştur.

Ahmed el- Karamânî’nin zikrettiği kıraat vecihler genel olarak ferş-i hurûftan olanlardır. Ancak azda olsa med, imale, hemze, ibdal gibi konulara da başvurmuştur.

Zikrettiği kıraat vecihlerini bazen râvilerine nispet etmiş, genellikle sahih-şâz ayrımına gitmeden “kurie” ibaresiyle nakletmiştir.

Karamânî naklettiği kıraat vecihlerini tefsirlerden, özellikle de *el-Keşşaf’ Envaru’t-Tenzil*, *el-Lübab* ve *Şeyhzâde Hâşiyesi* gibi eselerden nakletmiştir.

Müellifin Sahih-şâz ayrımına gitmemesi, kıraat vecihlerini asli kaynaklara başvurmaksızın tefsirlerden nakletmesi, onun eleştiriye konu olabilecek yönleri arasında değerlendirilebilir.

⁴⁰² İbnü’l-Cezeri, *Müncidü’l-Mükriîn ve Mürşidü- Talibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, (Mekketü’l Mükerrema, Daru Alemi’l-Fevâid, 1419), 49.

⁴⁰³ ez-Zerkânî, *Menahilü’l-İrfân*, 1/416; Demirci Muhsin, *Tefsîr Usulü*, 131-133.

2.1.5.1. Yalnızca Kıraata İşaret Etmesi:

a- El-Mâide, 5/8. âyette geçen شَنَّانُ kelimesini İbn Âmir, Nâfi'den İsmail, Âsım' dan İbn Ayyaş “nûn”un sükünü ile شَنَّانُ şeklinde okumuşlardır.⁴⁰⁴

b- El-Mâide 5/3.âyette geçen مُتَجَانِفٍ kelimesi şeddeli ve elifsiz مُتَجَانِفٍ şeklinde de okunmuştur.⁴⁰⁵

c- El-Mâide, 5/108. âyette geçen الْأَوْلِيَانِ kelimesi الْأَوْلِيَيْنِ şeklinde medh yoluyla tesniye olarak mansub okunmuştur.⁴⁰⁶

Diğer örnekleri için bakınız.⁴⁰⁷

2.1.5.2. Şâz Kırâatlere Yer Vermesi

Enfâl sûresinin 27. âyetinde geçen أَمَانَاتِكُمْ kelimesi İbn Mesud'dan ve Mücahid'den rivayetle şaz olarak cins isim kastıyla أَمَانَتِكُمْ şeklinde tekil okunmuştur.⁴⁰⁸

Karamânî geçen örnekte olduğu gibi yaygın akış olarak yaptığı şekilde ayetin sahih veya şaz olan kıraat ihtilafını belirttikten sonra lügavi açıklamalarla sözlerini sürdürür.

ولا تَحْوُونَ önceki لا تَحْوُونَ filine atıfla meczumdur. Aynı şekilde nehy hükmü içerisine dâhildir. muzârîde vav-u maiyyeden sonra gelen أن muzmara ile mansubtur. Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin mesel haline gelmiş şu şiiri buna şahit olarak getirilir:

لا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِي مِنْهُ عَاژٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

“Benzerini kendin yapıp dururken bir kötü huydan başkasını menetme; bunu yapman senin için büyük bir ayıptır.”

vav-u maiyyeden sonra أن muzmara ile vucûben mansub olur. Meczum olması daha evladır. Çünkü meczum olduğunda her bir kimseyi tek tek nehyetme söz konusudur. Mansub olduğunda böyle değildir. Herkesi toplu olarak nehyetme tek tek nehyetme gibi değildir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr35^a

⁴⁰⁵ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr35^a

⁴⁰⁶ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr35^a

⁴⁰⁷ Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, Carullah, nr. 111, vr35^a

⁴⁰⁸ el-Kirmânî, *Şevazzü'l-Kırâât*, 204.

⁴⁰⁹ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, 9/497.

Enfâl 8/35. âyette geçen مُكَّاءُ kelimesi İbn Abbas ve Ebû Amr'dan rivayet edilen şâz kıraatta مُكَّاءُ şeklinde kasırla okunmuştur.⁴¹⁰ Bunun benzeri *el-bukâ* الْبُكَّى *el-bukâu* الْبُكَاءُ dur. *El-bukâ* kelimesinde gözyaşı dökme, *el-bukâu* kelimesinde sesli olarak ağlama söz konusudur.⁴¹¹

2.1.5.3. Sahih Kıraata Yer Vermesi

Ahmed el- Karamânî Enfâl sûresinin 59. âyetinde geçen sahih kıraatlar arasındaki farklılığa değinmiştir. يُحْسِبُونَ kelimesi ile ilgili kıraat ihtilafları şöyledir:

Cumhur bu âyetteki يُحْسِبُونَ kelimesindeki sin harfini تُحْسِبُونَ şeklinde kesreyle okumuş, Âsım (ö. 127/745) kıraatinin Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş (ö. 193/809) rivâyetinde ise “te” ile ve “sîn”in fethasıyla ile تُحْسِبُونَ şeklinde okunmuştur. Hitab peygamberimiz veya her bir kimse içindir. “Nûn”u hafifeyi elife kalb, sonra iki sakinin bira araya gelmesinden dolayı dolayı nûnun düşürülmesiyle, وَلَا تُحْسِبِ الَّذِينَ كَفَرُوا ولا تُحْسِبِ الَّذِينَ كَفَرُوا şeklinde bâ'nın fethasıyla okunmuştur.

Zemahşerî, İmam Hamza'nın (ö. 156/773) وَلَا يُحْسِبُونَ şeklinde yâ ile okumasını اَلَّذِينَ كَفَرُوا deki sıla cümlesinde geçen fiilden dolayı olduğunu söylemiştir. Yani fiil inkâr edenlere aittir. Buradaki cümle aslında اَنْ سَبُّوا idi. وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمْ اَلْبَرْقَ حُمُومًا وَطَمَعًا “*Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi*”⁴¹² âyetinde olduğu gibi “اَنْ” hazf olunmuştur. İbn Mesud'dun اَنْهُمْ سَبُّوا kıraatı da buna delil sayılmıştır.⁴¹³

⁴¹⁰ Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân (kırâ'ât) min Kitâbi'l-Bedî'* (Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, trs.), 54; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Nasr el-Kirmânî, *Şevazzü'l-Kirâât*, tahk. Şemran el-Aclî, (Beyrût, Müessesetü'l-Belâg, trs.), 204.

⁴¹¹ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdullâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb fî (ve) l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb*, thk. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, 1. Baskı (Dubâi: Caizeti Dübey ed-Devliyyeti li'l-Kurâni'l-Kerîm, 2013), 7/92; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/211; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 268b.

⁴¹² er-Rûm 30/24.

⁴¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/202; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 278b.

2.1.5.4. Kıraatın Anlama Etkisi

Ahmed el-Karamânî Enfâl sûresi 19. Ayette geçen وَأَنَّ edatındaki hemzenin fetha ve kesre okunması ihtilafından kaynaklanan dil-kıraat ve kıraat-mana ilişkisini tartışmıştır.

Nafi, İbn Âmir ve Hafs, وَأَنَّ şeklinde fethayla okumuşlardır.⁴¹⁴ Bu durumda وَأَنَّ ile okunmasının daha uygun olduğu beyan edilmiştir. İbn Mesûd'un وَاللَّهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ kıraati de⁴¹⁵ bunu destekler. Kesre ile okunması ya lafız yönünden uygundur. Bu durumda gizli bir lam takdirine ihtiyaç yoktur veya manen daha uygundur, bunun sebebi de “Allah’ın bütün hallerde müminlerle beraber olduğunu ve onların yardımcısı olduğunu bildirmek için” şeklindeki anlamdan dolayıdır. Fethalı okunduğu zaman bu mana anlaşılmaz.⁴¹⁶

Kesreli okunduğunda cümle tezyil⁴¹⁷ olur. Sanki şöyle denilmiştir: المقصود إعلاءُ ﴿وَإِنَّ﴾ “maksat müminleri yüceltmek kâfirleri yardımsız bırakmaktır. وَاللَّهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ، وَاللَّهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ، وَخِذْلَانِ الْكَافِرِينَ”⁴¹⁸ âyetide aynı şekildedir.

Bu takrir (açıklama) fetha okunduğunda da caiz olur. Ebü'l-Bekâ'nın (ö. 616/1219) وَاللَّهُ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ “durum böyledir, durum Allah müminlerle birlikte”⁴¹⁹ ifadesinde olduğu gibi. Birincisi “tezyil” iradesi için daha güzel ve daha delile uygundur.⁴²⁰

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 2/207.

⁴¹⁵ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/202;

⁴¹⁶ Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhânuddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Hâşiyetü't-Teftâzânî ala tefsîri'l-Keşşâf*, tahk: Muhammed Fazıl Ceylanî, (İstanbul: Ceylanî İlim ve Kültür Merkezi Yay.,1443/2021), 4/88.

⁴¹⁷ Tezyil: Bir cümlenin peşinden onu pekiştiren ve anlamını içeren bir başka cümlenin getirilmesi anlamında meânî terimi. Tekit için bir cümle daha getirmektir.

⁴¹⁸ es-Sâffât 37/173

⁴¹⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*, thk. Mahir Edib Hubbuş, 1. Baskı (İstanbul: Mektebetü'l-irşad, 2022), 6/526.

⁴²⁰ Ebü Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdullâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb fi (ve) l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb*, thk. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, 1. Baskı (Dubâi: Caizeti Dübey ed-Devliyyeti li'l-Kurâni'l-Kerîm, 2013), 7/58; Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 263a.

2.1.6. Şiirlere Yer Vermesi

2.1.6.1. Arapça Şiire Yer Vermesi

İslâm'dan önceki şiir sanatı büyük bir değişikliğe uğramadan İslâmî dönemde de aynen devam etmiş, İslâmiyyetin ilk dönemlerinde Kur'ân tefsîrinde faydalanılmıştır. İbn Abbas ve sahabilerin bir kısmı Kur'ân da geçen garib lafızların manalarını anlamada cahiliye şiirine müracaat ediyorlardı. Kur'ân tefsîrinde önemli bir yeri olan şiirle istişhad metoduna sonraki dönemlerde de devam edilmiş pek çok müfessir bu metoda başvurmuştur.⁴²¹

Ahmed el-Karamânî'de kendinden önceki müfessir ve şarihler gibi eserinde şiire büyük önem vermiş pek çok âyetin tefsîrinde şiirden faydalanmıştır. Eserine aldığı şiirlerin miktarı tahkikini yaptığımız dört sûrede iki yüz yirmiden fazladır. Bu şiirleri genelde dil ve kıraatle ilgili açıklamalarını teyit için getirmiştir. *Keşşaf'ta* geçen şiirlerdeki garib kelimeleri et-Tîbî ve et-Teftâzânî hâşiyelerinden nakille şerh etmiştir.⁴²²

Örneğin el-A'râf 7/54 *قَدْ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ*, “sonra arşa istivâ etti.” âyetinde geçen *اسْتَوَىٰ* “istiva” fiilinin anlamının “Allah'ın kâinata hâkim olması” anlamına geldiğine dair şairin şu sözünü delil olarak getirmiştir:

قَدْ اسْتَوَىٰ بِشَرِّ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُّهْرَاقِ

“Bişr Irak'ı kılıçsız ve kan dökmeden yönetimini ele geçirdi.”

A'râf 7/33 “De ki: “Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı... haram kılmıştır.” âyetinde geçen “ism” kavramı günah anlamına gelmektedir. Ancak Kurtubî (ö. 671/1273) Hasan el-Basrî (ö.110/728)' nin aşağıdaki şiire dayanarak “ism” kelimesini “hamr” (içki) olarak tefsîr ettiğini zikreder.⁴²³

شَرِبْتُ الْإِثْمَ حَتَّىٰ ضَلَّ عَقْلِي كَذَاكَ الْإِثْمُ يُذْهِبُ بِالْعُقُولِ

⁴²¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l- müfessirîn*, 1/51; Demirci, *Tefsîr Usulü*, 320

⁴²² Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 121b.

⁴²³ Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l-kur'ân*, 7/422.

⁴²⁴ “Aklım başımdan gidinceye kadar içki içtim. Çünkü içki insanın aklını giderir.”

Karamânî'de Kurtubî den nakille âyetin tefsîri esnasında bu şiirle istiştatta bulunmuştur.⁴²⁵

Karamânî Mâide 5/27. âyetin tefsîrinde geçen Hz. Âdem'in iki oğlunun hakkında rivâyet edilen İsrâili haberleri naklettikten sonra birçok müfessirin yaptığı gibi Hz. Âdem'e nispet edilen şiirin baştaki ve sondaki beyitlerine yer vermiştir. Şiir hakkında da değerlendirmede bulunan müellif, şiirde geçen kelimelerin irabı ile ilgi bilgi vermiş ve şiir hakkında uydurma olduğuna dair hükümde bulunmuştur. Zemahşeri'nin tefsîrinde beyan ettiği: "Rivâyete göre Hz. Âdem, oğlu Habil'e şiirle ağıt yakmış! Bu yalandır. Hz. Âdem'e nispet edilmiş zayıf ve bozuk sözlerden ibarettir. İrab ve kafiye yönünden hatalıdır"⁴²⁶ şeklindeki açıklamalarını nakletmiştir.

فَوَجَّهُ الْأَرْضِ مُعَبَّرٌ فَبِيح	تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَ مَنْ عَلَيْهَا
وَقَلَّ بِشَاشُهُ الْوَجْهِ الْمَلِيح	تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَ لَوْنٍ
فَمَا لِي لَا أَجُود بِسَكْبٍ دَمْعِي	وَهَابِيْلُ تَضَمَّنَهُ الضَّرِيحُ
فَهَلْ أَنَا مِنْ حَيَاتِي مُسْتَرِيحُ	أَرَى طَوْلَ الْحَيَاةِ عَلَيَّ عَمَّا

Yeryüzü bulanıklaştı ve çirkinleşti. Çünkü Şehirler ve üzerindikiler değişti. Neşeli ve sevinçli yüzlerlerden neredeyse eser kalmadı. Kabir Habil'i bağrına basmışken ne diye doya doya ağlamayacakmışım ki! Tadı ve rengi olan her şey bozuldu. Hâbil ki kabir onu bağrına basmışken ne diye doya doya ağlamayacakmışım ki! Çünkü hayat boyu gam ve kederin üzerime yüklendiğini görürken ben hayatımdan hiç memnun olabilir miyim ki?

Ahmed el-Karamânî Enfâl 8/35. âyetin⁴²⁷ tefsîrinde: "Beytullah'ın yanında müşriklerin yaptıkları ıslık çalmak ve el çırpma hareketleri salât kelimesinin luğavi anlamı olan dua ve şer'i anlamından farklı bir anlamdadır. Bu onların zanları ve yaptıkları hareketleri salât diye isimlendirmeleridir veya bunu salât yerine koymalarıdır." şeklindeki açıklamalarından sonra Zemahşeri'nin *el-Keşşaf*'ta delil olarak getirdiği şu beyti nakleder:

أَدَاهِمَ سُودًا أَوْ مُحَدَّرَجَةً شَمْرًا	وَمَا كُنْتُ أَحْشَى أَنْ يَكُونَ عَطَاؤُهُ
---	---

⁴²⁵ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 35a.

⁴²⁶ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/613.

⁴²⁷ "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpımdan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!"

“Onun vereceği hediyenin kara kelepçeler ve esmer kırbaçlar olmasından korkmuyordum”.

Şiirin anlamı: şairin kelepçeleri ve kırbaçları bağış yerine koyduğu gibi müşriklerde yaptıklarını namaz yerine koymuşlardır.⁴²⁸

Ahmed el-Karamânî metot olarak şiirde geçen kelimelerin anlamlarını et-Tîbî ve et-Taftetzânî’ hâşiyelerinden nakille şu şekilde açıklar: المُحْدَرَجَةُ Kelepçeler, السَّحَابُ sağlam bükülmüş kırbaçlar, أَخَشَى : biliyorum zannediyorum manalarına gelmektedir.

Ve ya onların alay etme sözlerindeki üslubu olan şu beyitte buna örnek getirilir:

تَحِيَّةٌ بَيْنَهُمْ صَرْبٌ وَجِيعٌ

“Aralarında selamlaşma can yakıcı bir dövüşmedir.”

Bu beyitte de darp ve acı selamlaşma yerine koyulmuştur.⁴²⁹

2.1.6.2. Farsça Şiire Yer Vermesi

Maide 5/74 âyetin tefsîrinde Sa’dî Şîrâzî’nin (ö. 691/1292) *Gülîstan* adlı eserinden Farsça bir beyte yer verir.

دوستانرا کجا کنی محروم

تو که با دشمنان نظر داری

*Düşmanlarını bile gözetirken, buyruklarına boyun eğenleri yoksun bırakır mısın”?*⁴³⁰

2.1.7. İsrâiliyata Yer Verme

İsrâiliyatın Manâsı

“İsrâiliyat” isrâiliyye kelimesinin çoğuludur. Kelime İsrâîlî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hadise manasındadır. İsrâîl, rivâyetlere göre Hz. Ya’kûb ‘un ismi veya lâkabıdır.

İslâm’a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz.

⁴²⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 2/211.

⁴²⁹ Sibeveyh, *el-Kitab*, 2/323; et-Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, 4/494-495; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 268a.

⁴³⁰ Şîrâzî Sa’dî, *Gülîstan*, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, (İstanbul: 1999, Timaş), 18; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 74a.

Peygamber sahâbe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrailiyat kelimesinin manası içine girer.

İsrâiliyat'ın, senet ve metin açısından, sahih, zayıf ve uydurma kısımları vardır. İslam'a uyup uymama açısından da, uygun olan, zıt olan, tasdik veya tekzip edilemeyen İsrâiliyat türleri vardır. Bu son kısım İslamî eserlerde özellikle tefsîrlerde geniş yer tutar. Bu tür İsrâiliyata da asla müslümanların ihtiyacı yoktur. Lüzumsuz söz kalabalığından ve hayal mahsulü efsanelerden ibarettir.⁴³¹

Ahmed el-Karamânî yer yer İsrâilî haberlere yer vermiştir. Mâide, 5/27. anlatılan Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasıyla ilgili israili haberleri tefsîrlerden nakilde bulunmuştur. Karamânî'nin naklettiği Habil-Kabil kıssasından bir kesit şu şekildedir:

‘Hz. Havva Hz. Âdem'e biri erkek diğeri kız olmak üzere her batında ikiz çocuk doğururdu. Toplam doğurduğu çocukların sayısı yirmi batında kırk çocuktur. O çocuklardan ilki Kabil ve ikizi İklîma, sonuncusu Abdülmügis ve onun ikizi Emetülmügis idi. Sonra Allah Teâlâ Hz. Âdem'in neslini mübarek kıldı. Hatta ‘kırk bin torununu görmeden ölmedi’ denildi.

‘Yüz sene sonra yeryüzüne indiler ve cima yaptılar. Kâbil ve ikizi İklîma, sonra Hâbil ve ikizi Leyuza doğdu’ denildi.

Âdem ve Havva cennette mübaşeret yaptıktan sonra Havva, Kâbil ve ikizine hamile kaldı. Diğer kadınlarda olduğu gibi doğum sancısı ve kan görmedi. Cennetten yeryüzüne indiklerinde cima yaptılar, bu sefer Havva, Hâbil ve ikizine hamile kaldı. Kızlarının karşılaştığı doğum sancısı ve kan Havva'ya da arız oldu. Âdem Kâbil'e: Hâbil'in kız kardeşi Leyuza ile Hâbile'de Kâbil'in kız kardeşi İklîma ile evlenmesini emretti. Kâbil'in kız kardeşi Habil'in kız kardeşinden daha güzeldi. Kâbil buna kızdı ve : ‘o benim kız kardeşim, onunla evlenmek benim hakkımdır, biz cennette doğduk onlar yeryüzünde doğdu’ dedi. Babası ona: ‘Hâbil'in kız kardeşiyle evlenmen sana helal olmaz diyerek onun bu isteğini kabul etmedi ve ona: Allah bunu emretmedi bu onun görüşüdür dedi.

Âdem her ikisine: ‘bir kurban adayın hanginizin kurbanı kabul edilirse o evlenmeye daha layıktır’ dedi. Kurbanlar kabul olduğunda gökten bir ateş iner

⁴³¹ Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyat*, (Ankara: 1979, DİBY), 6-16.

takdim edilen kurbanı yakar, kabul edilmediğinde gökten herhangi bir ateş inmez, sunulan o kurbanı kurt kuş yer dedi.⁴³²

Karâmanî İsrâilî haberi sadece nakletmekle yetinmiş İsrâiliyât hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

Karâmanî, Maide sûresi 76. âyetin tefsîrinde Hz. İbrahim'in Allah'ı aramasıyla ilgili uzunca bir kıssaya yer vermiş, kıssanın sonunda da bu kıssanın güzelce uydurulmuş hikâyelerin anlatıldığı Kisâ'nin *Kısasü'l-enbiya* adlı eserinde zikredildiğini söylemiştir.⁴³³

2.2. Dirâyet Tefsiri

2.2.1. Dilbilimsel (Filolojik) Açıklamalarda Bulunması

Hz. Peygamber'in kıyamete kadar devam edecek olan en büyük mucizesi Kur'ân-ı Kerîm, Arap dilinin eşsiz örneğidir. Kur'ân'ın nâzil olduğu dönem, edebiyatın ve şiirin zirve olduğu bir dönemdi. İşte böyle bir dönemde Kur'ân-ı Kerîm muhataplarına meydan okumuş benzerini getirmeleri noktasında onları aciz bırakmıştır.

Zemahşerî Keşşaf'ın mukaddimesinde de Kur'ân'ı tefsîr etmenin zorluğuna dikkat çekerek bunu yapacak kişinin Arap dili ve belâgatine vakıf olmasının elzem olduğunu beyan etmiştir.⁴³⁴

Karamânî'nin eserinin en belirgin özelliklerinden biri de dilbilimsel tefsîre büyük önem vermesidir. Zemahşerî ve Beyzâvî'nin eserlerinde olduğu gibi dil ve belagat ağırlıklıdır. Müellifin eserinde ele aldığı konular içerisinde dilbilimsel açıklamaları eserin önemli bir bölümünü meydana getirmektedir. Bu yönüyle irab tahlili, sarf, nahiv, gibi dil konularını, Zemahşerî, Tîbî, Teftezânî, Şeyhzâde, Semîn el-Halebî, İbn Âdîl, Sekkâkî, İbn Hâcib, Beyzâvî, İbn Kemâl gibi âlimlerin eserlerinden istifade ile açıklamıştır. Bazen Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve Ahfeş gibi dilcilerin konuyla ilgili açıklamalarına, Bağdat ve Basra ekollerinin dil tartışmalarına da yer vermiştir.

⁴³² İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebi, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Halid b. Ali el-Gâmidî, (Cidde: Dar'u-Tefsîr, 1436/2015), 11/270-272; Ebû Muhammed el Hüseyin b. Mesud el-Begavi, *Meâlimü't-Tenzil*, (Riyad: Daru Taybe, 1409/1979), 3/41-42.

⁴³³ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 124b-125a.

⁴³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/7; Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, DİA "Zemahşerî" md., XXXIV, s.235-238.

2.2.1.1. Sarfla İlgili Açıklamaları

Ahmed el-Karamânî, Mâide sûresi 6. âyetinde geçen فَاطَّهَّرُوا kelimesinin aslının تَطَهَّرُوا olduğunu تَفَعَّل babının başındaki “tâ” (ت) harfinin, mahreç yakınlığından dolayı “tâ” (ط) harfine idğam edildiğini belirtir. İdğamdan sonra ibtidâ için hemze-i vasl getirildiğini ve kelimenin فَاطَّهَّرُوا şekline dönüştüğünü söyler.⁴³⁵

Ahmed el-Karamânî, A'râf sûresi 10. âyetinde geçen ma'îşet'in معيشة çoğul şekli me'âyiş معايش kelimesinin aslının “عاشَ يَعِيشُ عَيْشًا، وَعَيْشَةٌ وَمَعِيشَةٌ وَمَعَايِشٌ”، معاش معايش kelimesinin aslının “عاشَ يَعِيشُ عَيْشًا، وَعَيْشَةٌ وَمَعِيشَةٌ وَمَعَايِشٌ” şeklinde mastar olduğunu, yaşanılan şeyler için isim yapıldığını belirtir. معاش me'âyiş kelimesindeki “yâ” (ي) مَفْعَلٌ vezninde gelir aslında harekelidir. مَفَاعِلٌ şeklinde çoğul yapıldığında معاشات kelimesinin aksine معاش me'âyiş kelimesinde aslına döndürmek için “yâ” (ي) harfi izhar edilir. Çünkü صحيفة kelimesindeki ya harfi رسالة nün elifine benzetilmiştir. Elif gibi hareke takdirinden uzak bir meddir. Bundan dolayı hemzeleştirilmiştir.⁴³⁶

Müellif, A'râfsûresi 10. âyetinde geçen اَدْرَكُوا kelimesinin aslının دَرَكٌ fiilinden iftiâl babında “اِدْرَكُوا” olduğunu “tâ” (ت) harfinin “dâl” (د) harfine kalb edilip sonra idğam edildiğini söyler.⁴³⁷

Müellif, Enfâl sûresi 11. âyetinde âyetinde geçen رَحْمَةً kelimesinde olduğu gibi şâz kıraatte “mim”’in sükûnü ile اَمَنَةٌ şeklinde⁴³⁸ okunduğunu belirtmiştir. Daha sonra kelimenin sarf açısından ilâlını söylemiştir. اَمَنَةٌ kelimesinin dengi حَيِّ حَيَاةً aslı حَيِّبَةٌ dir. İkinci “yâ” (ي) harfi elife kalb olmuştur.⁴³⁹ Ahmed el-Karamânî eserinde burada olduğu gibi pek çok yerde sarf-kıraat ilişkisine yönelik açıklamalara müracaat etmiştir.

⁴³⁵ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 37b.

⁴³⁶ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 167a.

⁴³⁷ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 180a.

⁴³⁸ İbn Cinni el-Muhteseb, 1/273. et-Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb*, 7/41. Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 268a.

⁴³⁹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 268a.

2.2.1.2. Nahivle İlgili Açıklamaları

A. Fâu'l-Fasîha

Fâu'l-Fasîha açıklama fâ'sı anlamına gelen fâu'l- fasîha, cevap cümlesinin başında bulunan fâ edatından önce şart edatıyla birlikte şart fiilinin hazfedildiği cümleden sonra gelen fâ dır. Edat hazf olan bu cümleyi hissettirdiği, açıkladığı için bu ismi almıştır. Bu edattan sonra gelen cümle cevap cümlesi olmaya uygun olmayan cümlelelerden olan emir ve nehiy gibi talep cümlesidir.⁴⁴⁰

Karamânî, Mâide 19 âyette geçen فَقَدْ جَاءَكُمْ âyetinin başındaki fâ-u fasîha ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Bu cümle لا تعتذروا فقد جاءكم takdirindeki mahzup bir cümleye mütealliktir. fâ-u fasîha mahzup olan bu cümleyi hissettirir ve beyan eder. اعبد ربك فالعبادة حق له örneğinin aksine fâ-u fasîhanın güzelliği ve fesahati takdire dayanması ve mahzup olan bir cümleden haber vermesidir. Eğer fâ-u fasîha lazimi olarak hazf olan cümleden haber vermese ve mahzup olan cümle açıkça zikredilseydi bu fesâhat gerçekleşmezdi.

Mahzup olan cümledeki takdir edilen ibareler farklı olabilir. Bunlar:

a- Bazen emir bazen nehiy olabilir, bu âyette olduğu gibi.

b- ⁴⁴¹﴿فَهَذَا يَوْمُ الْبُعْثِ﴾ âyetinde olduğu gibi bazen şart olur. إن كنتم منكرين للبعث؛ فهذا يوم

البعث şeklinde takdir edilebilir.⁴⁴² Yine aşağıdaki şiirde buna örnektir:

443 قَالُوا خُرَاسَانُ أَقْصَى مَا يُرَادُ بِنَا ثُمَّ الْقُقُولُ فَقَدْ جِئْنَا خُرَاسَانَ

تقديرindedir.⁴⁴⁴ إِنَّ قُلْتُمْ ذَلِكَ فَقَدْ جِئْنَا خُرَاسَانَ

c- Bazen matufun aleyh olur. ⁴⁴⁵﴿فَأَنْفَجَرْتُمْ﴾ âyetinde olduğu gibi فضربه فانفجرت

şeklinde mahzup takdir edilir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Hasan Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, (Konya, Tekin kitabevi trs.), 302.

⁴⁴¹ er-Rûm 30/56.

⁴⁴² ed-Derviş, *Îrâbu'l-Kur'ân ve Beyanuhû*, 6/71.

⁴⁴³ *Horosan bize arzu edilen en uzak şehirdir Sonra dönüşü var" dediler. (Eğer siz bunu dediyseniz bu dediğiniz doğruysa) biz Horosan'a geldik.*

⁴⁴⁴ Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, 3/556.

⁴⁴⁵ el- Bakara 2/60.

⁴⁴⁶ ed-Derviş, *Îrâbu'l-Kur'ân ve Beyanuhû*, 1/111.

d- Bazen kavı takdiri olur. ﴿فَقَدْ كَذَّبْتُمْ بِمَا تَعُولُونَ﴾ âyetinde olduğu gibi. إن قلتم هؤلاء أهلكنا فقد كذبوكم⁴⁴⁷ şeklinde mahzuf bir cümle takdir edilir.

Karamânî Taftézânî'nin Keşşâf hâşiyesinden nakille eserin birçok yerinde benzeri dilbilimsel açıklamalar yapmıştır.⁴⁴⁸

B. Halin Mâ'rife Olması

Nahivde şöyle zikredilmektedir: Hâl, nekrâ olmaktadır marifede gelebilir. Mâ'rife olan hâl ise, “أرسلها العراك” ve “مررت به وحده” örneklerinde olduğu gibi isim ya da fiil olarak tevil edilir. Bu iki cümle de bazen يتعزك العراك بنفرد وحده örneklerinde olduğu gibi fiil olarak tevil edilir. Bazen de معتزكة (kalabalık halde) ve منفردا (yalnız olarak) şeklinde isim formunda tevil edilir. *El-Lübâb* adlı eser ikincisini, *el-Ferîd* adlı eser ise birincisini tercih etmiştir. Aynı şekilde zikrettiğimiz şey, birincisine yakındır. Sen, جهد أيامهم ifadesine dikkatlice baktığında mefulu mutlak olduğunu görürsün. Bu da ya hâl olarak yerine geldiği aynı lafızlı mahzûf bir fiilden ya da aynı lafız olmasa da aynı anlamlı önceki bir fiilden hâldir. Zira buradaki şart, kendisinden önce aynı lafızla değil de aynı manada gelen bir failin fiili olmasıdır. Ancak şu anki birinci vecih üzere olan zahiri konumu, aslî mensubiyetin dışında bir durumdur. Her ne kadar ilk olarak zikredildiğinden bu anlaşılrsa da, kendisinin yerine uzak olarak ikame edildiği halin mensubiyetinden alınmıştır.

Lübâb'ta şöyle denilmiştir: “En kuvvetli olan görüşte bunun أفسموا, جهد أيامهم fiilinin müekkid (pekiştirme) mastarı olmasıdır. Zira onunla aynı manadadır. Yani takdiri, أفسموا إقسام اجتهاد في اليمين, şeklindedir.”

Aynı şekilde ا فعل ذلك جهدك أي: مجتهدا şeklinde ifade de olduğu gibi hâl üzere mansûb olması da caizdir. Burada mârife olması önemli değildi çünkü nekrâ ile tevil edilmektedir. Manası, “yeminlerinde olanca gayreti göstererek” şeklindedir.”⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ el-Furkân 25/19.

⁴⁴⁸ et- Taftézânî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, vr.304b.

⁴⁴⁹ İbn Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâb*, 7/386.

Ferîd'te ise şöyle denilmiştir: muzmer bir hal cümlesinin mefulu mutlakıdır. Takdiri, *يَجْهَدُونَ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ* (olanca gayretleriyle gayret göstererek yemin ettiler) şeklindedir.

Yeminde gayret gösterme *جهد اليمين*, yeminin pekiştirilmesi ve güçlendirilmesi demektir. *جهد يمينه* ifadesi, *جهد نفسه* ifadesinden istiairedir. Var gücüyle yemin etti anlamındadır. Bu da yeminde mübalağa şiddetini ve vurgusunu artırmaktır.

Müellif bunların dışında, Tazmin,⁴⁵⁰ Kasem-Cevabu'l-Kasem,⁴⁵¹ İstisna-i Muttasıl-Münkâtı',⁴⁵² Müferrağ⁴⁵³ Bedel-Atfu'l-Beyân⁴⁵⁴ Mübteda-Haber⁴⁵⁵ Hal,⁴⁵⁶ Tazmin,⁴⁵⁷ vb. nahiv konularına eserinde çokça değinmiştir.

Ahmed el-Karamânî eserinde, düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî' ilmiyle ilgili konulara sıkça yer vermiştir. Bu konular içerisinde, Hakikat-Mecaz⁴⁵⁸ İstiâre-i Musarraha⁴⁵⁹ İstiâre-i Münebbihe⁴⁶⁰ "İstiâre-i Tebeiyye⁴⁶¹ İstiâre-i Tahyîliyye⁴⁶² İstiâre-i Müteferria⁴⁶³ İstiâre-i Temsîliyye⁴⁶⁴ Cümle-i İnşâiyye-İhbariyye,⁴⁶⁵ gibi konular yer almaktadır.

2.2.2. Fıkhi Değerlendirmeler

Kur'ân-ı Kerîm dünya ve âhirette kulların maslahatıyla ilgili hükümleri içeren âyetleri kapsar bir halde inmiştir. Müslümanlar Resûlullah zamanında fikhî hükümleri içeren bu âyetleri anlıyorlar, müşkül olanlarda ise Resûlullah'a müracaat ediyorlardı.

Resûlullah'ın vefatından sonra sahabe için, sahih şer'i bir hükümle hakkında hüküm vermelerini gerektiren yeni hadiseler ortaya çıktı. Sahabenin bu şer'i

⁴⁵⁰ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 203a.

⁴⁵¹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 169b.

⁴⁵² Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 246b, 199b.

⁴⁵³ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 205a.

⁴⁵⁴ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 123a.

⁴⁵⁵ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 136b.

⁴⁵⁶ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 45b.

⁴⁵⁷ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 203a,238b.

⁴⁵⁸ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 45a.

⁴⁵⁹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 239b.

⁴⁶⁰ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 246a.

⁴⁶¹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 250a.

⁴⁶² Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 258a.

⁴⁶³ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 266a.

⁴⁶⁴ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 274b.

⁴⁶⁵ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 222a.

hükümleri istinbat için sığındıkları ve dayandıkları ilk kaynak Kur'ân-ı Kerîm oldu. Onlar ortaya çıkan bu yeni olaylar hakkında Kur'ân-ın âyetlerine bakıyorlar ve o âyetleri akıllarına ve kalplerine arz ediyorlardı. Eğer Kur'ân da bulamazsalar sünnete yöneliyorlardı. Eğer sünnette de bulamazlarsa Kur'ân ve sünnete dayalı külli kaideler ışığında imal-i fikir yapıp görüşlerini ortaya koyuyorlardı. Sonra ihtiyaç duydukları konuyla ilgili hüküm çıkarıyorlardı.

Şu kadar var ki sahabe, ahkâmla ilgili âyetlere bakışlarında istinbat edilen hüküm üzerinde bazen ittifak ediyorlar bazen de âyetin anlaşılmasında ihtilaf ediyorlardı. Hüküm konusunda araştırma yaptıkları meselede sahabenin verdiği hükümler farklı oluyordu. Hz Ömer ile Hz. Ali arasındaki kocası ölen hamile kadının iddeti konusyla ilgili ihtilaf ve İbn Abbâs ve Zeyd bin Sâbit arasında ölen kimsenin anne babası ve eşi hakkında miras taksimiyle ilgili vuku bulan ihtilaf gibi.

Mezhepler ortaya çıkana kadar durum böyle devam etti. Daha önce olmayan yeni yeni olaylar ortaya çıktığında her imam, Kur'ân ve sünnet ışığında olaylara bakıp zihninde beliren hükümle hüküm veriyor ve bununda burhan ve delile dayanan bir hak olduğuna inanıyordu. Bazen ittifak ediyor bazen ihtilaf ediyorlardı. İhtilafların çokluğuna rağmen mezhep Taassubuna düşmüyorlar hakkı terennüm ediyorlar, doğru hüküm muhalif olduğu fakihin yanında ise ona müracaat etmekten imtina etmiyorlardı.

Mezhep imalarından sonra bu imamları mezhep taassubuna dayalı taklit eden, müsamaha nedir bilmeyen bir nesil geldi. Hatta bu taklit öyle bir noktaya geldi ki imamlarının kavillerine şâriîn nassına bakar gibi gibi bakıyorlardı.

Mutaassıp olan ve olmayanların fikhî tefsîrde açık bir etkisi oldu. Mutassıp olanlar âyetlere mezheplerinin penceresinden bakıyor, mezheplerinin indirgemeci anlayışıyla âyetleri tevil ediyorlardı. Mutaassıp olmayanlar ise mezhebi bakış açısıyla değil kendilerine zahir olan ve o esnada zihinlerinde beliren görüş açısıyla bakıyorlardı.

İslâm fırkalarının çeşitli olmasına tabi olarak fikhî tefsîrde çeşitlendi. Fikhî tefsîrin tüm merhalelerini incelediğimizde Kur'ân'ın nüzulünden mezheplerin ortaya çıktığı zamana kadar heva ve arzuların uzak bir halde yürüdüğünü görürüz. Bundan sonra fikhî tefsîr mezheplere tabi olarak yürümüştür ve mezheplerin çeşitlenmesiyle de çeşitlenmiştir.

Fıkhî tefsîrlerle ilgili telif edilen eserleri araştırdığımızda tedvin asrından önce Sahâbe ve Tâbiîn'nin fakihlerinden çeşitli kitaplar içerisinde yer alan dağınık rivâyetlerinin dışında bir şey bulamayız. Ancak tedvin asrına gelince birçok âlim mezheplerinin ihtilaflarına göre eser telif etmiştir. Bu eserler içerisinde:

Hanefilerden: Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî'nin (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı*.

Şafii'lerden: Ebü'l-Hasen Şemsüislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî'nin (ö. 504/1110) *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı*.

Mâlikî'lerden: Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı*.

Bunların dışında Ahkâm âyetlerinin tefsîriyle ilgili pek çok eseri Kâtip Çelebi'nin *Kesfü'z-Zunûn* adlı eserinde bulabiliriz.⁴⁶⁶

Ahmed el-Karamânî'de birçok tefsîrde olduğu gibi eserinde ahkâmla ilgili âyetlerde geçen fıkhî hükümlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, mezhep imamlarının görüşlerini genişçe nakletmiştir. Müellifin bu konuda eleştirilebilecek yönü genellikle fıkhî dair tartışmaları fıkhî eserlerden değil de tefsirlerden ve Şeyhzâde hâşiyesi gibi kitaplardan nakletmesidir.

Mâide, sûresi 89. âyette geçen: *“Allah sizi kasıtsız olarak yaptığımız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkân olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”* meâlindeki yeminle ilgili hükümleri içeren bu âyette yemin konusunu ayrıntılı olarak açıklamıştır.

“Sahabenin bir kısmı helal olan fiilleri kendilerine yasaklamak üzere yemin etmişler ve yaptıkları işin yasak bir iş olduğu ikazını alınca da yeminlerinden dönmüşlerdi ve “peki ettiğimiz yeminler ne olacak?” diye sormuşlardı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Zaten bu sûre de verilen sözlere bağlı kalmaya dairdir. Yemin de bir tür sözleşme olduğuna göre bu sûrede yer almayı hak etmektedir.”

⁴⁶⁶ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2/302-305.

Karamânî, âyetin nüzül sebebine dair bu bilgileri verdikten sonra âyette belirtilen yemin çeşitlerini Şâfiî mezhebinin ve Hanefî mezhebinin görüşleri çerçevesinde ele alır.

Yemin’i-lağv: Şâfiî mezhebine göre yemin kastı olmaksızın ağız alışkanlığıyla yapılan yemin çeşididir. İnsanların ağız alışkanlığıyla “hayır vallahi”, “evet vallahi” gibi sözleri bu kabildendir. Hanefî mezhebine göre ise doğru olduğu varsayılan fakat öyle olmayan bir şey üzerine yapılan yemindir. Örneğin uzaktan baktığı bir şeyi bir cisme benzeterek o cisim olduğuna dair yemin edip de o şeyin o cisim olmadığına ortaya çıkması bu kabildendir. Yine geçmiş zamanda meydana gelmiş veya olmamış bir olay üzerine yemin edip de durumun tersi çıkması da bu tür yemine örnektir. İki mezhebin görüşünü karşılaştırsak Şâfiî mezhebine göre ağız alışkanlığıyla yapılan ve yemin kastı taşımayan yeminler için kefarete gerekmezken öyle olduğu varsayılarak zann ile yapılan yeminler için kefarete vardır. Hanefî mezhebinde durum Şâfiî mezhebinin tam tersidir.”

Yemin’i-ğamus: Örneğin bir kişi kendisine doğru gelmekte olan kişinin Ahmet olduğunu bildiği halde “vallahi Mehmet geliyor” şeklinde yemin ederse bu ğamusdur. Yine –meydana geldiği bilindiği halde- geçmişte olan bir olay için olmadığına dair yapılan yemin de bu kabildendir. Böyle bir yemin eden kişi kasıtlı olarak Allah’ın isminin saygınlığını zedelediği için âhirette sorumludur, fakat Hanefî mezhebi açısından dünyaya taalluk eden bir kefarete yoktur. Zira yemin kefareti ancak yemini-mun’akide türü yemini bozmaktan dolayı söz konusu olur.

Yemin’i-mun’akide: Gelecekte bir işi yapmak veya terk etmek üzere yapılan yemindir ki gelecek zamanla ilgilidir. Zira bu yeminden maksat yemine sadık olmayı yemini bozmak ihtimali üzerine takviye edip pekiştirmektir ki bu da şimdiki zaman ve geçmiş zamanda olmaz. Bundan olayı şimdiki zaman ve geçmiş zamanla ilgili yeminler kefareti gerektirmez ancak bilerek yalan söylenildiği ve üstelik bu yalan yeminle te’kit edildiği için âhirette günah ve cezayı gerektirir.

“Fakat akdettiğiniz yeminler sebebiyle Allah sizi muaheze eder”: Buradaki “akdetme” kelimesinden kasıt Hanefilere göre sağlamlaştırma, pekiştirme; Şâfiî mezhebine göre ise kastetme, bilinçli yapmadır. Dolayısıyla Hanefilerin lağv kapsamına aldıkları yeminlere bilinçli yapıldıkları için Şâfiî mezhebine göre kefarete gerektirir. Yine ğamus türü yemin kasıtlı yapıldığı için kefarete icap ettirir. Fakat

Hanefilere göre lağv türü yemin öyle olduğu zannıyla yapılan yemindir, ğamus ise öyle olduğunu bildiği konuda bildiğinin aksi üzere yemin etmektir, her iki yemin türü de ya şimdiki zamanla ya da geçmiş zamanla ilgili olduğu için caymayı, sebat etmemeyi kabul etmez, o halde sağlamlaştırmayı da kabul etmez. Oysa geleceğe dair yapılan yeminler caymayı kabul ettiğinden buradaki sağlamlaştırmadan kastedilen ileriye dönük yapılan yeminlerdir. Yani yemini bozmanız durumunda size kefareti vacip kılmak sûretiyle Allah dünyada sizi sorumlu tutacaktır; lağv yeminde hiçbir şekilde muaheze etmeyecektir, ğamus türü yeminde ise kefareti vacip kılma sûretiyle muaheze etmeyecektir. Zira ğamus türü yeminde günah ve ahirette ukubat söz konusudur, kefareti gerektirmez. Zira az önce de ifade ettiğimiz gibi kefareti sağlamlaştırmaya da çözmeye de müsait olan mun'akide türü yeminde geçerlidir. Şafilere akdetme kelimesini kasıtlı olmak şeklinde yorumladıkları için ğamusda da kasıt mevcut olduğu için mun'akide tanımının altına girdiğini ve dolayısıyla onda da keffâretin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

Âyeti-kerimede geçen “akkade” fiili tef'il babından bir fiil olup çokluğu, fiilin tekrarını birçok defa meydana gelişini ifade eder. Oysa yemin kefareti cezası yemini bozmanın birden fazla tekerrür etmesine bağlı değildir. Bir kez bile yemin bozulsa kefareti gerekmektedir.

Cevap: Tef'il babının tekrarı gerektiğini kabul etmiyoruz. Zira bu babtan gelip de mücerret fiil manasında olan fiiller de mevcuttur. Bu babın fiilin tekrarını gerektirdiğini kabul etsek bile bu, bir yemin edene nispetle olmayıp birçok yemin eden olması açısından ortaya çıkan fiilin tekrarı kastedilmiştir. Zira âyetin muhatabı bir kişi değil topluluktur, o halde failin çokluğuna göre fiil de çoğalmış olur. Hadi diyelim ki bir kişiye nispetle yemin etmenin tekrarı kastedilmiştir, o zamanda yemin eden kişinin hem diliyle hem kalbiyle yeminini sağlamlaştırmasının irade edildiğini iddia edebiliriz. Dolayısıyla yemin tekerrür etmiştir, dille yapılan bir yemindir, kalple yapılan da ayrı bir yemindir.

Resûlullah (sav)'dan “lağv olan yemin insanın “hayır vallahi, evet vallahi” sözüdür” sözü rivâyet edilmişse de ekseri ulema bu sözün Hz. Aişe'ye ait olduğunu ifade etmiştir.

“Bunun da kefareti ailenize yedirmekte olduğunuzun orta hallisinden on fakiri yedirmektir”: Kişi yeminini bozmadığı sürece keffâretin tahakkuk etmeyeceğine dair

mezhepler arasında ittifak vardır. Fakat yeminini bozmaya karar veren kişinin henüz yemini bozmadan keffâretini ödeyip ödeyemeyeceği noktasında ihtilaf vardır. İmam Şafi bir sene dolmadan zekâtın verilebileceğine kıyasla fakirleri yedirmek, fakirleri giydirmek ve köle azadı gibi mâlî yönü olan keffâretin yemini bozma üzerine takdimin caiz olduğu görüşünü savunmuştur. Fakat oruç bedeni ibadet olduğu ve tıpkı Ramazan orucunda olduğu gibi vaktinden önce eda edilemeyeceğinden hareketle oruç tutmakla yerine gelecek kefarete bunu caiz görmemiştir. Bu konuda Şafi mezhebinin delili şu hadis'i-şeriftir: "Bir şeye yemin edip de başkasını ondan daha hayırlı gören yemininden dolayı kefarete ödesin ve daha hayırlısını yapsın." Buradaki fâ'i-atife ta'kibi ve hemenliği ifade eder, yemini bozma zamanına kadar keffâretin geciktirilmesine delalet etmez. Fakat Şafilerin bu istidlali doğru değildir. Zira burada fâ'nın ifade ettiği fevrilik hem kefarete hem de daha hayırlısını yapmak üzere iki eylemin birden yemin etme fiilini takip etmesi anlamındadır. Keffaret ve daha iyisini yapma davranışları arasında tertip olmadığından buradan böyle bir sonuç çıkarılamaz. Ayrıca bu hadis başka bir tarikte "daha hayırlı olanı yapsın sonra da keffâretini ödesin" şeklinde de rivâyet edilmiştir, hem de bu rivâyet diğerine göre daha meşhurdur. Hatta şunu diyebiliriz ki âyetin zahirinin kefareti yemin bozma üzerine takdim etmenin cevazına delaleti mezkûr hadisin delaletinden daha kuvvetlidir. Bundan dolayı da zaten İmam Şâfi' asıl istidlalini âyetten yapmış hadisi de destekleyici mahiyette kullanmıştır. Hanefilere göre ister mâlî ister bedeni olsun hiçbir şekilde yemin kefareti yemini bozma üzerine takdim edilemez.

Âyet-i kerimedeki "ailenize yedirmekte olduğunuzun orta hallisinden" cümlesindeki orta halliden kasıt Şafi mezhebine göre Hz. Peygamber'in (s.a.v) ölçüyle bir müdd ölçüğüdür ki bu da 1.3 rıtl ölçüğüne diğer bir ifade ile Hicaz bölgesinde kullanılan sa' ölçüğünün dörtte birine tekabül eder. Bir Hicaz sa'ı 5.3 rıttır. Hanefilere göre ise orta hallisinden maksat bir müdd değil iki müdd (yaklaşık 1.5kg) ölçüğüdür ki bu da Irak bölgesinde kullanılan sa' ölçüğüne göre yarım sa' ölçüğüdür ki bir Irak sa' ölçüğü yaklaşık sekiz rıtl (yaklaşık 3kg)dir.

"Veya bir köle azat etmektir": Buradaki köleden maksat uzuvları tam, elleri ayakları eksiksiz, gözünde noksanlık olmayan köledir ki kölenin küçük-büyük, mümin-kâfir olması müsavidir. Şafi mezhebine göre yemin keffâretinde azat edilecek köle mümin köle olmalıdır. Nasıl ki hataen öldürme keffâretinde azat edilecek olan

köle mümin köle olmalıdır; aynı şekilde yemin keffâretinde de azat edilecek olan köle mümin olmalıdır. Hataen öldürme meselesinde azat edilecek kölenin mümin köle olması gerektiği açıkça ifade edilmiştir, yani köle mümin olma kaydıyla kayıtlanmıştır. O halde mutlağın mukayyide hamledilmesi kuralı gereğince bizim meselemiz, zıhar kefareti ve kasten orucu bozma keffâretinde azat edilmesi gereken köle de mümin olmalıdır. Biz Hanefilere göre her durumda mutlak mukayyade hamledilmez, aynı konuya ilişkin varit oldukları yerde ancak bu hamil mümkündür. Oysa yemin bozma konusu ile hataen öldürme konusu farklı meselelerden ibarettir.

“Her kim bunları bulamazsa üç gün oruç tutmalıdır”: Şâfiî mezhebine göre bir kişinin evinde kendisinin ve ailesinin bir gün bir gecelik yiyeceği ve yanı sıra on fakiri doyuracak kadar ekstra yiyeceği varsa bu kişiye fakirleri doyurmak sûretiyle kefareti vacip olur. Bu kadarlık bir yiyeceği yoksa ancak o vakit oruç tutmak caiz olur. Fakat Hanefilere göre zekât farz olacak kadar malı olmayan kişi, diğer bir ifadeyle nisap miktarı mala malik olmayan kişi oruç tutarak keffâretini ödeyebilir. Zira böyle bir kişi fakir olarak addedilmiştir.

Şâfiî mezhebine göre yemin keffâretindeki üç günlük orucun peş peşe olması gerekmez. Kişi dilerse art arda tutar, dilerse de fasılalı bir şekilde tutar. Çünkü âyet-kerîmede oruçların peş peşe tutulacağına dair bir ifade yoktur, bu konuda nas mutlak olarak varit olmuştur. Biz Hanefilere göre ise bu oruçların peş peşe olması gerekir. Zira İbn Mes’ud’un mushafında “mütetabiât” kaydı yer almaktadır. Onun kıraati ise Hz. Peygamber (sav)den yaptığı rivâyet mesabesinde ve kuvvetindedir. O halde âyetin mutlaklığını kayıtlayabilir. Fakat İmam Şafii Kur’ân olarak sabit olmadığı ve Resûlullah’tan (s.a.v) rivâyet edilmediği sürece şâz kıraatların delil olamayacağını ileri sürer.⁴⁶⁷

Karamânî’nin ahkâmıla ilgili açıklamalarda bulunduğu bir başka âyet Mâide sûresi 95 te geçen: “*Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe’ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir keffâret öder ki böylece yaptığı filin vebalini tatmış*”

⁴⁶⁷ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 78a-b, 79a-b.

olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir". meâlindeki ihramlı iken avlanmaya dair âyettir.

Hanefî mezhebine göre İnsanlardan kaçan ve vahşi olan her hayvan –ister eti yensin ister yenmesin- avdır. İhramlı kişi eti yenmeyen yırtıcı bir hayvanı öldürse Ebu Hanîfe'ye göre ceza olarak bir koyun parası öder. İmam Züfer'e göre ise - kıymeti kaç paraya ulaşırsa ulaşsın- öldürdüğü hayvanın değerini öder.

İmam Şâfiî'ye göre ancak eti yenen hayvanlara av denir. Dolayısıyla et yenmeyen yırtıcı hayvanları öldürmekle her hangi bir ödeme sorumluluğu doğmaz. Nitekim “beş fasık (zararlı) hayvan var ki hill bölgesinde de haram bölgesinde de öldürülebilir: Çaylak, karga, akrep, fare, azgın köpek” hadisi de bu durumu desteklemektedir. Ayrıca bu hadiste insanlara eziyet veren her hayvanın öldürülmesinin caiz olacağına da bir işaret vardır. Diğer yandan “oranın avı kaçırılıp kovalanmaz” hadisi mevcuttur ve bu hadise göre Mekke'nin haremünde av öldürmek haramdır. Eti yenmeyen bu beş hayvanın öldürülmesi helal olduğuna göre demek ki eti yenmeyen hayvanlar av değildir. Aksi takdirde iki hadis arasında tearuz ortaya çıkar. Hanefîlere göre ise öldürülmesi helal olan mezkûr bu beş hayvan da aslında avdır, av kavramının altına dâhildir.

Bu açıklamalara dil bilimsel açıklama ve kıraatler hakkında yaptığı gibi şiiirden delil getirmiştir. Zira Hz. Ali'ye atfedilen bir beyitte şöyle denilmiştir:

وَإِذَا رَكِبْتُ فَصَيْدِي الْأَبْطَالُ صَيْدُ الْمَلُوكِ أَرَانِبِ وَتَعَالِبِ

*“Hükümdarların avı tavşan ve tilkidir, Ama atıma bindiğimde avım yiğitlerdir.”*⁴⁶⁸

Şu kadar var ki Şeriat bu beş hayvanı av öldürme yasağı hükmünden istisna etmiş, fıkıh usulü ifadesiyle hükümde tahsis yapmıştır.

İhramlının kestiği av hayvanı da meyte hükmündedir, yenilmesi helal değildir. İmam Şâfiî'ye göre böyle bir hayvan sadece kesen ihramlı için haramdır, diğerleri bu hayvandan yiyebilir. Bu, tıpkı gasp ettiği koyunu boğazlayan kişinin bu koyundan yiyememesi ama diğer insanların yemesinin helal olmasına benzer.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Muslihuddin Mustafa Şeyhzâde, *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*, nşr. Muhammed Ali Beydun, 1. Baskı (Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 1419/1999), 3/583.

⁴⁶⁹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 81a.

Sonuç olarak Karamânî'nin yukarıda örnek olarak verdiğimiz iki âyete yönelik açıklamalarında da anlaşıldığı gibi çoğunlukla mezheplerin konuya dair görüşlerinden bahsetmiş, bunlar içinde Hanefî ve Şafilerin görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Bu açıklamalarını Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* ve Şeyhzâde'nin *Beyzâvî hâşiyesinden*- birebir veya özetleterek- alıntıyla aktarmıştır. Karamânî'nin bunların dışında usûl-i fıkha dair kavramlara azda olsa yer verdiğine görmekteyiz.

2.2.3. Kelami Değerlendirmeler

Kelâmî tefsîr deyince aklımıza kelâmî problemlerin tartışıldığı tefsîrler gelir. Kelâmî tartışmaların yapıldığı dönemler diğer kültür ve medeniyetlerle karşılaştığı dönemlerden sonraya denk gelir. İslâm'ın ilk zamanlarında çeşitli alanlardaki toplumun ihtiyacı Hz. Peygamber ve sahabe tarafından karşılanıyordu. Daha sonraki dönemlerde diğer medeniyet ve kültürlerle olan münasebet yeni yeni meselelerin doğmasına sebep oldu. Böylelikle Kur'ân'ın ortaya koyduğu inanç ilkelerini, aklın ve tefekkürün ışığında sistemli bir hale getirme çabaları başlamış oldu. Kelâmî münakaşaların ortaya çıkmasında diğer toplumlarla olan münasebetlerin yanında, İslâm toplumunda yaşanan siyasi ve toplumsal olayların önemli etkisi vardır.

Tarihe baktığımız zaman neredeyse hemen her müfessirin benimsediği bir mezhebi vardır. Değişik mezheplere mensup müfessirler kendi görüşlerinin doğruluğuna Kur'ân'dan dayanak arama gayreti içerisinde olmuşlardır. Özellikle Mutezile ve Eşârilik bu noktada öne çıkan ekollerin başında gelmektedir. Zemâhşerî'nin *Keşşafı* ve Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gaybı* bu nevi tefsîrlere örnek olarak gösterilebilir.⁴⁷⁰

Müellifimiz Karamânî'nin eserinde yer yer kelâmî tefsîre yer verdiğini görmekteyiz. Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*, Tîbî'nin *Futûhu'l-ğayb* ve Mühyiddin Şeyhzâde *hâşiyesinden* yaralanarak konuları ele almış Mu'tezileyi eleştirmiş ve kendi görüşlerine de yer vermiştir.

Ru'yetullah

“Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder.”⁴⁷¹

Karamânî bu âyetin tefsîrinde rü'yet konusunu ele almıştır. Mu'tezile mezhebinin rü'yetin imkânsızlığına yönelik delillerini beyan ettikten sonra Ehl-i

⁴⁷⁰ Halis Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1998), 104-105.

⁴⁷¹ el-En'âm 6/103.

sünnet'in akli ve nakli delillerine yer vermiştir. Karamânî'nin açıklamaları şu şekildedir:

“Mu'tezile “Gözler O'nu idrak edemez “ şeklindeki zahiri manada gözlerin idrakini nefyeden bu âyeti, hem dünyada hem de âhirette Allah'ın görülemeyeceğine delil getirir ve bu âyetin bütün şahıslar ve bütün durumlar hakkında Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğinin umumîliğini ifade ettiğini söyler. Ru'yetin imkânsızlığına dair delili ise şöyledir: “Gözler O'nu idrak edemez “ şeklindeki zahiri mana “falancanın gözü ve falanca durum hariç, gözler O'nu idrâk edemez” şeklinde bazı durumlarda ve bazı şahıslarda istisna yapılabilme deliliyle hiçbir durumda ve hiçbir gözün O'nu görmemesini gerektirir.

Âyetin zâhiri rü'yetin vukûnu nefiyle beraber, rü'yetin imkânsızlığı, görme imkânını nefyini gerektirmez. Şu sebeple görenle ilgili şartların meydana gelmesinden ve duyuların sağlıklı olmasından sonra rü'yetin yokluğu, görülenle ilgili bazı şartların yokluğunu ve onu görmenin imkânsız olmasını gerektirir. Çünkü şartların ve sebeplerin yokluğunda ma'lûlün yokluğu gerekir. Onu görmenin önünde açık bir engel olduğu sana gizli değildir. Allah Teâlâ'nın görülmemesi bir övgü ve medihdir. Yokluğu bir medih sebebi olan her şeyin Allah hakkında sabit olması onun için noksanlık ve muhal teşkil eder. Yani Allah'ın görülmemesi medh ve övgü olduğuna göre, görülmesi de onun hakkında noksanlık ve mühal olur.

Karamânî Mu'tezile'nin delillerini belirttikten sonra, rü'yetin imkânını savunan Ehl-i sünnetin delilleriyle açıklamalarını sürdürür.

İbn Kemâl: gözler onu kavrayamaz. Tüm fertler onu ihata edemediğinde o fertlerden her birinin ihata edememesi evveliyat tarikiyle olur. Bu vecih tikelden tümele, tekilden çoğula bir gidiştir. Nefyedilen idrak-i hâss olduğunda rü'yeti inkâr edenin hiçbir bir dayanağı ve tutunacağı bir delili kalmamıştır.⁴⁷²

Karamânî İbn Kemâl'in görüşünü verdikten sonra kendi görüşüne “Sen biliyorsun” ifadesiyle yer verir; Karamânî'ye göre; âyetin zahirindeki anlam hiçbir gözün idrak edemeyeceği şeklindedir, bütün gözler topluca onu idrak edemez anlamında değildir. Yine ona göre; övgü makamında olsa bile mutlak anlamda rü'yeti nefyetme rü'yetin imkânsızlığını gerektirmez. Aksine neredeyse görülmesini

⁴⁷² Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. KemâlPâşâzâde, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mahir Edip Habuş, 1. Baskı (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2018), 3/388.

icab ettirir. Çünkü zâtı hakkında rüyeti imkânsız olanın görülmemesinden dolayı medih ve övgü gerekmez. Aynı şekilde rü'yetin imkânsızlığında zatını teşbihi çağrıştıracak şeylerden tenzih etmek için medh edilmesinin önünde de engel vardır.

Kendi görüşlerini beyan ettikten sonra “biz Ehl-i sünnet olarak diyoruz” ifadesiyle Ehl-i sünnet’in görüşlerini açıklar. Ehl-i sünnet’e göre: idrak mutlak görmek değildir. Aksine görüleni ihata etmektir. Çünkü ulaşmanın ve yetişmenin hakikati “*İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ’nın adamları, “İşte yakalandık!”*”⁴⁷³ âyetinde olduğu gibi yetişenlerden olduk manasındadır. “Meyve olgunlaşma haddine ulaştı” anlamında أدركت الثمر denir. “Çocuğun buluşma ulaşması” anlamında أدرك الغلام denir. Allah Teâlâ’nın künhü tam anlamıyla idrak edilemez, kendini ancak kendi tam anlamıyla idrak eder. Sınır ve yönlerle idrak edilmez çünkü Allah hacimli olmaktan münezzehtir. Allah Teâlâ İdraksiz ve ihatasız görülecektir. İdrak ve ihata onunla ilintilendirilemez. Bu durum rüyete engel teşkil etmez. Allah görülecektir, rüyet idraksiz ve tefsîrsiz olacaktır.

Şâyet idrakin mutlak anlamda rü'yet olduğu kabul edilse bile, âyetin bütün zamanlarda rü'yetin yokluğuna delaletini kabul etmeyiz. Bu âyetle diğer nasların arasını cemettiğimizde “*Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette rablerinden mahrum kalacaklardır*”.⁴⁷⁴ âyetinde olduğu gibi bazı zamanlarda rü'yetin nefyine hamledilir.⁴⁷⁵

Sonuç olarak müellif akli nakli ve dilsel deliller ışığında Mu'tezile'nin rü'yetin imkânsızlığına yönelik iddialarına cevap vermeye çalışmış ve rü'yetin vuku bulacağını savunmuştur.

Mürtekb-i Kebîre

*“İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”*⁴⁷⁶

⁴⁷³ eş-Şuarâ 61/26.

⁴⁷⁴ el-Mutaffifîn 83/15.

⁴⁷⁵ Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâîthu'l- Gaybı*, (Lübnan/Beyrut: Dar'ul-fikr,1401/1981),13/132-133; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 137a-b.

⁴⁷⁶ el-En'âm 6/82.

İmanlarına zulüm bulaştırmayanlar. Yani imanlarına kendilerini fıska düşürecek bir günah bulaştırmayanlar. Zulmü inkâr anlamıyla tefsîr etmeye lebs lafzı mani olmaktadır

Müfessir (Zemahşeri) muhtemelen aynı kişide ‘inkârla’ karışık bir iman olmaz ama aynı kişide Salih amelle fasit amel karışık olabilir demek istiyor.

Karamânî bu âyetin tefsîrinde âyette geçen zulüm kelimesini Mu'tezile'nin, Ehl-i sünnetin aksine “şirk” değilde “masiyyet” olarak tevil etmesinin Mu'tezile'nin yaygın bir istidlali olduğunu söylemiştir. Bu konuda Mu'tezileye karşı akli ve nakli deliller getirmiş, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Müslim de yer alan hadisin bu konuda en evla delil olduğunu belirtmiştir. Teftâzânî'den nakille Karamânî'nin açıklamaları şu şekildedir:

“Mu'tezile, bu âyetle Mürtekb-i Kebîre'nin (büyük günah sahibinin), güvende olmadığını ve azaptan da kurtulamayacağını iddia etmiştir. Çünkü bu âyet güvende olmanın imanına zulüm (masiyyet) karıştırmayan kimse için söz konusu olduğunu söylemiştir.

“Mu'tezile'nin aksine Ehl-i sünnet bu âyette ifade edilen zulümden muradın tam anlamıyla büyük bir zulüm olan şirk olduğu cevabını vermiştir. Bu anlama (âyette geçen zulüm kelimesinin şirk anlamına) işaretle zulüm kelimesinin nekre olarak getirilmesinin benzeri Abdullah İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen şu ifadedir:

“*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır*”⁴⁷⁷ âyeti indiğinde, Resûlullah'ın ashabına ağır geldi.

“Hangimiz nefesine zulmetmedi ki?” dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu:

“Bu, zannettiğiniz gibi değildir. Ancak bu Lokman'ın oğluna ‘Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, ‘⁴⁷⁸ şeklinde yaptığı nasihati gibidir.⁴⁷⁹

Zemahşerî zulmün şirk anlamına geldiği görüşünü, imanın şirk olmadığı yani birbiriyle karışmasının tasavvur olunamayacağını çünkü birbirinin zıttı olduğunu, iki zıttın da bir arada bulunamayacağını belirterek karşı çıkmıştır. Ona göre delil olarak

⁴⁷⁷ el-En'âm 6/81

⁴⁷⁸ Lokman 31/13.

⁴⁷⁹ Buhari, "Enbiya" 8, 41, "İman" 23, "Tefsîru sûre-i En'am" 3, "Tefsîru sûre-i Lokman" 1; Müslim, "İman" 197, Müsned, 4031; Tirmizî, 3067.

getirilen hadis sikaları yönünden sahih olsa da haber-i vahiddir, kesin akli delil karşısında haber-i vahidle amel edilmez.

Karamânî burada Teftâzânî'den hareketle Mu'tezileye karşı şöyle bir itirazı nakleder; "size göre imanla karışık küfür olmadığı gibi, iman da tâatları yapma ve günahlardan ictinab için, isim olduğundan dolayı fıska (masiyet) karışık bir imanda o zaman söz konusu olmaz. Hatta "fâsık kâfir olmadığı gibi müminde değildir" ifadesi, imanın çoğunlukla mutlak anlamda bizzat tasdik olması sebebiyle reddedilmiştir. Bilakis neredeyse iman ifadesinin fiil lafzıyla (آمنوا) şeklinde zikredilmesinden bizzat tasdik anlaşılır. Hatta ona Salih ameller atfedilir. "İman ettiler, Salih amel işlediler, namazlarını dosdoğru kıldılar" örneğinde olduğu gibi.

Eğer imanla dille veya dilden gayrisiyle mutlak tasdik kastedilirse, zahir olan şu ki, münafıkta olduğu gibi imanla karışık bir şirk olmuş olur. Eğer imanla kalbin tasdiki kastedilirse şu âyette olduğu gibi "*onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler*".⁴⁸⁰ aynı şekilde Allah'ın varlığını tevhidsiz tasdik etmenin cevazı mümkün olur. Şâyet tasdikle, tasdik gerekliliği olduğu şeylerin hepsi kastedilirse, şöyle ki bununla onu küfürden çıkaracak şey kastedilirse, imanla şirki karıştırmakla ikisini arasını cem etmiş olması gerekmez. Onu küfürle kapatmış olur, onu yok saymış olur veya imanla, sonra küfürle, sonra imanla, sonra küfürle defalarca nitelendirilir. Bütün bu zikredilenlerin tamamını kabul ettikten sonra güvenin âsilerin dışındakilere tahsisi, elbette âsilerin muazzeb olmalarını gerektirmez. Aksine korkanlardan ve af ihtimalini umanlardan olmalarını gerektirir.⁴⁸¹

Karamânî Teftâzânî'den nakille yapmış olduğu akli delillerden sonra zülmün şirk anlamına geldiğini ve Hz. Peygamberin tefsîrinin alınmasının daha evla olduğunu söylemiştir.

Karamânî son olarak zülmün şirkin aynısı olduğunu Tîbî'nin *Futûhu'l-ğayb* adlı eserinden nakille dilsel olarak da ortaya koymaya çalışmıştır. Âyet-i kerimede sılasıyla birlikte ismi mevsulun haberi olarak gelmiş olan İsmi işaret, emn ve imanlarına zülüm karıştırmama gibi zikredilen sıfatları kazandığı için kendisinden sonrasının kendisinden öncesi içinde sabit olduğuna işaret eder, şüphe yok ki

⁴⁸⁰ Yûsuf, 12/106.

⁴⁸¹ et-Teftâzânî, *Hâşiyetü't-Teftâzânî alâ Tefsîril-Keşşâf*, 3/425-426; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 126a-b.

kendisinden (ismi işaretten) sonra zikredilen emn kendinden önce zikredilen emnin aynıdır. O, muvahhidler için hâsıl olan “iki guruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?”⁴⁸² âyetindeki güven ifadesi gibidir. Çünkü marife tekrar edildiğinde ikinci birincisinin aynı olur. Tertibin uyumu ve kelamın insicamı için zulmün şirkin aynı olması gerekir.⁴⁸³

2.2.4. Bilimsel ve Felsefi Değerlendirmeler

Kur’ân’ın asıl gayesi insanları hidâyete iletmektir. Bununla birlikte müminlerin imanlarını kuvvetlendirmek, onların dikkatlerini çekerek ibret almalarını sağlamak amacıyla zaman zaman bilim ve fenne de işâret etmiştir. Abbasiler devrindeki ilim ve tercüme hareketleriyle başladığı düşünülen ilmi tefsîr, el-Gazzâlî, (ö.505/1111) ile derli toplu bir hale gelmiştir. Onu Fahrüddin Râzi (ö.606/1206) Ebu’l-Fadl el-Mürsî (ö.655/1257) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler geliştirip devam ettirmişlerdir.

İlmi tefsîre bilimsel kuralların değişkenliği sebebiyle itikâdî bir takım problemlerin meydana geleceği düşüncesiyle Muhammed Hüseyin ez zehebi, (ö.1399/1978) Şâtibi (ö. 790/1388), Emin el- Hûlî (1895-1966) gibi âlimler ise karşı çıkmışlardır.

Netice olarak Kur’ân’ı bilimsel nazariyelerin kaynağı görmek ne kadar yanlışsa Kur’ân’ın lafızlarını indirildiği dönemin anlayışına hapsedmek o derece yanlıştır. Müfessirin yapması gereken yaptığı ilmi tefsîrin yaşadığı dönemin verilerine dayandığını bunların değişmesi durumunda Kur’ân’ın da bu yönde tefsîr edilebileceğini beyan etmek olmalıdır.⁴⁸⁴

Karamânî’de eserinde bazı âyetlerin tefsîrinde bir takım bilimsel açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin: “Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Nihâyet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memleketeye sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.”⁴⁸⁵ âyetinde Fahrüddin

⁴⁸² el-En’âm 6/81.

⁴⁸³ et-Tîbî, *Futûhu’l-ğayb*, 6/148-149; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Carullah, 111), 126a-b.

⁴⁸⁴ Demirci Muhsin, *Tefsîr Tarihi*, 239-247.

⁴⁸⁵ el-A’râf 7/57.

Râzi'nin tefsîrinden iktibasla rüzgârın oluşumu ve çeşitleri hakkında bir takım bilgilere yer vermiştir.

“Rüzgâr, hareket eden havadır. Havanın hareketli oluşu, ne kendisinden kaynaklıdır, ne de zatının ayrılmaz özelliklerinden dolaydır. Eğer böyle olsaydı, onun zâtı mevcut olmaya devam ettiği müddetçe, bu hareket de devam ederdi. Bu durum Fâil-i Muhtâr olan Allah Teâlâ'nın onu hareket ettirmesi sebebiyle olmuştur.

Aynı şekilde rüzgârların bazı parçaları sağa tarafa, kimi parçaları da sol tarafa doğru gider. Diğer parçalar da aynı şekildedir. İşte bunların her birinin bir yöne tahsisi Fâil-i Muhtâr olan bir muhassisin tahsisiyle olması gerekir. Çünkü havanın karakteri ve tabiatı aynıdır. Feleklerin, yıldızların ve tabiatların, bu rüzgârdan olup da bölünmeyen cüzlerden (atomlardan) her birine nispeti (her birine göre durumu) aynıdır. Bu rüzgârlar bazen doğudan (Gündoğusu yeli), bazen batıdan (Günbatısı yeli), bazen kuzeyden (Kuzey yeli), bazen de güneyden esen (Güney yeli) rüzgârlardır. Bu bazıları tarafından bu şekilde tespit edilmiştir. Yoksa rüzgârlar dünyanın her bir yönünden eserler, bundan dolayı rüzgârın esmesini, dünyanın herhangi bir yönüne hasretmek mümkün değildir. Denizlerin dibinden doğan rüzgârlar sebebiyle denizde şiddetli kaynamanın ve hareketlenmenin meydana geldiği müşahede edilir, bu kaynama artmaya devam eder, bezende bu rüzgâr denizin sathına üst cihetten iner denizin yüzeyinde devasa bir hal alır.

Bu rüzgârlardan bazıları ekine ve ağaçlara güç verir ve onları besler bu durum rüzgârların ağaçları aşılması ile gerçekleşir. Bazı rüzgârlar da sonbaharda olduğu gibi ağaçlara zarar verir ve onları yerinden söker atar. Yine o rüzgârlardan hoş ve güzel esen bedenlere uygun insanları rahatlatanları olduğu gibi, sam yeli gibi şiddetli sıcakta esen insanları bunaltan hatta öldüren veya şiddetli soğukta esip de insanları donduran helak eden rüzgârlar vardır.

Kur'ân'da sekiz çeşit azab ve rahmet rüzgârlarından bahsedilmiştir. Bunların dördü azab rüzgârlarıdır: Kâsîf⁴⁸⁶; Asîf⁴⁸⁷ Sarsar⁴⁸⁸; ve Akîm⁴⁸⁹. Dört tanesi de

⁴⁸⁶ el-İsrâ 17/69.

⁴⁸⁷ Yunus, 10/22.

⁴⁸⁸ Fussilet 41/16; el-Hakka 69/6; el-Kamer 54/19.

⁴⁸⁹ ez-Zâriyat 51/41.

rahmet rüzgârıdır: Nâşîrât,⁴⁹⁰; Mübeşşîrât⁴⁹¹ (müjdeleyici); Mürselat⁴⁹² ve Zariyat⁴⁹³ rüzgârları.⁴⁹⁴

Sonuç olarak bazı âyetlerin tefsîrinde bilimsel tefsire yönelik açıklamalara yer veren Karamânî herhangi bir değerlendirmede bulunmadan sadece bilimsel açıklamaları nakletmeyi tercih etmiştir.

2.2.5. Tasavvufi Değerlendirmeler

Tasavvuf kelimesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Süleyman Âteş, bu görüşler içerisinde iki görüşün önemli olduğunu söylemiştir.

a- Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan sofada oturan bir gurup sahabiye ehl-i suffa denirdi. Bunlar kendilerini ibadete adanmış zahid kimselerdi. Bunlar gibi kendilerini zühd ve takvaya adanmış kimselere de bunlara nispetle suffî denmiş kelime sürekli söylene söylene sûfi şeklini almıştır.

b- Daha doğru kabul edilen diğer bir görüşe göre sûfi kelimesi, yün anlamına gelen sûf'tan türemiştir. Yün giyene "tasavvafa" (yün giydi) denir. Masdarı "tasavvuf" ismi faili ise mutasavvıf'tır. İlk sûfiler nefsin zevklerine engel olmak için kaba kıldan ve yünden elbise giyerlermiş. Hz. Peygamberde zaman zaman yün elbise giyerdi. Aynı şekilde ehl-i suffa'nın elbiseleri de yündendi.

Neticede tasavvuf kelimesi ya suffa'dan ya da sûf'tan türemiştir. Her ikisi de kök olmaya hem lafız, hem de mana bakımından uygundur.

Tasavvuf kelimesinin tarifi üzerinde de bir birlik yoktur çeşitli tanımlar vardır. İfadeler farklı olmakla beraber tarifler aynı anlama çıkmaktadır. Tasavvuf kısaca, "ruhu temizleme yoludur".⁴⁹⁵

Tasavvufun kökenini İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamberde ve sahabenin hayatında bulmaktayız.

Tasavvuf iki kısma ayırabiliriz:

⁴⁹⁰ el-Mürselât 77/3.

⁴⁹¹ el-A'raf 7/57; el-Furkân 25/ 48; en-Neml, 27/ 63.

⁴⁹² el-Mürselât 77/1.

⁴⁹³ ez-Zâriyat 51/1.

⁴⁹⁴ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 187a; er-Râzi, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 5/286-289.

⁴⁹⁵ Süleyman Âteş, *İşâri Tefsîr Okulu*, 11.

- a- Nazari tasavvuf: araştırma ve incelemeye dayalı tasavvuf.
- b- Ameli tasavvuf: Allah'a itaatte zühte dayalı tasavvuf.

Her iki kısmın görüşlerine uygun tasavvufî tefsîr doğmuştur.

- a- Nazari sûfi tefsîr
- b- İşâri sûfi tefsîr.⁴⁹⁶

Önemli İşâri tefsîrler içerisinde:

- 1- Sehl b. Abdullâh Tüsterî'nin (v. 283/896) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i*.
- 2- Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (v. 412/1021) *Haka'iku't-Tefsîr'i*.
- 3- Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Leâ'ifu'l-işârât'ı*.
- 4- Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Arâ'isü'l-beyân fi hakâ'iki'l-Kur'ân* isimli eserleri sayabiliriz.

Karamanî'nin hayatından bahsederken temas ettiğimiz üzere ömrünün son zamanlarında uzlete çekilip tasavvufa yönelmiş, Halvetî tarikatına sülûk edip Şeyh Cemalettin Efendiye intisap etmiştir.⁴⁹⁷ Tefsîrinde şeyhi Cemâleddin İshak el-Karamânî'nin⁴⁹⁸ eserinden de ictibasta bulunmuştur.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr vel'müfessirun*, 2/ 236-237; Süleyman Âteş, *İşâri Tefsîr Okulu*, 19.

⁴⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*, 1/249; Nev'îzâde Atâullah b. Yahya, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-şakâik*, 43; Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsîr Çalışmaları*, 157-158

⁴⁹⁸ Karamanî'nin şeyhi, Cemâleddin İshak el-Karamânî, (ö. 933/1527) Muhtemelen IX. (XV.) yüzyılın ilk yarısında doğmuş, Osmanlılar'ın ilk devrinde yetişen âlimlerden Cemâleddin Aksarâyî'ye nisbetle Cemâlî veyâ Cemâlîzâdeler diye bilinen aileye mensup olup Cemâl Halîfe diye şöhret bulmuştur. Aksaray'da Cemâleddin Aksarâyî Medresesi'nde başladığı tahsilini Konya'da devam etmiş Buhara'ya gidip Muhammed Kerrârî'nin ilim halkasına katılmıştır. Daha sonra İstanbul'da Kadızâde Mevlâ Kasım'dan ders almış ve Muslihuddin Kastallânî'ye dânişmend olmuştur. Fâtih Sultan Mehmed kendisine İbnü'l-Hâcib'in el-Kâfiye adlı kitabını istinsah ettirmiş, Cemâleddin İshak, Fâtih'in istinsah karşılığında verdiği para ile hacca gitmiştir. Hac dönüşü o sırada İstanbul kadısı olan hocası Muslihuddin Kastallânî ile aralarında geçen bir olay onun tasavvuf yoluna girmesine sebep olmuş, Karamânî, bu olaydan sonra Konya'ya giderek Halvetiyye tarikatının ikinci pîri Yahyâ-yı Şîrvânî'nin ileri gelen halifesi Habib Karamânî'ye intisap etmiştir. Onun yanında seyri sülûkünü tamamlayıp uzun süre Karaman bölgesinde irşad faaliyetini sürdüren Cemâleddin İshak, İstanbul'a gittiğinde daha sonra sadrazamlığa kadar yükselen akrabası Vezir Pîrî Mehmed Paşa'nın Zeyrek'te kendisi adına yaptırdığı tekkeye yerleşti. Halvetiyye'nin Habib Karamânî vasıtasıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmış olan bir kolunu İstanbul'a getiren Cemâleddin İshak Karamânî, "mâte zübdetü'l-evliyâ" cümlesinin tarih düşürüldüğü 933'te (1527) İstanbul'da vefat etmiş ve Sütlüce'deki tekkesinin yakınına defnedilmiştir. Kabri 1922'de Koruklu Tekkesi'nin hazîresine nakledilmiştir. Cemâleddin İshak Karamânî'nin tefsîr, hadis, tasavvuf, gramer gibi alanlarda te'lif, tercüme, şerh ve hâşiyeye türü çeşitli

Cemâleddin İshak Karamânî'nin Beyzâvî tefsîrinin hâşiyesi olan *Hâşiyetü 'alâ Envârî't-tenzîl* adlı eserde Karamânî'nin kaynakları içerisinde yer almaktadır. Bu eserden alıntı yaparken “Kale Şeyhuna” diyerek nakilde bulunur.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Cemâleddin İshak Karamânî'nin Mücâdele sûresinden Kur'an'ın sonuna kadar olup Alâeddin Ali es-Semerkandî'nin Mücâdele sûresine kadar gelen *Bahrü'l-'ulûm* adlı tefsîrini tamamlamak üzere yazmış olduğu *Tefsîrü'l-Kur'ân (Tefsîr-i Cemâl Halîfe, Cemâlî Tefsîri)* adlı eseri *Tekmile es-Semerkandi* adıyla müellifimiz Ahmed el-Karamânî'ye nispet edilmiştir

Ahmed el-Karamânî'nin eserinde İşârî tefsîr önemli bir yer tutmaktadır. Müellif neredeyse her âyetin tefsîrine yönelik açıklamalarının sonunda İşârî tefsîre yer vermekte ve tasavvufî açıklamalarda bulunmaktadır. Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâ'iku't-Tefsîr'i*; Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Leâ'ifü'l-işârât'ı*, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân* isimli eserleri Karamânî'nin başlıca tasavvufî kaynaklarıdır. Karamânî bu kaynaklardan bilgi aktarımında Sülemî'nin ismini hiç zikretmezken Kuşeyrî'den alıntı yaparken “Kale Kuşeyrî” diyerek alıntı yapmaktadır. Bu alıntıları da direkt *Leâ'ifü'l-işârât'*tan değil, Ebû Hafis Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *et-Tefsîr fî't-efsîr* adlı eserinden nakille yapmaktadır.

Karamânî'nin diğer bir önemli kaynağı el-Baklî'nin (ö. 606/1209) *'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân* isimli eseridir. İsim zikretmeden el-Baklî'yi kastederek *'kale bazı'l arifin* ifadesini kullanmış bu eserden sıkça alıntı yapmıştır. Baklî'nin âyet hakkındaki değerlendirmelerini verdikten sonra eserde geçen sufilerin sözlerini nakletmiştir.

Bir başka kaynak olan Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) başladığı ve Alâüddeve-i Simnânî'nin (ö. 737/1336) tamamladığı Arapça işârî Kur'an tefsîri olan kataloglarda *'Aynü'l-hayât*, *Bahrü'l-hakâ'ik* ve *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* adlarıyla kayıtlı bulunan Simnânî'nin ise *Necmü'l-kırân fî te'vilâti'l-Kur'ân* adında zeyli

eserleri ve Arapça kasideleri bulunmaktadır. Reşat Öngören, “Cemâleddin İshak Karamânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 24/448-449.

⁴⁹⁹ Zehebî, *et-Tefsîr vel'müfessirin*, 2/ 236-237; Âteş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 11.

olan⁵⁰⁰ Necmeddîn-i Dâye'nin eserinde Karamânî'nin kaynakları içerisinde yer almaktadır.

Karamânî Necmeddîn-i Dâye'nin eserinden nakil yaparken el-Baklî'de olduğu gibi isim vermeden *bazu'l arifin'* ifadesiyle nakilde bulunur.

Ahmed el-Karamânî, “*Meryem oğlu İsâ şöyle yalvardı: “Allah’ım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofraya indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir şölen ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır.”*”⁵⁰¹ âyetinin tefsîrinde *bazu'l arifin'* ifadesiyle Necmeddîn-i Dâye'nin aşağıdaki işâri açıklamalarını nakleder:

“Üzerinde hidayet taamları bulunan, inayet semasından inen hakikatler ve sırların yer aldığı sofraya indir. Ehl-i hak (Marifet sahipleri, Ârifler) ve Erbab-ı sıdk (doğruluk sahipleri) için kendisiyle neşelenilen bir bayram olsun. İlk gelenimizden son gelenimize kadar yani: ilk nefeslerimiz ve son nefeslerimiz için. Çünkü hakikat erbabı nefeslerinin başını da sonunu da Allah’la beraber yükseltir ve alçaltırlar. Nefeslerinin Allah’la beraber yükselişi onlar için bayram olduğu gibi yine nefeslerinin Allah’la beraber düşüşü yine onlar için bayram olur.”⁵⁰²

Karamânî bu açıklamaların peşine Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Dîvân-ı Kebîr* isimli eserinden Farsça bir şiire yer vermiştir.⁵⁰³

عنكبوتان مڪس قديد ڪنند

صوفيان هر نفس دو عيد ڪنند

“*Sûfiler aynı anda iki bayram (birden) yaparlar; örümcekler ise sinek kurutuyorlar.*”⁵⁰⁴

Müellif bir başka örnekte: “*Ona bir melek indirilseydi ya!*” dediler. *Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi.*”⁵⁰⁵

âyetinin tefsîrinde aynı şekilde *bazu'l arifin'* ifadesiyle Necmeddîn-i Dâye'nin işâri açıklamalarını nakleder:

⁵⁰⁰ Hamid Algar, “Bahri’l-Hakâik ve’l-Meânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV. Yayınları), 4/515-516.

⁵⁰¹ el-Mâide 5/114.

⁵⁰² Necmeddin ed-Dâye, *et-Te`vilâtü'n-Necmiyye*, (Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'ül-İlmiyye, 2009), 2/322.

⁵⁰³ Necmeddin ed-Dâye, *et-Te`vilâtü'n-Necmiyye*, 2/322.

⁵⁰⁴ Karamânî, *Tefsîr*, Carullah, vr. 92b; Mevlâna Celaleddin Rumî, *Külliyât-ı Şems*, III/247; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*,

⁵⁰⁵ el-En‘âm 6/8.

“Kim haktan yüz çevirir dünya ve şehvetlerine yönelirse ayetler insanın bedeninde gösterilse bile kalbi körleşir âyetleri göremez ve müşahede edemez. Çünkü Allah Teâlâ hakkı kendisiyle gördükleri gözlerini kör etmiştir. Batıl içinde sürekli bu körlükleri artar gider.”⁵⁰⁶

Karamânî Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinden isim zikretmeden bazı tasavvufî açıklamaları da nakletmiştir.

Ahmed el-Karamânî, “De ki: “Bana Müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi).”⁵⁰⁷ âyetinin tefsîrinde aynı şekilde bazı'l-arifin' ifadesiyle el-Baklî'nin *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Ḳur'ân* adlı eserinden nakleder:

“Rabbim bana ben varlık fitratının cevheri iken (şöyle ki mevcutta benden başka kimse yokken) muhabbette, aşkıta, iştiyakta, yarattıkların ilki olmamı ve aynı zamanda meşîetine ve emrine karşı gelmeksizin, rububiyeti, rızası ve itaatı noktasında da ilki olmamı emretti.”⁵⁰⁸

Daha sonra Ahmed el-Karamânî el-Baklî'nin eserinde yer verdiği sûfîlerin açıklamalarını nakleder:

Sufîlerden biri: “Hakka boyun eğenlerin ilki olmam bana emrolundu.” dedi.

İbn Atâ, (ö. 309/922): Zâhir olan kudret görüntülerinden dolayı boyun eğenlerden olmam bana emrolundu.⁵⁰⁹

Müfessir, Enfâl sûresinin 60. âyetinde geçen “kuvvet” kelimesini ilk dönem sûfîlerinden Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Kâsım er-Rûzbârî'nin (ö. 322/934): “kuvvet” Allah'a dayanmak ve ona güvenmektir.”⁵¹⁰ sözleriyle açıklar. Yine isim zikretmeden “bazı'l arifin” ifadesini kullanır.⁵¹¹

⁵⁰⁶ Necmeddin ed-Dâye, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*, 2/331-332; Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 126a-b.

⁵⁰⁷ el-En'âm 6/14.

⁵⁰⁸ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Ferid El-Mizyani, 1. Baskı (Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 2008), 1/349.

⁵⁰⁹ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Ferid El-Mizyani, 1. Baskı (Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 2008), 1/349. Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 102a.

⁵¹⁰ el-Baklî, *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Ḳur'ân*, 1/535.

⁵¹¹ Ahmed el-Karamânî, *Tefsîru'l-Karamânî*, (Carullah, 111), 279b.

Sonuç olarak Ahmed el-Karamânî'nin tasavvufî tefsîr metodu, çoğunlukla el-Baklî'nin görüşlerini zikrettikten sonra eserinde yer alan sûfilerin âyet hakkındaki tefsîrlerini nakletmek şeklindedir.

SONUÇ

Osmanlı düşüncesinin önemli bir türünü tefsîr ilmi ve bu tefsîr eserlerine yazılan şerh hâşiye ve ta'liklar oluşturmaktadır. Her ne kadar Osmanlı döneminde ilmî çalışmaların büyük bir kısmının derleme, özetleme, şerh ve hâşiyelerden oluştuğu, özgünlüğünün kalmadığı, ezberciliğe, tekrara ve taklide düştüğü şeklinde iddia ve eleştiriler dile getirilse de Osmanlı ilim ve telif anlayışının felsefî ve teorik arka plânını ortaya koyan yetkin çalışmalar ve gün ışığına çıkarılmaya başlanan eserler, söz konusu önyargıların yavaş yavaş yıkılmasını sağlamıştır. Ahmed el-Karamânî'nin tefsîr alanında yazılan ve kolektif bir çalışma ürünü olarak ortaya çıkacak olan *Tefsîru'l-Karamânî* adlı eseri de bize göre bu ön yargıyı yıkacak olan özgün çalışma ürünüdür.

Şerh ve hâşiye literatürü aslında klâsiklerin ayrılmaz bir unsuru neredeyse bazı yönlerden ta kendisidir. Şerh ve hâşiye edebiyatını ihmal etmek Türklerin İslâm tarihi içindeki yerlerini, tabir caizse İslâm tarihine müdahalelerini ihmal etmek anlamına gelecektir.

Osmanlı eser telifi geleneğinin daha çok şerh hâşiye talik türü eserler üzerine devam etmesinin en önemli sebeplerinden birisi medrese eğitim sistemidir. Osmanlı ilim tedrisinde Ahmed el-Karamânî'nin yaşadığı zaman diliminde medreselerde tefsîr alanında en yaygın ders kitabı olarak okutulan iki kurucu metin Zemahşerî'nin *el-Keşşaf'ı* ve Beyzavî'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı eserleridir. Bu yüzden şerh, hâşiye ve ta'lik gibi çalışmalarda bu iki eser üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu eserlere yazılan şerh ve hâşiye oranlarını %66'lık oranla *Envâru't-Tenzîl* %20' lik oranla *el-Keşşaf'a* yazılan şerh ve hâşiye türü eserler oluşturmaktadır.

Dönemin ilim anlayışını yansıtan ve tefsîr/hâşiye yönteminin birlikte uygulandığı eserler içerisinde yer alan *Tefsîru'l-Karamânî'nin* müellifi Ahmed el-Karamânî, Kanunî Sultan Süleyman döneminde (927-974/1520-1566) yaşayan âlimler içerisinde yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmet devri (855-886/1451-1481) âlimlerinden Nureddin Hamza b. Mahmud el-Karamânî (ö. 871/1467) ile Ahmed el-Karamânî'nin birbirine karıştırılması da dikkat çeken noktalardandır.

Ahmed el-Karamânî ilk ilim tahsilini Karamân ulemâsında tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'a gitmiş, İstanbul'daki müderris ulemâ'nın hizmetinde

bulunmuş, hem talebesi hem ders yardımcısı olduğu İbn Kemal'in öğrencisi olan Pîrî Paşazâde Muhyiddin Mehmed Râzî Çelebi'den (ö. 941/1534) Koca Mustafa Paşa Medresesin de ilim tahsilini tamamlamış, müderrislik icazeti almış ve onun danışmendî olmuştur. Kendisine ârız olan sağırılık sebebiyle emekliliğe ayrılmış Ahaveyn mescidinde cuma günleri vaaz etmiş, çoğu günlerini Fatih Camiîn'de tefsîr ve hadîs dersleri okutarak geçirmiştir.

II. Selim (ö. 982/1574) ile arasında meydana gelen bir anlaşmazlık sebebiyle memleketine dönerek ömrünü tedris, irşat ve telif çalışmalarıyla geçirmiş, uzlete çekilerek kendini tasavvufa vermiştir. Cemâleddin İshak Karamânî'nin (ö. 933/1527) halifelerinden olan Ahmed el-Karamânî, yine onun halifelerinden olan Halvetî şeyhi Ezelîzâde Abdurrahman efendi'den (ö. 972/1564) sonra Halvetî Tarîkatı'nın halifesi olmuştur,

İlmî faaliyetlerine Karamân'da devam eden müellif ders notlarından meydana getirdiği anlaşılabilir devasa eserini 945-960 yılları arasında yazmış, müsvedde olarak tamamladığı eserini tekrar bazı ekleme ve çıkarmalarla temize çekmiştir. Bazı kaynaklarda eserin tamamlanamadığına dair bilgiler verilse de eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan tüm nüshalarından yola çıkarak tamam olduğu anlaşılmaktadır.

12 cilt ve yaklaşık 4500 kûsûr varaktan oluşan bu eserin Süleymaniye, Beyazıt, Bursa ve Diyarbakır Yazma Eserler kütüphanesinde müsvedde ve mübyezza olarak çok sayıda nüshası bulunmaktadır.

Tefsîru'l-Karamânî'nin diğer klâsik tefsîr hâşiyelerinden farklı olarak şekil ve içerik yönünden tefsîr özelliklerini de barındırması bu eserin tefsîr/hâşiye karışımı bir eser olduğu fikrini vermektedir. Tefsîrin geneline baktığımızda hâşiye metodunu terk etmemesi "kavlühü" ibaresiyle Zemahşerî'nin *el-Keşşafı* ve Beyzavî'nin *Envâru't-Tenzîl* adlı eserlerin ibarelerini açıklaması, kendinden önce ve kendi zamanında yazılan şerh ve hâşiyelere sıkça müracaat etmesi bu eserin *el-Keşşafı* yazılmış bir hâşiye olduğu fikrini bizde oluşturmuştur.

Eser konu yoğunluğu açısından büyük oranda dilsel içeriğe sahiptir. Dilsel tahliller, sarf ve nahiv meseleleri, belâgat meseleleri, dilsel tenkit ve karşılaştırmalar, dil-anlam ilişkisi, dil-kıraat ilişkisi, dil-fıkıh ilişkisi, dil-mantık ilişkisi, dil-kelâm ilişkisi içeriğine sahiptir.

Tefsîru'l-Karamânî'yi diğer şerh ve hâşiyelerden ayrı kılan en orijinal tarafı, Beyzâvî tefsîriyle mukayeseli olarak gidilmesi, açıklamalarının düzenli olarak aktarılması ve ibârelerinin şerh edilmesidir. Yine onun eserlerden farklı kılan bir başka özelliği İbn Kemâl Paşa'nın tefsîrinden nakillerde bulunduğu yerlerde onun görüşlerini tenkit etmesi ve kendi görüşünü beyan etmesidir.

Örneğin: Ahmed el-Karamânî En'âm sûresi 19. âyetin tefsîrinde “*İşte bu Kur'an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu.*” âyetini, İbn Kemâl Paşa'nın bu âyetle ilgili “Muhatabın Mekkeli kâfirler olduğu, içlerinde ilahi hitapla müşdelenmeye layık olan bulunmadığı için Allah Teâlâ inzârı (uyarmayı) zikretmekle yetindi.” şeklindeki açıklamasını nakletmiş, onun bu görüşünü “*eriştiği herkesi*” ayetine nazarla hitabın Âmm olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir.

Karamânî kendi görüşünün ardından Beyzâvî'nin, “*eriştiği herkesi*” ayetinin “*sizi uyarayım*” ayetindeki muhatap zamirine atfolunduğunu, yani: ey ehli Mekke ben onunla sizi ve Arap olmayanları, ins ve cinni, kıyamete kadar bütün herkesi uyararak için gönderildim. Kur'ân'ın hükümleri hem indiği dönemi hem sonraki dönemleri kapsar. Burada kendisine davet ulaşmayan kimseleri kapsamadığına bir delil vardır” şeklindeki açıklamalarını zikretmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı tefsîr mirasının bir halkası olan, İslam ilim ve medeniyetinin zirvede olduğu bir dönemde Anadolu irfan ve ilim medeniyetinin yetiştirdiği bir müfessir ve mutasavvıf tarafından yazılmış olan bu eserin Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesinde yapılan tahkikine yönelik akademik çalışmalar önem arz etmektedir. Eserin tamamlanıp ilim ehlinin hizmetine sunulması medeniyetimiz adına büyük bir kazanım olacaktır. Müellifin eseriyle ilgili çalışmaların devam etmesi, eserin tam anlamıyla ortaya çıkarılması elzemdir.

KAYNAKÇA

- Abay**, Muhammed, “Osmanlı Döneminde Tefsîr Hâşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’an Tefsîrine Katkıları*, İstanbul: Ensar yay. 2012.
- Abay**, Muhammed, “Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsîrleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18 (2011), 96.
- Abay**, Muhammed, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsîr İle İlgili Eserler Bibliyografyası”, *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt: IV, sayı: 6 (1), (1991).
- Akdağ**, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya: Tekin kitabevi ts.
- Albayrak**, Halis, *Tefsîr Usûlü*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.
- Algar**, Hamid “Bahrü’l-Hakâik ve’l-Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları), 4/515-516.
- Altunel**, İbrahim, “Latife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 27/109.
- Anay**, Harun, “Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?”, *Dergâh Dergisi*, 7/76, (Haziran 1996).
- Ataî**, Nev’îzâde Atâullâh, *Hadâiku’l-Hadâik fî Tekmileti’ş Şakâik*, İstanbul: 1989.
- Ateş**, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Aydemir**, Abdullah, *Tefsîrde İsrâiliyyat*, Ankara: DİBY., 1979.
- Babe**, Amar Taleb, *Karamanî’nin Keşşaf Hâşiyesinin Tahkik Ve İncelemesi (Fatiha sûresi)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Harun Öğmüş, Konya-2016.
- Bağdath**, İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rıfat-İbnü’l-Emin Mahmûd Kemal, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.
- Baltacı**, Cahid, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası. 1976.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi, *Tefsîr Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yay., 1960.
- Boyalık**, M. Taha, *el-Keşşâf Literatürü, Zemahşerî’nin Tefsîr Klasiğinin Etki Tarihi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, Bulak: el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1311.
- Bursalı Mehmed Tahir** b. Rıf’at, *Osmanlı Müellifleri*, 1-3, İstanbul: 1333-1342.

- Bursevî**, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, nşr. Halil Eser, İstanbul: Mektebetü Eser, 1389.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsîr Usulü*, Ankara: TDV Yay. 1993.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Çakan**, İsmail Lütfi *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: M.Ü. İ. F.V. Yay, 2008.
- Çakan**, İsmail Lütfi, Eroğlu, Muhammed “Abdullah b. Abbas”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 1/ 76-78.
- Çiftçi**, Mehdi, *Osmanlı'nın Bilgeleri Taşköprizâde Ahmed Efendi*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2016.
- Demir**, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsîr Çalışmaları*, İstanbul: Ensar Yay., 2006.
- Demirci**, Muhsin, *Tefsîr Tarihi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Yay., 2010.
- Demirci**, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Yay., 2010.
- Derman**, M. Uğur “Ta’lik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 34/507.
- Ebû Abdullâh** el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtaşar fî şevâzzi'l-Ḳur'ân (ḳurâ'ât) min Kitâbi'l-Bedî*, Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- Ebû Dâvûd** Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd* thk. Şuayb Arnavut ve dğr, 1-7, Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009
- Ebû Ya'lâ**, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dımaşk: Daru'l-me'mûn littûras, 1404/1984.
- ed-Dâye**, Necmeddin, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mizyedî, 1-6, Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 2009.
- ed-Derviş**, Muhyiddin, *İrâbu'l-Kur'âni'l Kerîm ve Beyanuhû*, Daru Yemame, İbn kesir, Daru'l irşâd, 1424/2003.
- el-Baklî**, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr, *Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Ḳur'ân*, thk. Ahmed Ferid El-Mizyani, Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 2008.
- el-Begavî**, Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğrleri, Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989.
- el-Benna**, Ahmed b. Muhammed, thk. Abdurrahim et-Tarhûnî, *İthâfu Fudalâi'l Beşer*, Kâhire: Dâru'l-hadis, 1430/2009.

el-Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *el-Gâyetü'l-kusvâ fî dirâyeti'l-fetvâ*, thk. Ali Muhyiddin el-Karadâgî, Beyrut: Dâru'l- Beşâiri'l- İslâmiyye, 1429/2008.

el-Cerevî, Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî, *el-İntişâf fîmâ teğammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye Koleksiyonu, nr: (166).

el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-Melâyîn, 1990),”hşe” md.

el-Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hızıy, Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1997.

el-Enderesbânî, Abdüsselâm b. Muhammed, *Fî Sîreti'z-Zemahşerî: Cârullâh*, thk. Abdülkerîm el-Yâfî, Mecelletü Mecmâi'l-Lügati'l Arabiyye bi Dımaşk., LVII/3 [1402/1982] içinde, 365-382. .

el-Fihrisü'-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabî el-İslâmî el-Mahtût 'Ulûmü'l-Kur'ân Mahtûtâtü't-Tefâsîr, Amman: 1989.

el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebü tahkiki'türâs fî müessesti'r- risâle, Beyrut: Müessesti'r- risâle, 1407/1987, “fsr” md.

el-Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, 1-3, Ebûzabî: el-Mecmü's- sekâfi, 1425/2004.

el-Hamevî, Şehâbeddîn Ebû Abdullah Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas, 1-7, Beyrut: Dâru'l- garbi'l-İslâmî, 1414/1993.

el-Hemezânî el-Müntecceb, *el-Kitabu'-Ferîd fî i'rabi'l- Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Muhammed Nizamuddin el-Füteyyih, el-Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü dâru'z-zaman, 1327/2006.

el-Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Haraççioğlu Koleksiyonu (132).

el-Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, Diyarbakır: Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. (338).

el-Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, İstanbul: Süleymaniye Ktp. Cârullah Koleksiyonu, nr. (109-117).

el-Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, İstanbul: Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, nr. (477-492).

- el-Karamânî**, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa, nr. (53-59).
- el-Karamânî**, Ahmed b. Mahmûd el-Asamm, *Tefsîru'l-Karamânî*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu nr. (154).
- el-Kirmânî**, Muhammed b. Ebû Nasr, *Şevazzü'l-Kırâât*, thk. Şemran el-Aclî, Beyrût: Müessesetü'l-Belâg, ts.
- el-Mevsilî**, Ebu yala, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, Dımaşk: 1404/1984.
- el-Vahidi**, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *et-Tefsîrü'l-vasîf* nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud ve dğr, (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994).
- el-Yemenî**, İmaduddin Yahya b. Kasım el-Alevî el-Fâzıl, *Dürerü'l-asdâf ve Tuhfetü'l-esrâf*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa Koleksiyonu, nr: (28).
- Emecen**, Feridun, "Süleyman I" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 38/62-70.
- en-Nesâî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *Sünenü'n-Nesâî*, Kâhire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1348/1930.
- er-Râzî**, Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihu'l-Gayb Tefsîru'l-Kebîr*, Lübnan/Beyrut: Dar'ul-fikr,1401/1981.
- er-Rûmî**, Mevlâna Celaleddin, *Külliyât-ı Şems*, III/247.
- es-Salebi** İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Halid b. Ali el-Gâmidî, Cidde: Dar'u-Tefsîr, 1436/2015.
- es-Samirâî**, Fâzıl Sâlih, *ed-dirâsatü'n-Nahviyye ve'l-luğaviyye inde' z-Zemahşeri*, Bağdad: Matbatü'l İrşâd, 1390/ 1971.
- es-Semerkandî**, Alâeddin Ali, *Bahru'l-Ulûm*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 67.
- es-Semerkandî**, Alâeddin Ali, *Bahru'l-Ulûm*, *Tekmile li Tefsîri's-Semerkandi*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 110.
- es-Semerkandî**, Alâeddin Ali, *Bahru'l-Ulûm*, *Tekmile li Tefsîri's-Semerkandi*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr.275.

es-Semerkindî, Alâeddin Ali, *Bahru'l-Ulûm, Tekmile li Tefsîri's-Semerkindi*, İstanbul: Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Burdur, nr. 2154.

es-Semerkindî, Alâeddin Ali, *Bahru'l-Ulûm, Tekmile li Tefsîri's-Semerkindi*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 563.

es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdulkâfi, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh M. el-Hulv–Mahmûd M. et-Tanâhî, (1-10), Kahire: Faysal Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383/1964.

eş-Şîrâzî, Sa'dî, Gülistan, Haz. Sadık Yalsızuçanlar, İstanbul: Timaş, 1999.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, el-Mu'cemü'l-kebîr, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Kahire, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî. ts.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullâh el-Herevî, *Hâşiyetü'l-Keşşâf*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yusuf Ağa Koleksiyonu nr: (72).

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhânuddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî, *Hâşiyetü't-Teftâzânî ala tefsîri'l-Keşşâf*, thk: Muhammed Fazıl Ceylani, İstanbul: Ceylani İlim ve Kültür Merkezi Yay., 1443/2021

et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdullâh b. Muhammed, *Fütûhu'l-ğayb fi (ve)'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb*, thk. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, 1. Baskı, Dubâi: Caizeti Dübey ed-Devliyyeti li'l-Kurâni'l-Kerîm, 2013.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) *el-Câmi'u's-sahîh*, Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr., Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1395-1975.

ez-Zebîdî, Muhammed Mustafa, *Tâcü'l-Arûs*, thk. Hüseyin Nassar, 1394/1974: Matbaati hükümeti, Kuveyt.

ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l- müfessirûn*, hzr. Ahmed ez-Za'bî, Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Erkâm, ts.

Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç-Hayri Kırbaçoğlu, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

Gölcük, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya: Tekin yay. 2014,

Gümüç, Sadreddin, *Kur'an Tefsîrinin Kaynakları*, İstanbul: Kayihan yay. 1990.

İbn Adil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'ulûmi 'l-Kitâb*, ts.

İbn Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. 1-50, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.

İbn kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Tefsîr'i Garibi'l- Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan: 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mace*, thk. Şuayb Arnavut ve dğr, 1-5, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1431/2009.

İbn Manzur, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem en-Nesârî, *Lisânul-Arap*, Beyrut: Daru-Sâdır, 1410/1990.

İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzur, Kuveyt: Dâru'l- Kur'âni'l Kerîm, 1391/1971.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *en-Neşrfi 'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: 1427/2006.

İbnü'l-Cezeri, *Müncidü'l-Mükriîn ve Mürşidü- Talibîn*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, Mekketü'l Mükerrreme: Daru Alemi'l-Fevâid, 1419.

İbnü'l-Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Pâşâzâde, *Tefsîru İbn Kemâl Paşa*, thk. Mahir Edip Habbuş, 1. Baskı, İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2018.

İbnü'l-Kıffî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl, Kahire: 1369/1950, 265-272.

İlhan, Avni "Bedâ", V/290. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 5/290.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Kâdı Beydavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, 1-3, thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak, Muhammed Ahmed el-Etraş, Dimeşk: Dâru'r-Reşid, 1421/2000.

Kara, İsmail. "Unuttuklarını Hatırla!" Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not, Divan; disiplinler arası çalışmalar dergisi, 15/ 28 (Ocak 2010/1).

Karaman, Hayrettin ve dğr. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Ankara: DİB yay. 2006.

Karatepe, Tuba Çavdar “Kebîkeç”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 27/161-162.

Kâtib, Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife –Kalfa, *İrşâdü'l-hayârâ*, nşr. Bilal Yurtoğlu, AKMY., Ankara 2012

Kâtib, Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife -Kalfa, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmî el-kutub ve-l-fünûn*, hzr. M. Şerefettin Yalçınkaya- Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: M.E.B.Y., 1362/1942.

Kâtib, Çelebi, Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kalfa, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakati'l-fâhûl*, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnâvut, İstanbul: Mektebetü IRCICA, 2010.

Kaya, Mesut, “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiyeye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsîri / Zemahşerî Şerhi Örneği”, Marife, 15/1 (Aralık 2015).

Kazvini, Siraceddin Ömer b. Abdurrahman el-Fârîsi, *Keşfü'l Keşşaf*, Konya: Yazma Eserler Kütüphanesi, Yusuf Ağa, Koleksiyonu nr: (81).

Kocevi, Muhyiddin Mehmed, *Hâşiyetu Muhyiddin Şeyhzade ala tefsîri'l-Kadı el-Beyzavi*, 1-4, İstanbul: Hakikat, 1994.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Karaman Tarihi Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, İstanbul: 1967.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1467/2006.

Küçükdağ, Yusuf “Pirî Mehmed Paşa” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları) 34/280-281.

Maden, Şükrü, *Tefsîrde Hâşiyeye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envarü't-Tenzil Hâşiyesi*, İstanbul: İSAM, 2015.

Maden, Şükrü, “Tefsîrde Şerh Hâşiyeye ve Ta'lîka Literatürü”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 3/1 (2014): 183-220.

Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakaik. Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri*, hzl. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay. 1989.

Mehmed Süreyya Bey, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*, İstanbul: 1308-1715.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsîrler*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yay., 2002.

Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Yazma Tefsîr Literatürü*, İstanbul, Damla yay., 2007.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureyşî en-Neysâburî, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 1-5, Kâhire: Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 1374/1955.

Nev'îzâde Atâullah b. Yahya, *Hadâiku'l- Hakâik fi Tekmiletî's-şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay, 1989.

Nüveyhid, Adil; *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, 1-2, Beyrut: 1403/1983, I-II.

Öngören, Reşat “Cemâleddin İshak Karamânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 24/448-449.

Özek, Ali “el-Keşşâf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi İstanbul: TDV Yayınları, 25/329-330.

Öztürk, Mustafa – Mertoğlu, M. Suat, “Zemahşerî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları), 44/ 235-238.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn, (I-V), Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1988,.

Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali, Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1425/2004.

Şaban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Terc., İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: T.D.V.Yay, 1990.

Şeyhzâde, Muslihuddin Mustafa, *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl*, nşr. Muhammed Ali Beydun, Lübnan/Beyrut: Dar'ül-Kütüb'il-İlmiye, 1419/1999.

Tala, Murat, “Kur'ân Yorumunda Dil ve Üslup Merkezli Yaklaşım: Bakara sûresi Bağlamında Karamânî Tefsîri'ne Bir Bakış”, c.1, (İstanbul: 2018, Ensar Yay.), 514

Taşköprülüzade, Ebu'l-hayr İsamü'd-din Ahmed, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, hzl. Muhammet Hekimoğlu, (İstanbul: TYEKBY. 2019),

Teftâzânî, Sadeddin, *Hâşiyealâ tefsîri'l-Keşşâf*, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 7480.

Topçu, Mustafa, “Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşiye ‘alâ Envâri't-tenzîl fi'z-zehrâveyn” Sırat, 2/1, (2021): 152 -180.

Topçu, Mustafa, *Ahmed el-Karamânî Tefsîrinin Tahkik Ve Değerlendirilmesi Tevbe, Yûnus, Hûd sûreleri*, Konya, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Topuzoğlu, Tefîk Rüştü, “Hâşiye” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 16/419.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı tarihi*, ts.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Te’vil” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları), 41/27.

Yılmaz, Okan Kadir, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, Ankara: İSAM yay., 2018.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Siyerüa’lami’n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri, 1-23, Beyrut: 1410/1990.

Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu’l-Belâga*, Dâru Sâdır, Beyrut: 1399/1979.

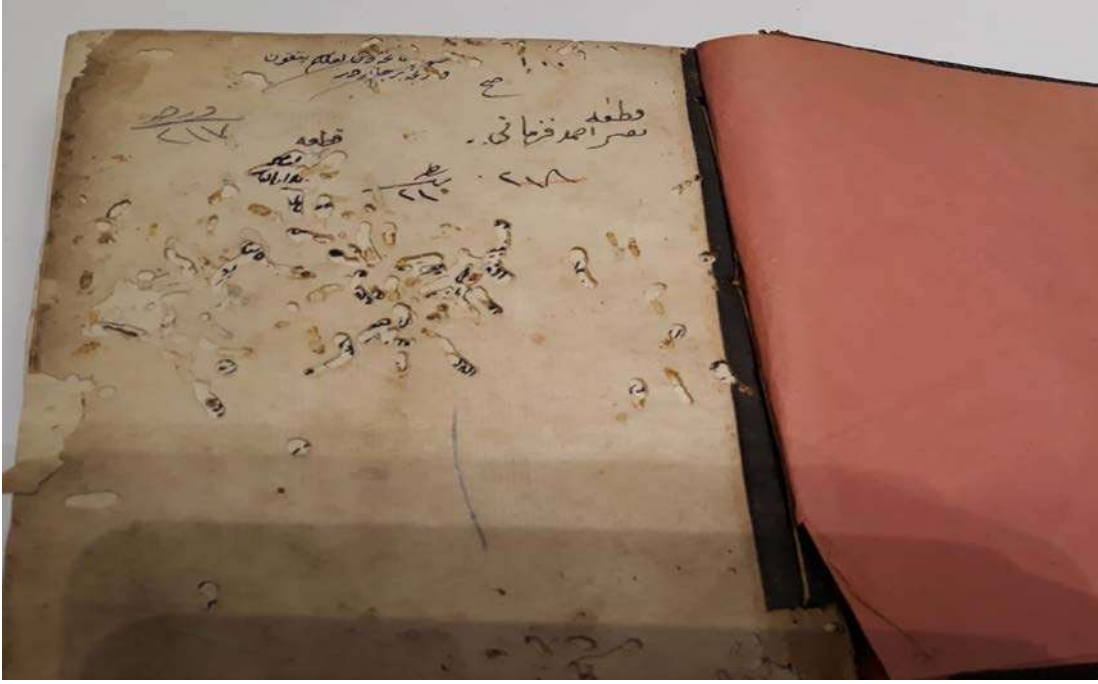
Zemahşerî, *el-Keşşâf’an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, 1-4 cilt, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: 1415/1995.

Zerkânî, Muhammed Abdulazim, *el-Menahilu’l-İrfan fî Ulumi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut: 1409/1998.

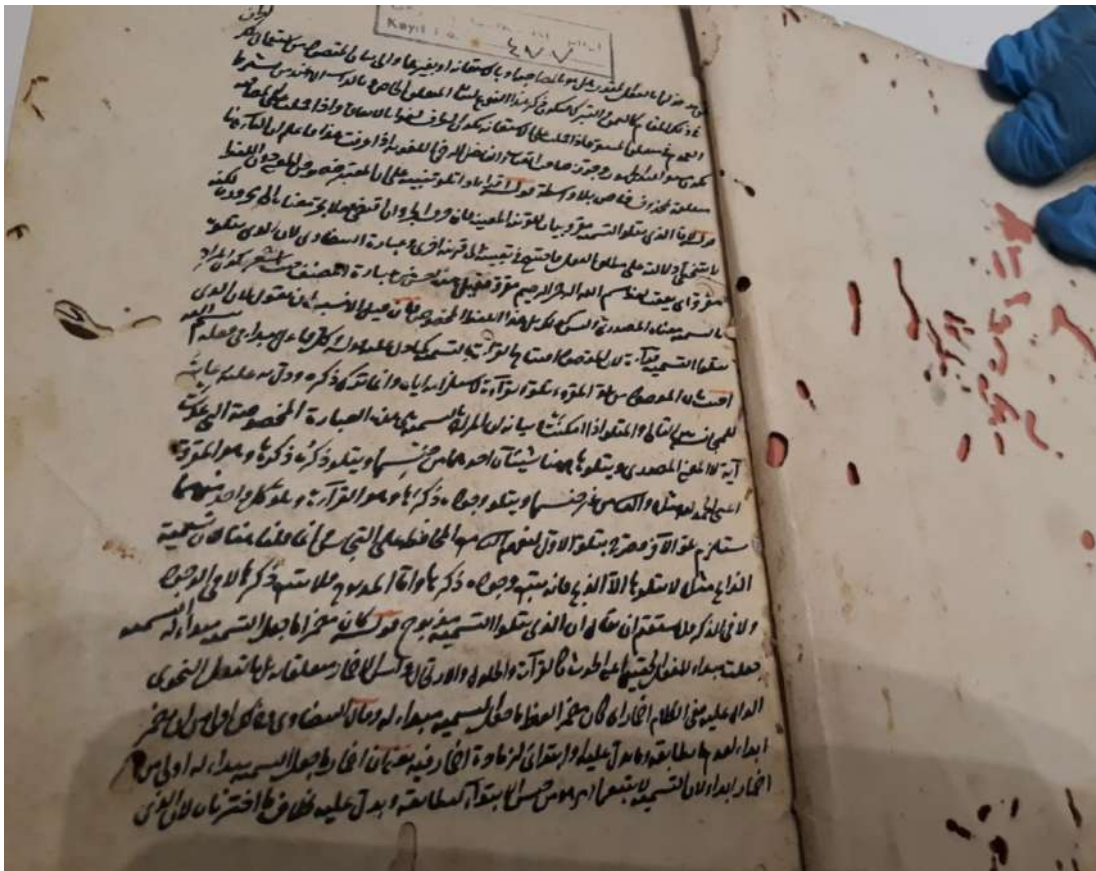
Ziriklî, Hayreddin, *el-A’lâm*, Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, Beyrut: 2002.

EKLER
KARAMÂNÎ TEFSİRİNİN TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN
YAZMA NÜSHA ÖRNEKLERİ

Beyazıt Kütüphanesi Zahriye Ve Ferağ Kaydı Nüshaları



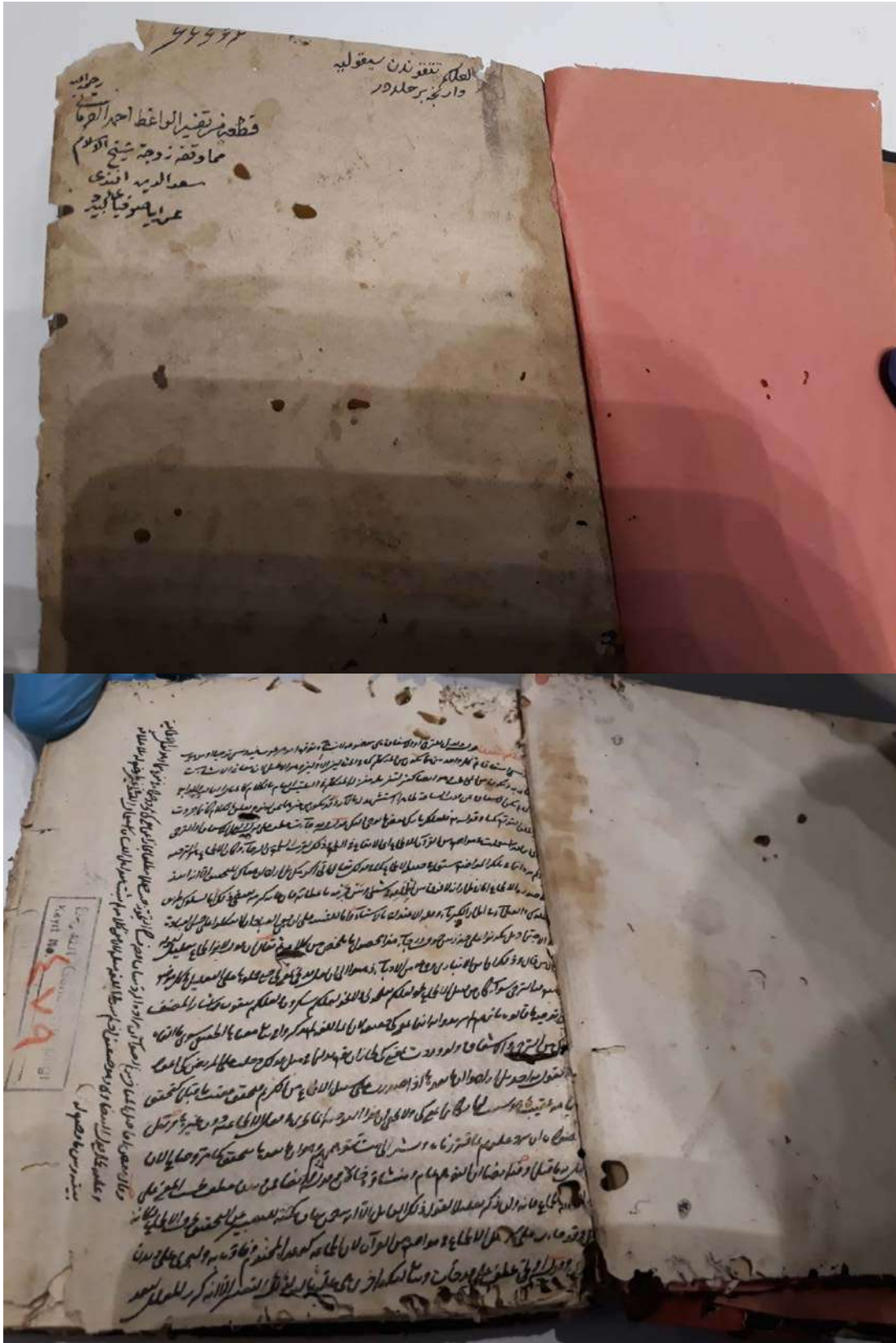
Resim 23: Beyazıt 477 numaralı nüshanın zahriyesi



Resim 24: Beyazıt 477 numaralı nüshanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



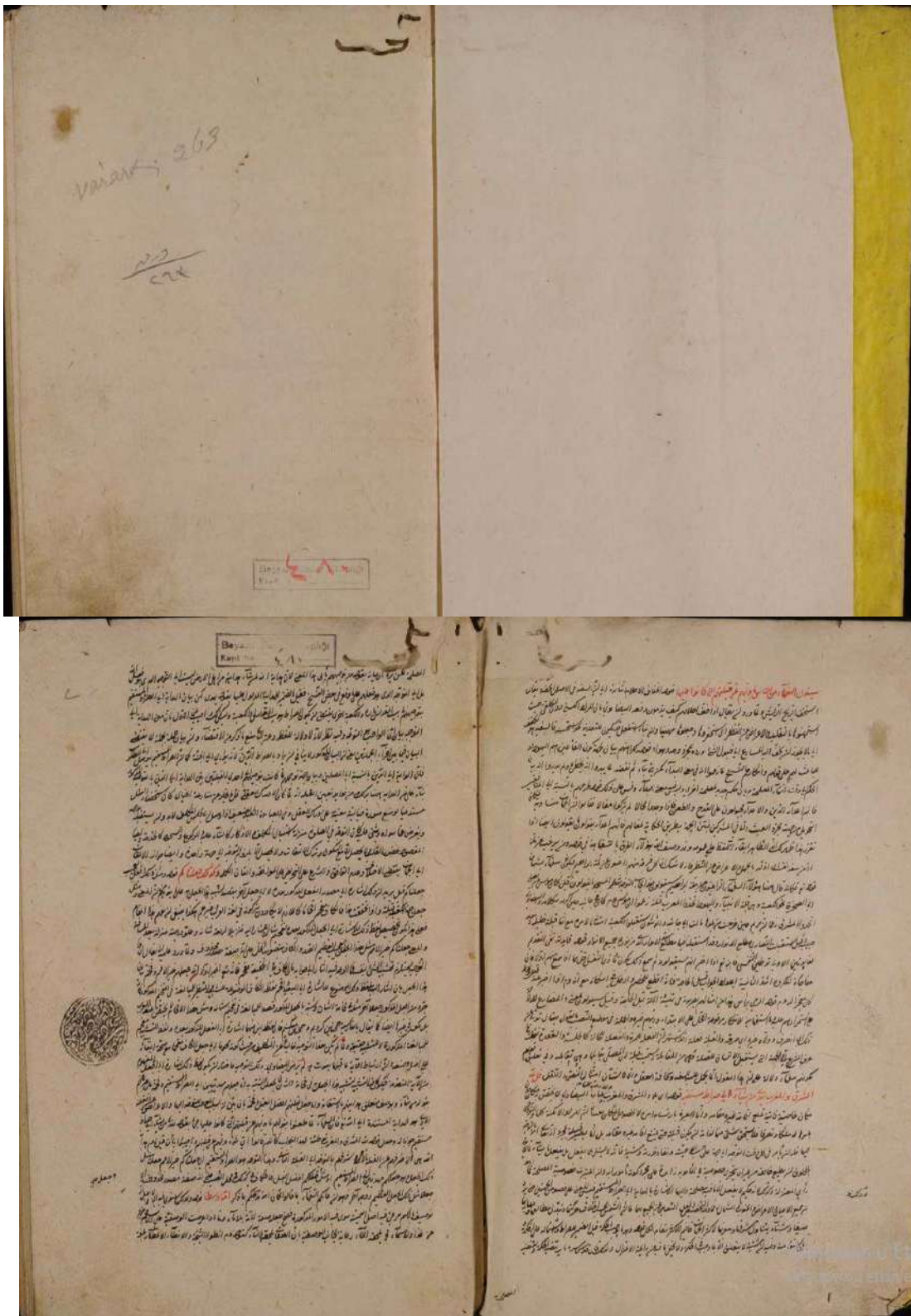
Resim 25: Beyazıt 478 numaralı nüshanın ilk ve son (Ferah) sayfası



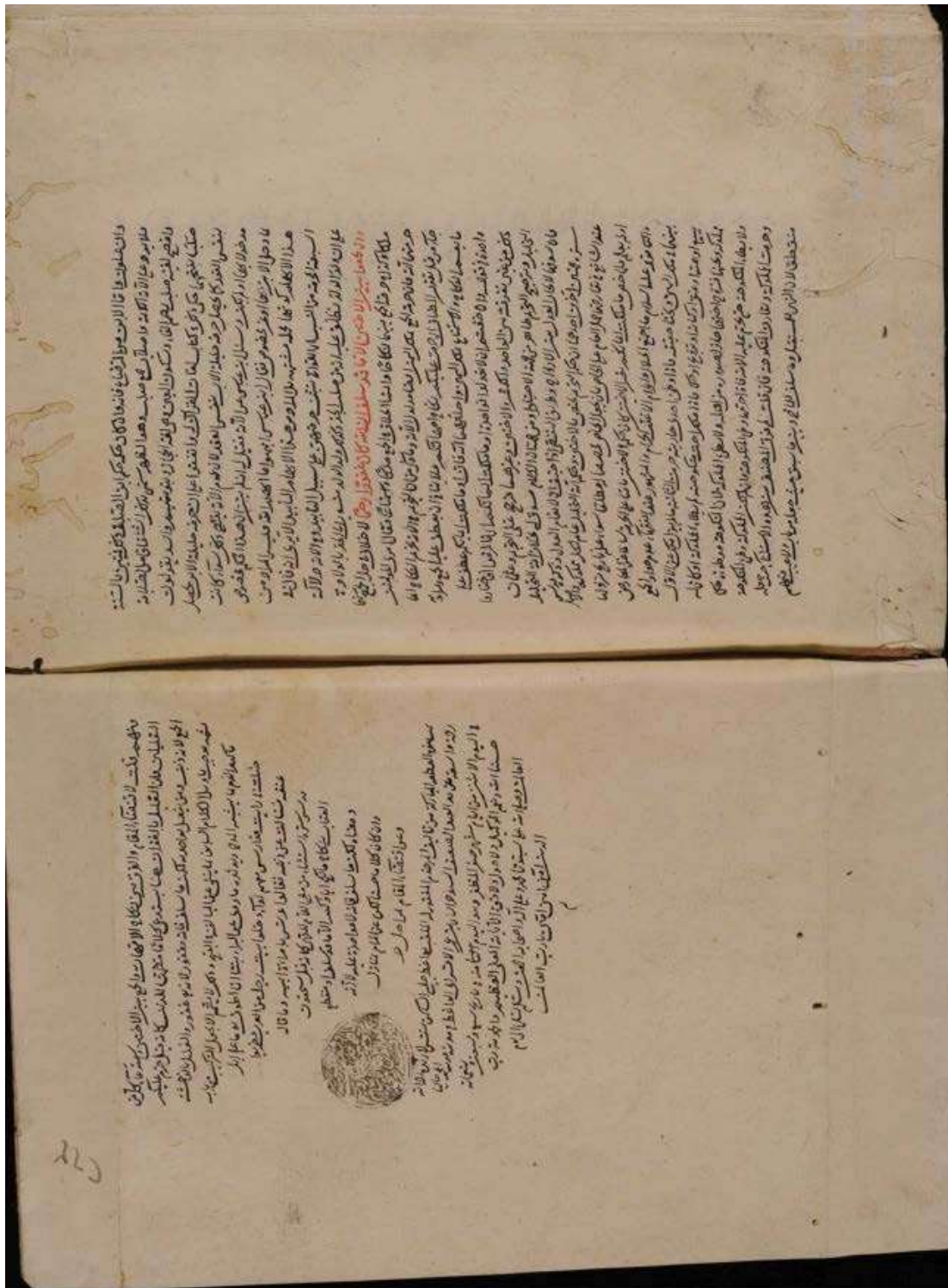
Resim 26: Beyazıt 479 numaralı nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



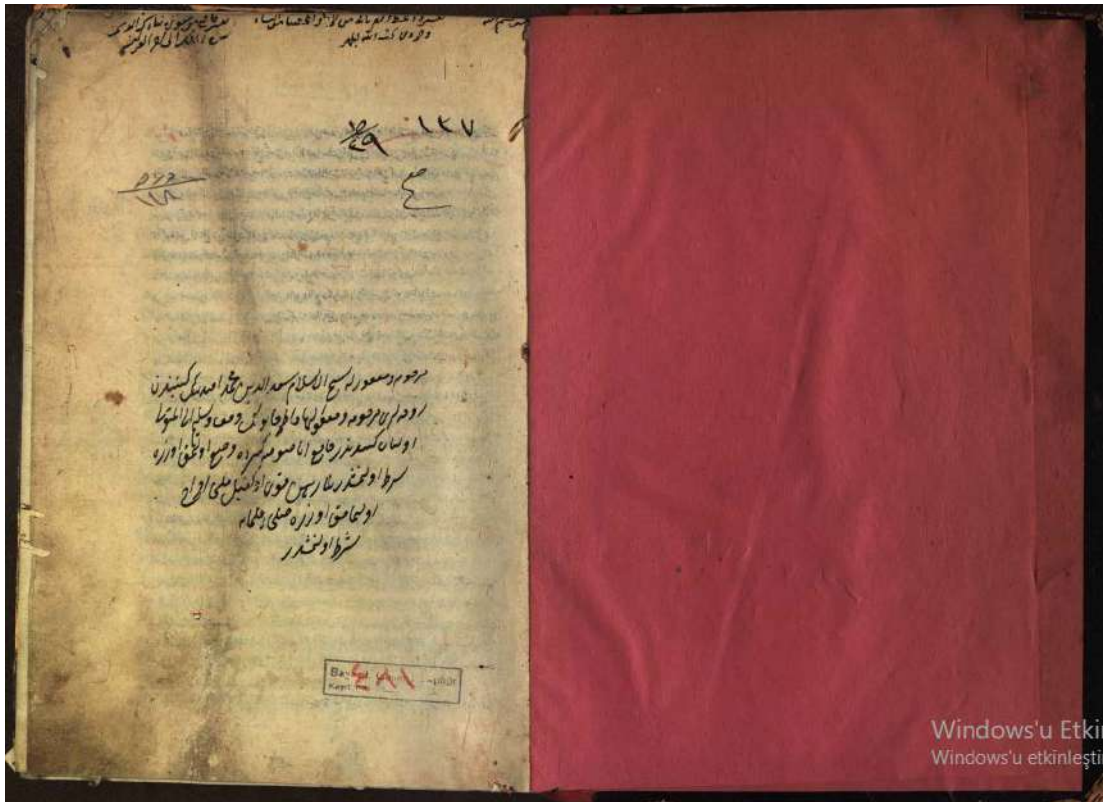
Resim 27: Beyazıt 479 numaralı nüshanın zahriyesi ve son (Ferağ) sayfası



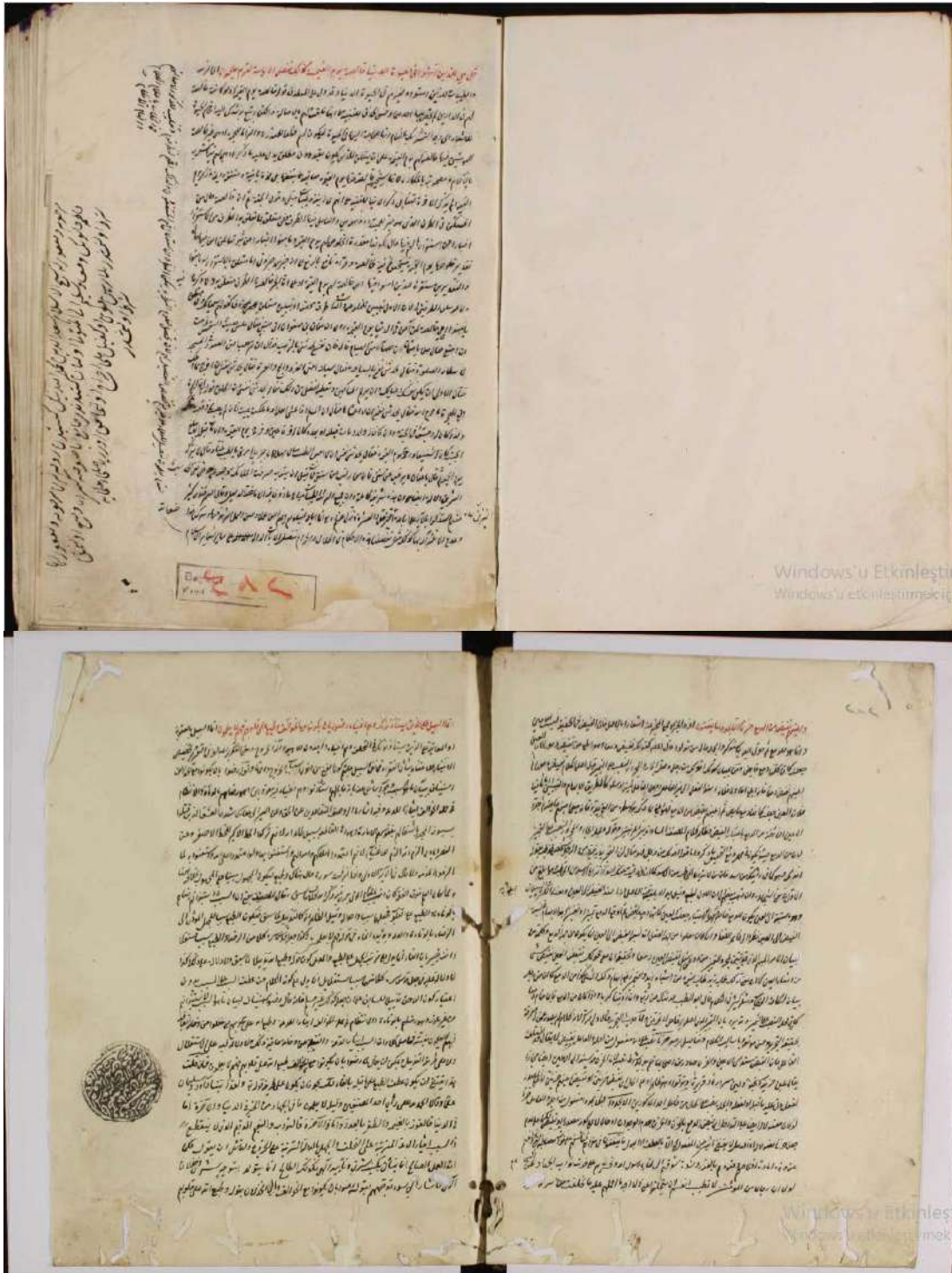
Resim 28: Beyazıt 480 numaralı nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



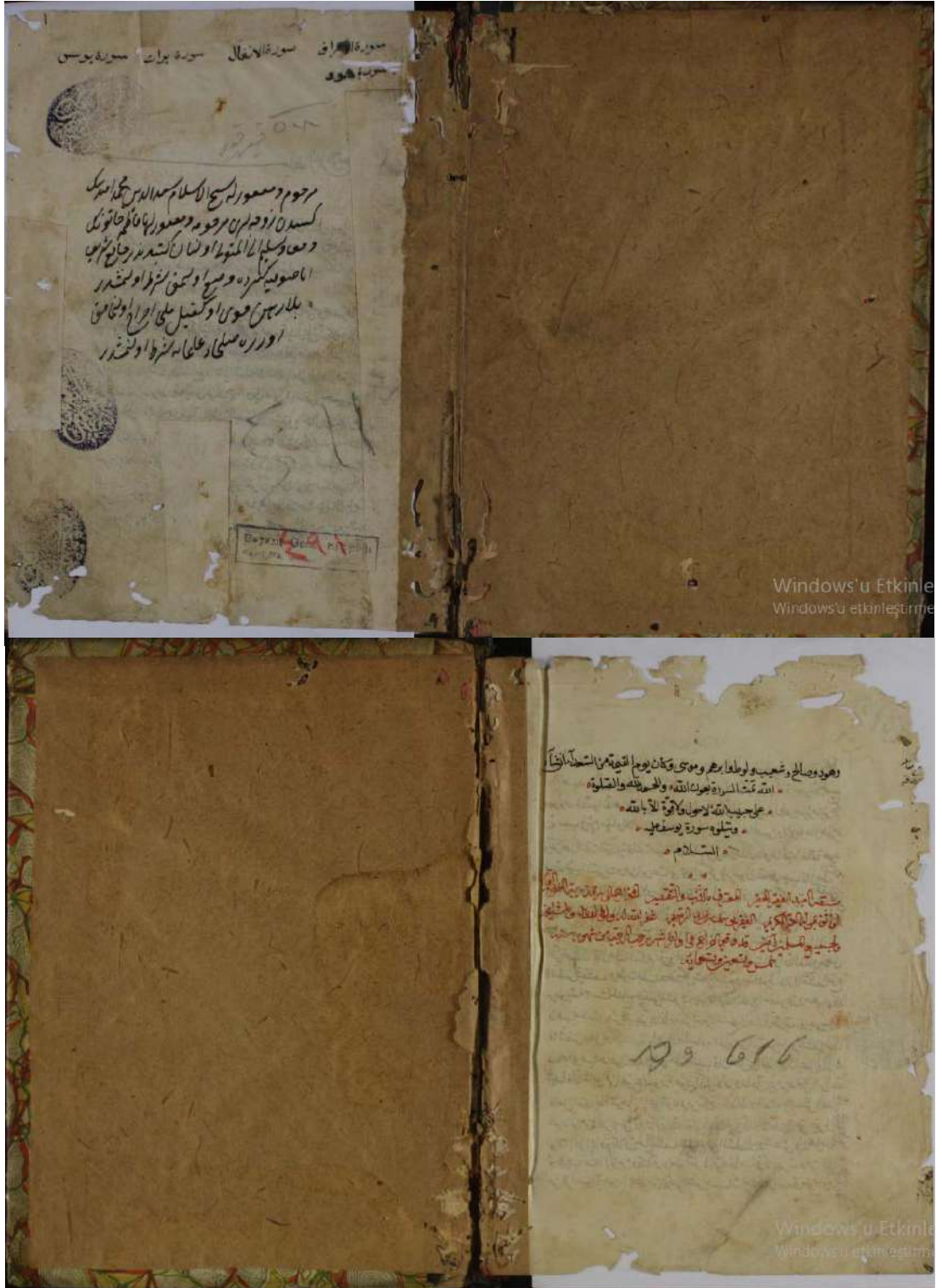
Resim 29: Beyazıt 480 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası



Resim 30: Beyazıt 481 numaralı nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



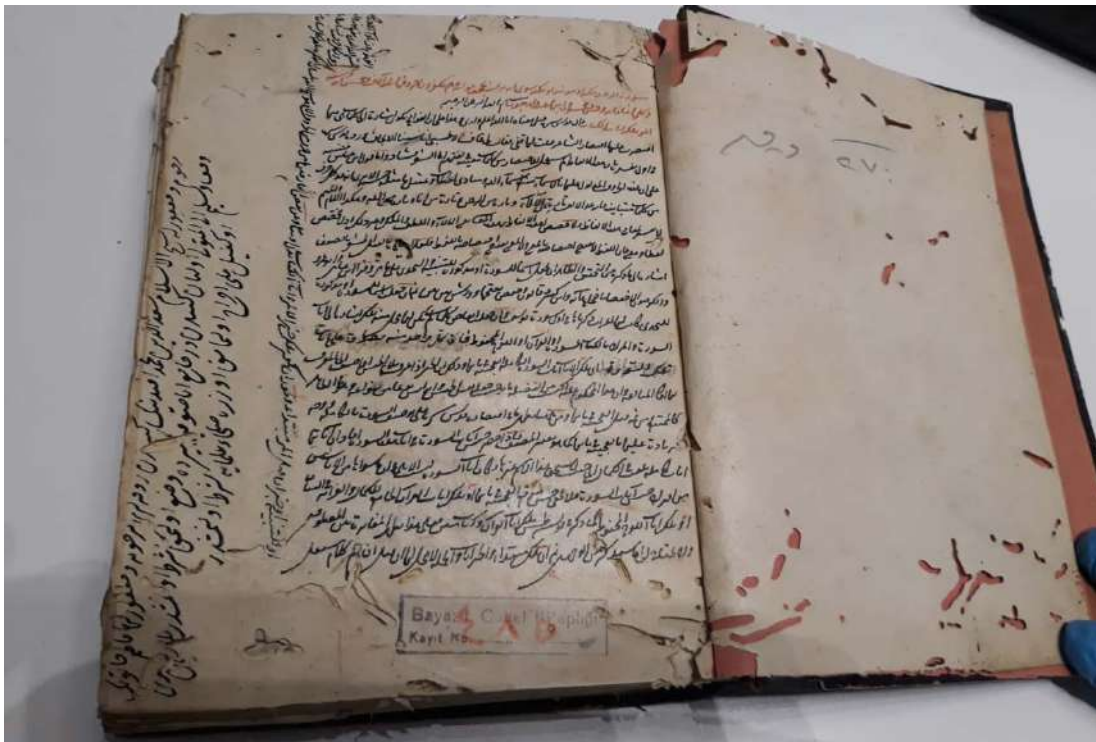
Resim 33: Beyazıt 482 numaralı nüshanın ilk sayfası ve son (Ferağ) sayfası



Resim 34: Beyazıt 491 numaralı nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



Resim 35: Beyazıt 491 numaralı nüshası son (Ferağ) sayfası



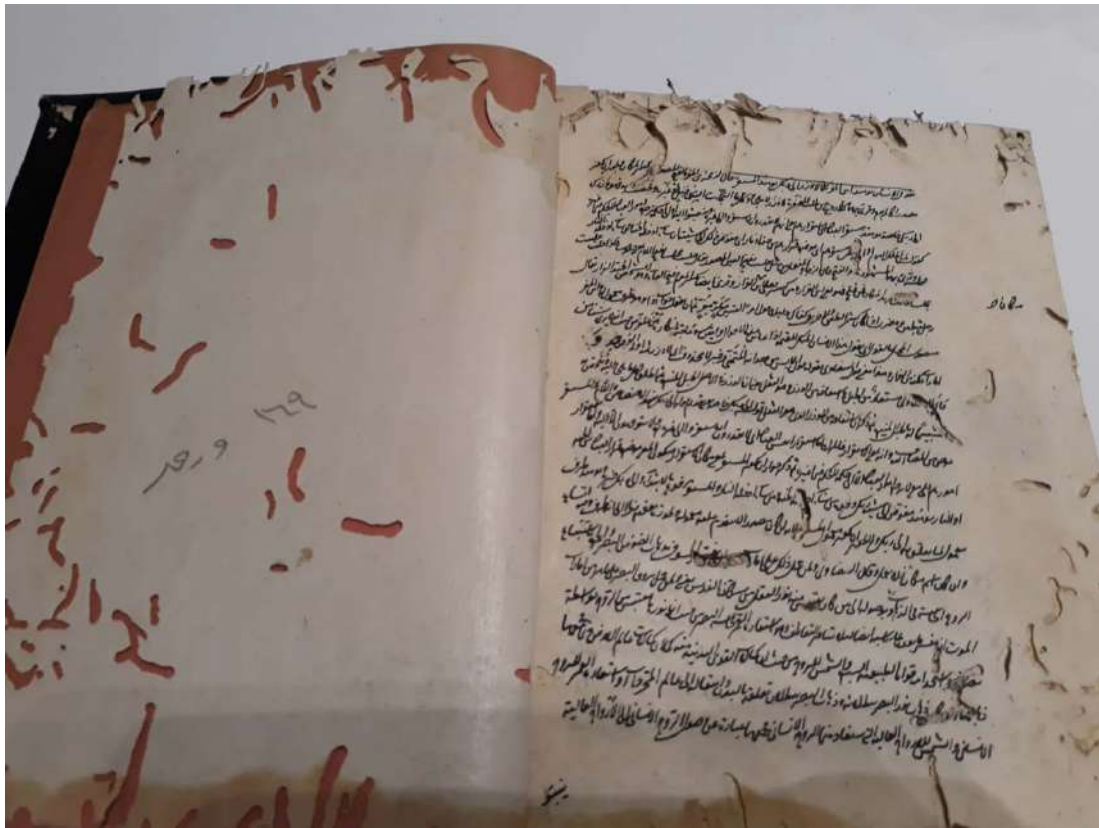
Resim 36: Beyazıt 485 numaralı nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



Resim 37: Beyazıt 485 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası

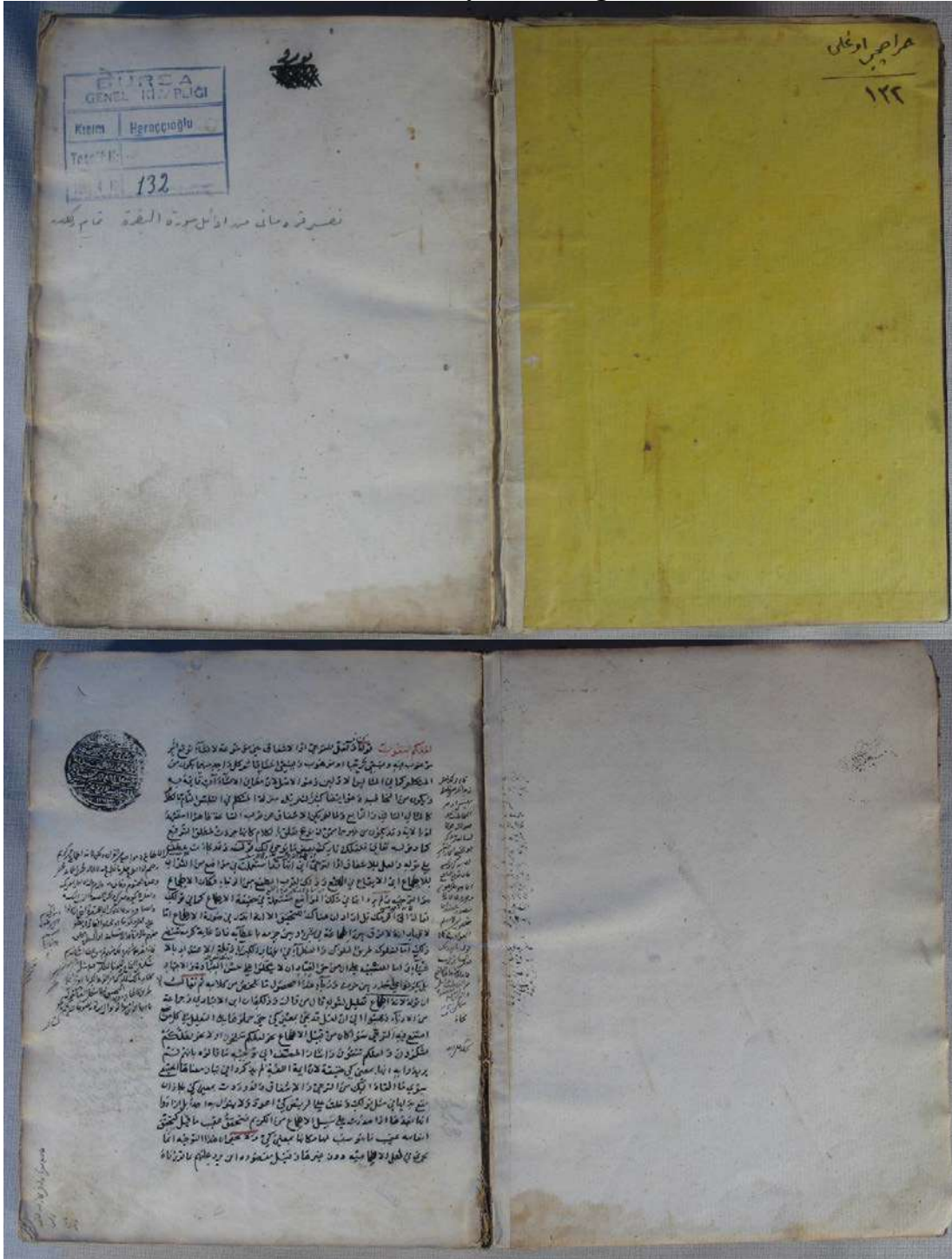


Resim 38: Beyazıt 492 numaralı nüshanın ilk sayfası

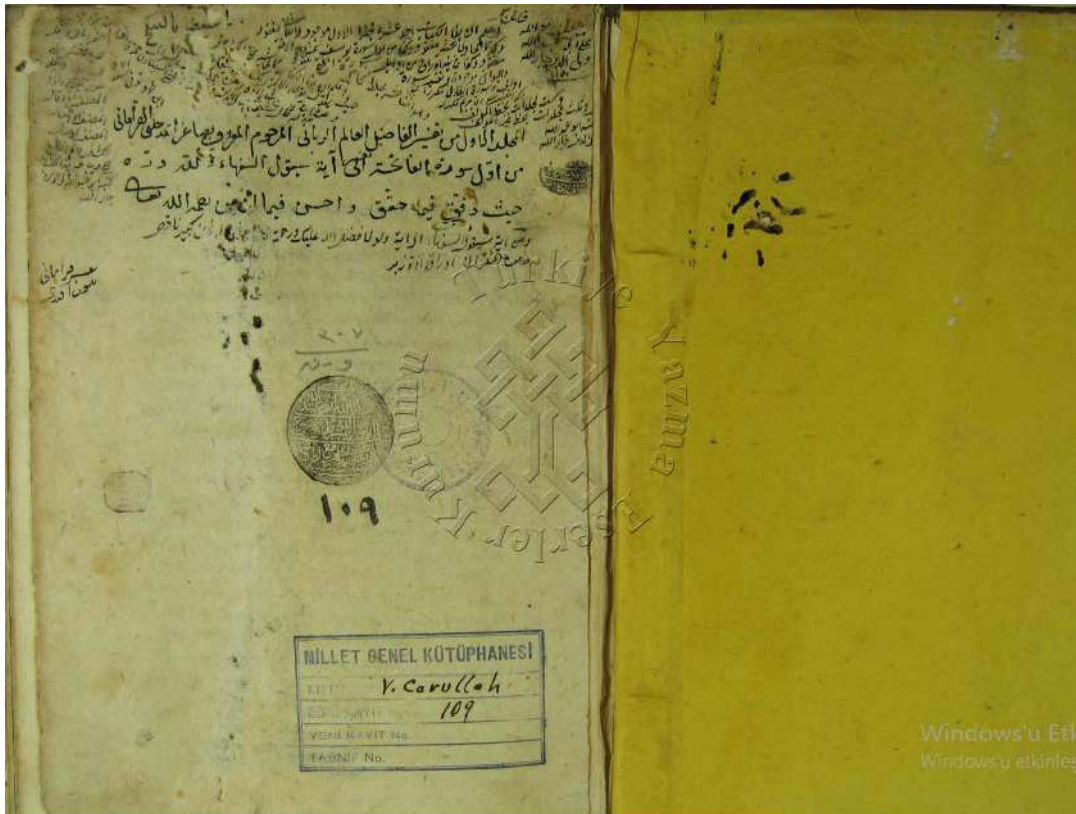


Resim 39: Beyazıt 492 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası

Bursa İnebey Haraççioğlu



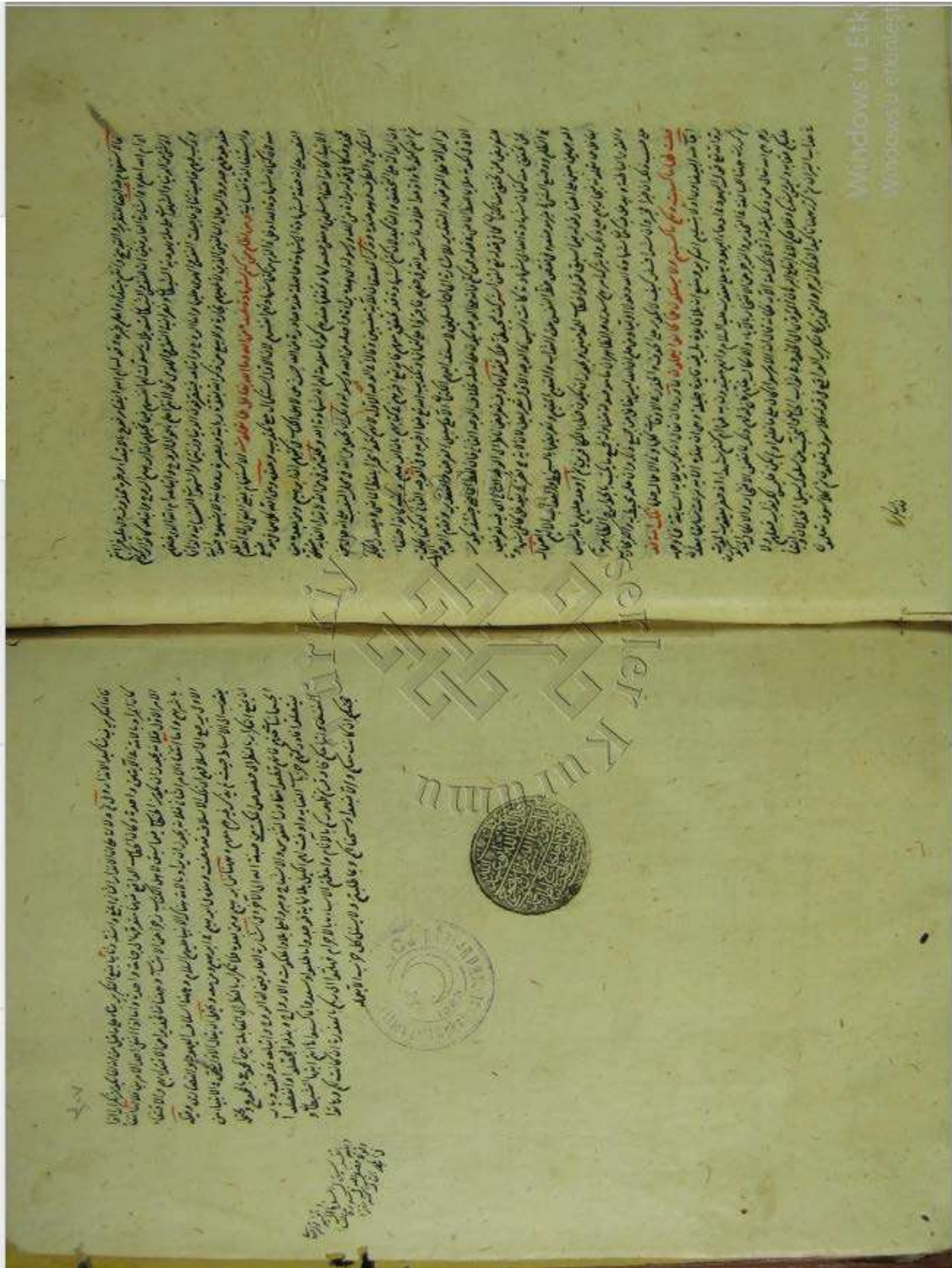
Resim 40: Bursa İnebey Haraççioğlu 132 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



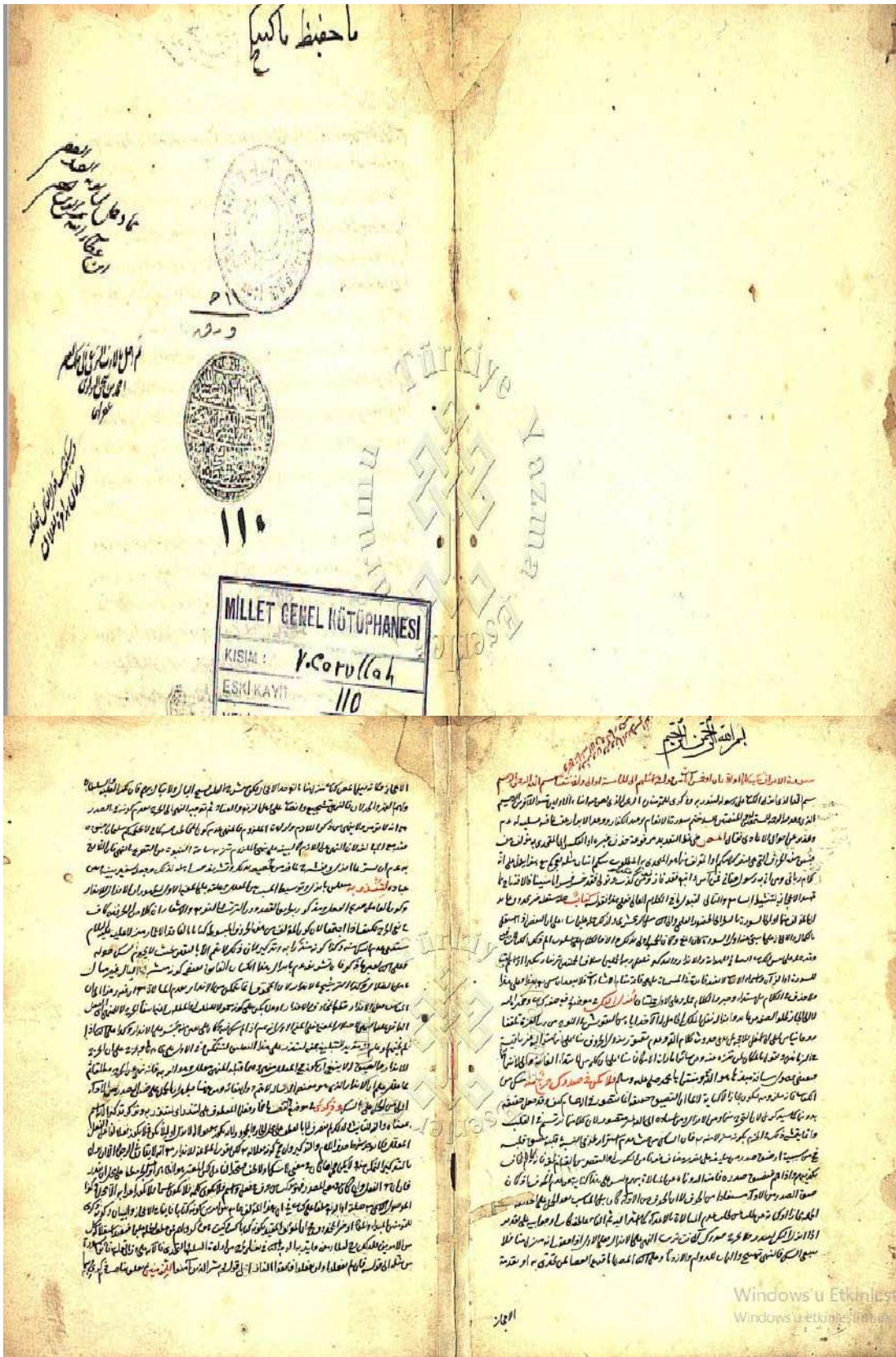
Süleymaniye Ktp. Veliyüddin Cârullah Efendi Koleksiyonu



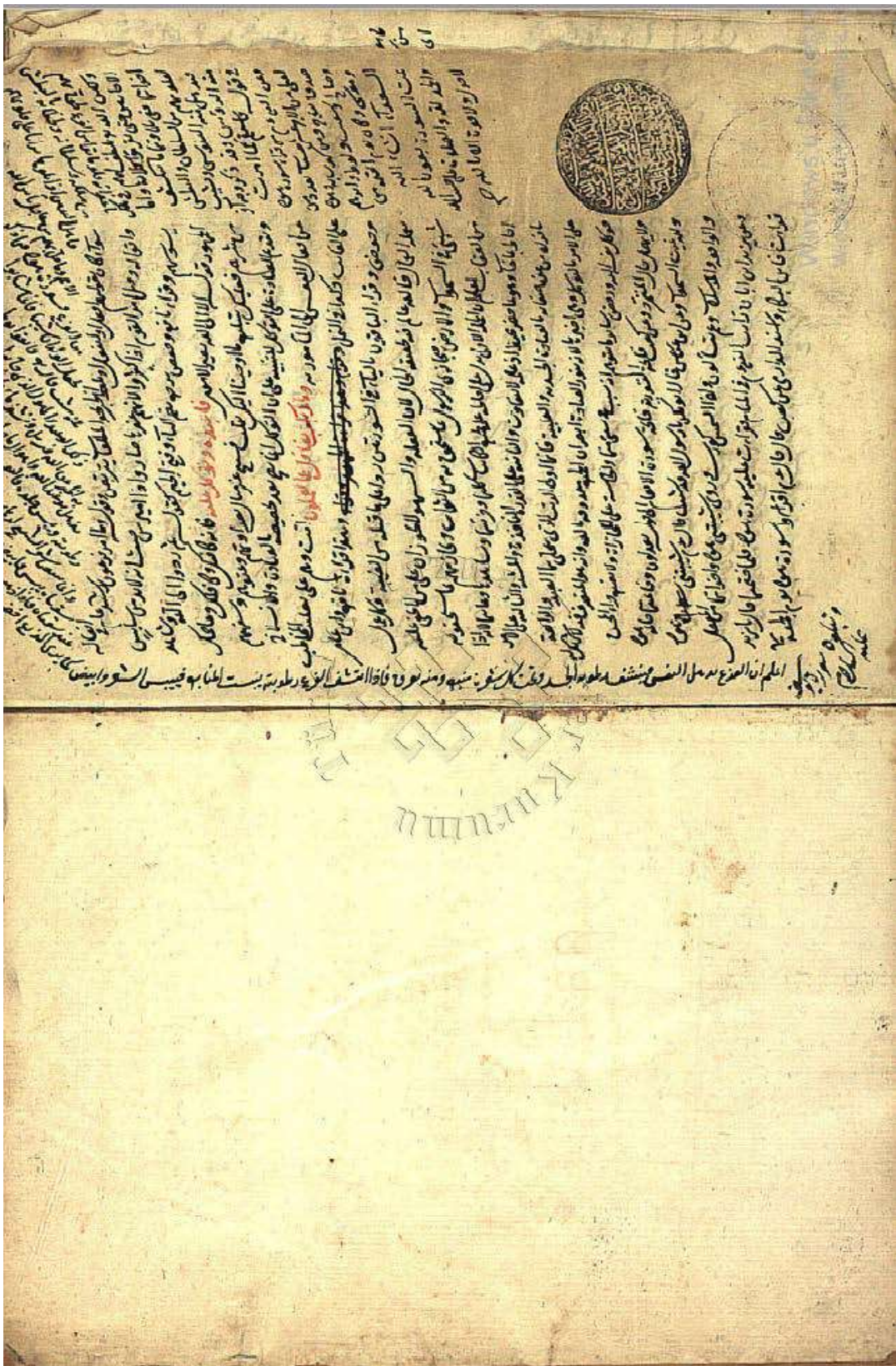
Resim 42: Cârullah Efendi birinci cilt 109 nolu nushanın zahriye ve ilk sayfası.



Resim 43: Cârullah Efendi birinci cilt 109 nolu nushanın son (Ferağ) sayfası



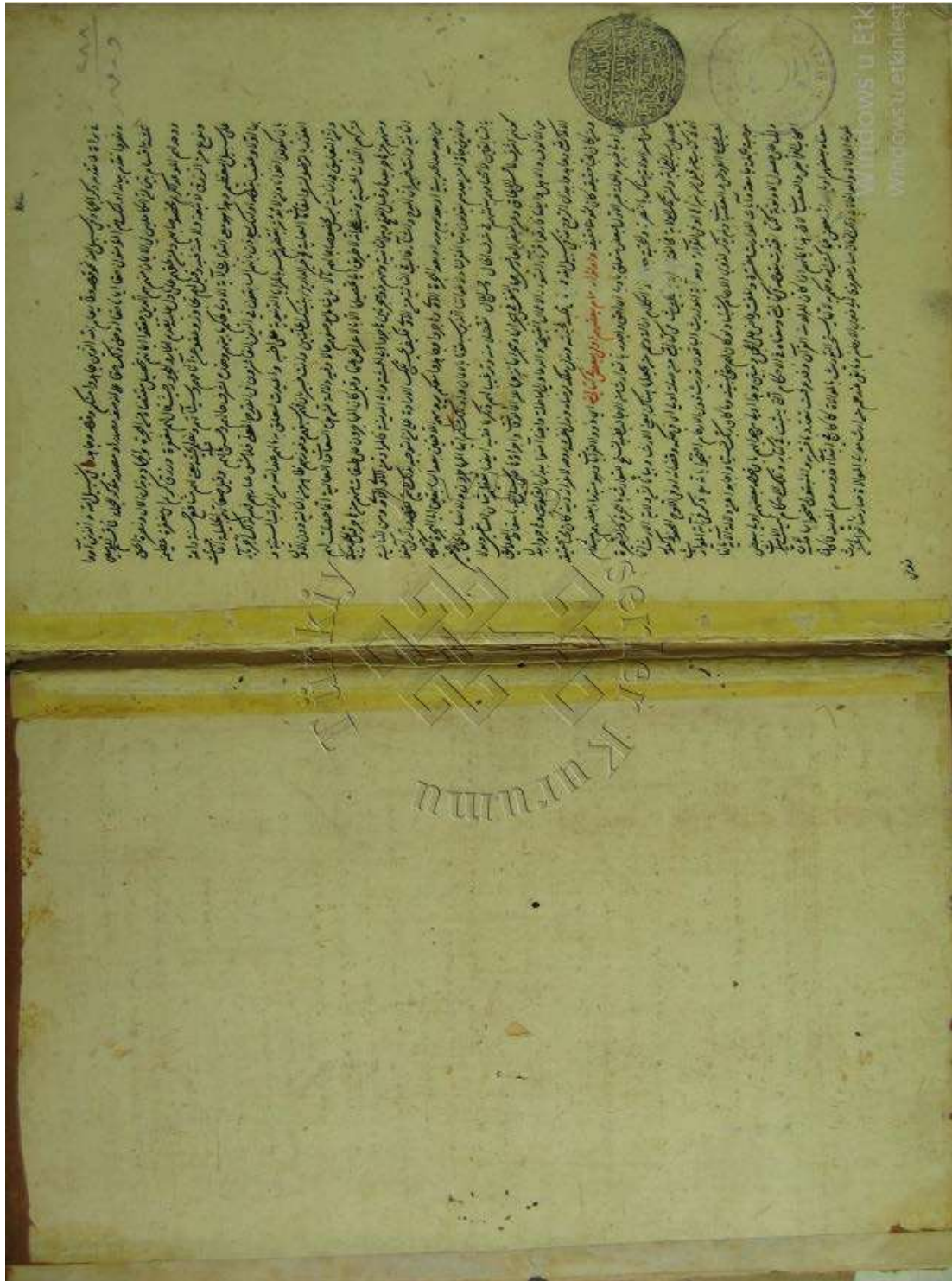
Resim 44: Cârullah Efendi birinci cilt 110 nolu nushanın zahriye ve ilk sayfası



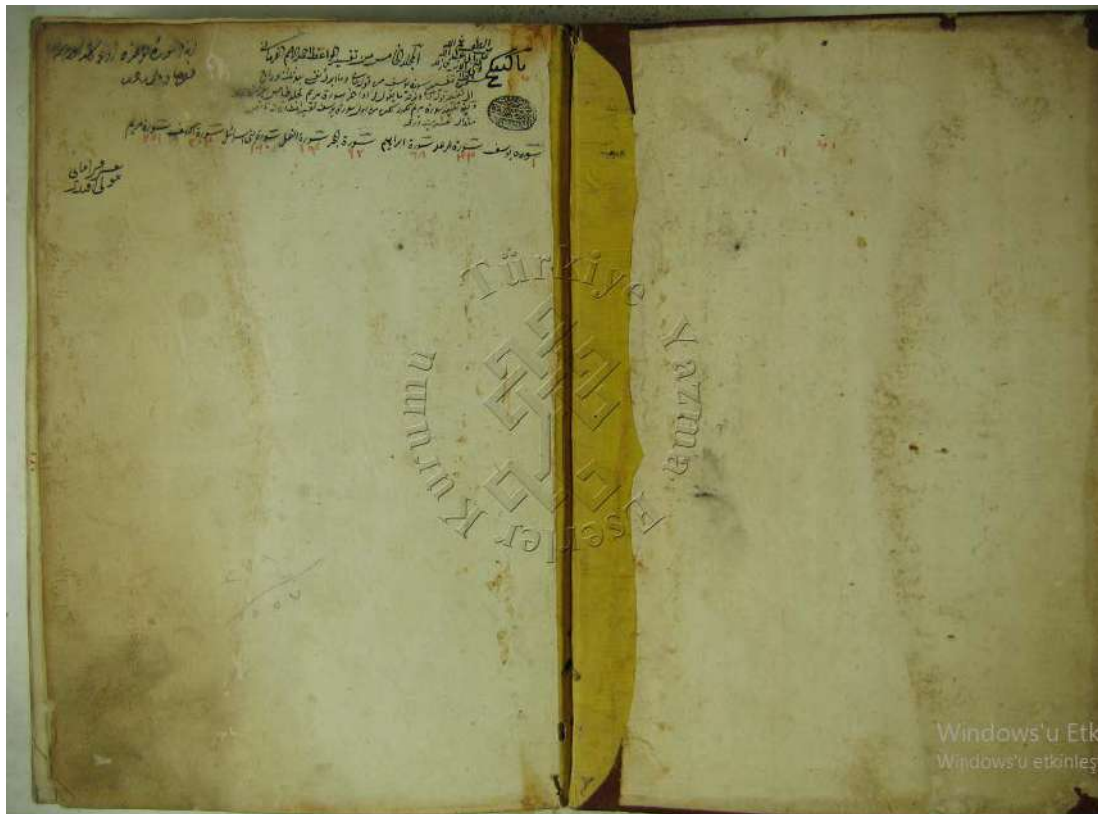
Resim 45: Cârullah Efendi birinci cilt 110 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası



Resim 46: Cârullah Efendi üçüncü cilt 111 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



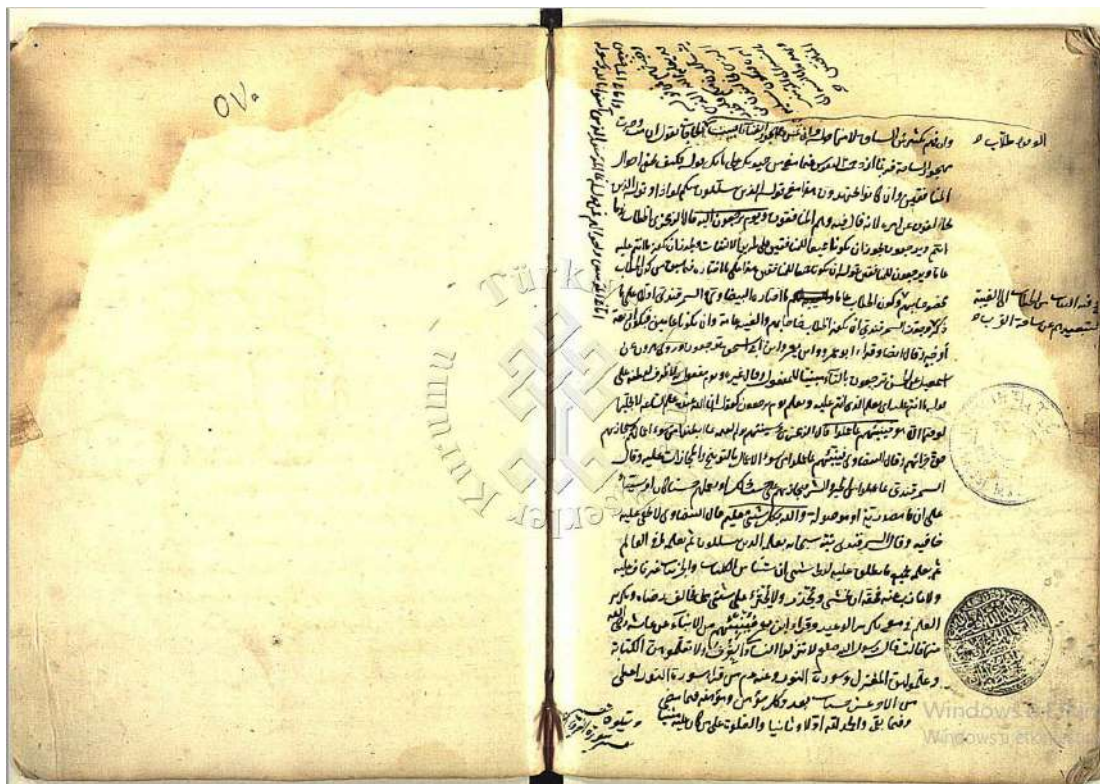
Resim 47: Cârullah Efendi üçüncü cilt 111 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası



Resim 48: Cârullah Efendi dördüncü cilt 112 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



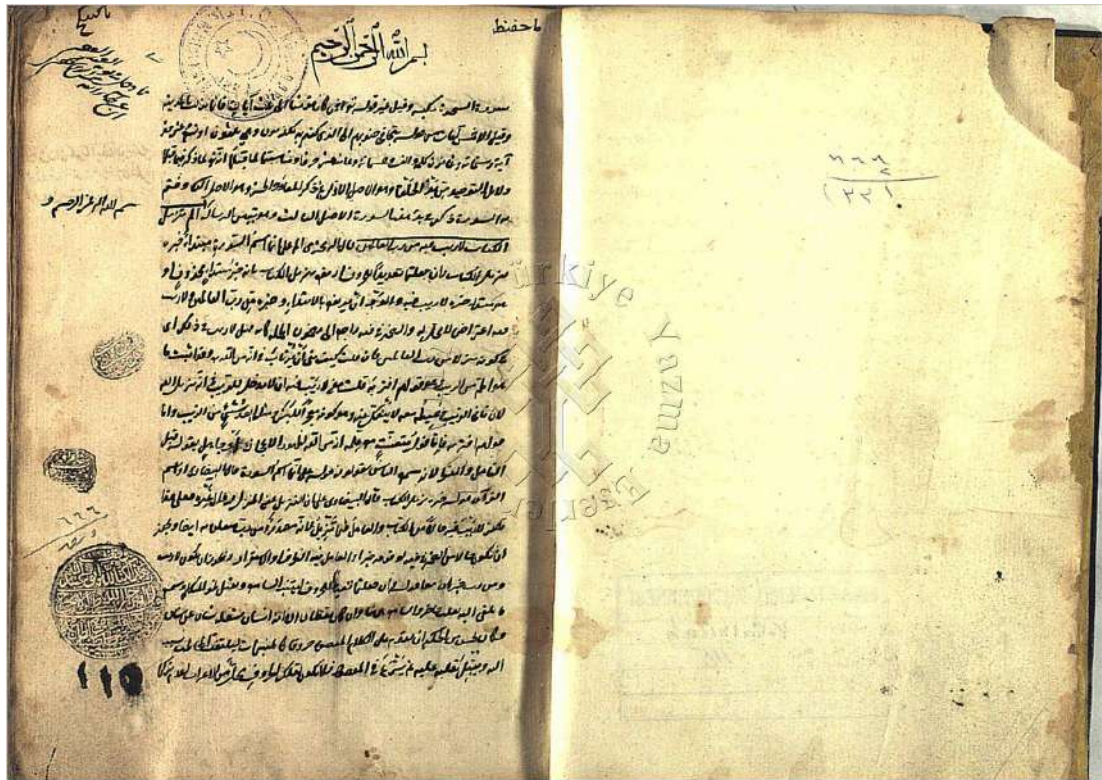
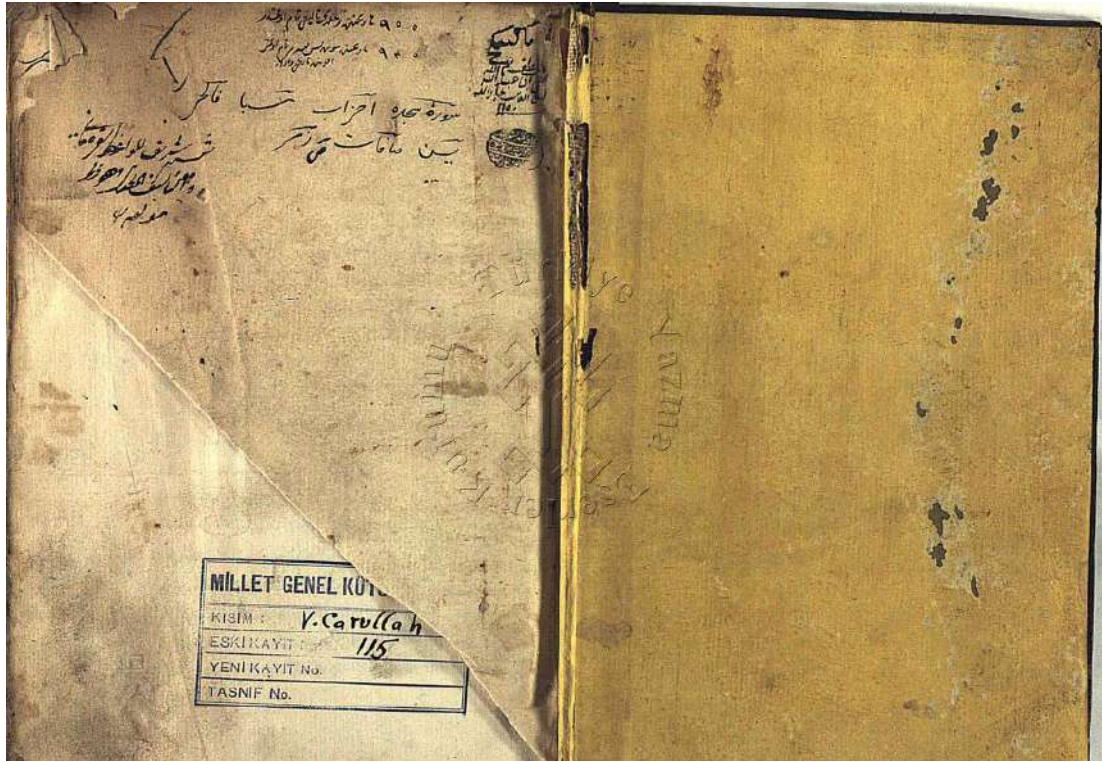
Resim 49: Cârullah Efendi dördüncü cilt 112 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası



Resim 51: Cârullah Efendi beşinci cilt 113 numaralı nüshanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



Resim 52: Cârullah Efendi altıncı cilt 114 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



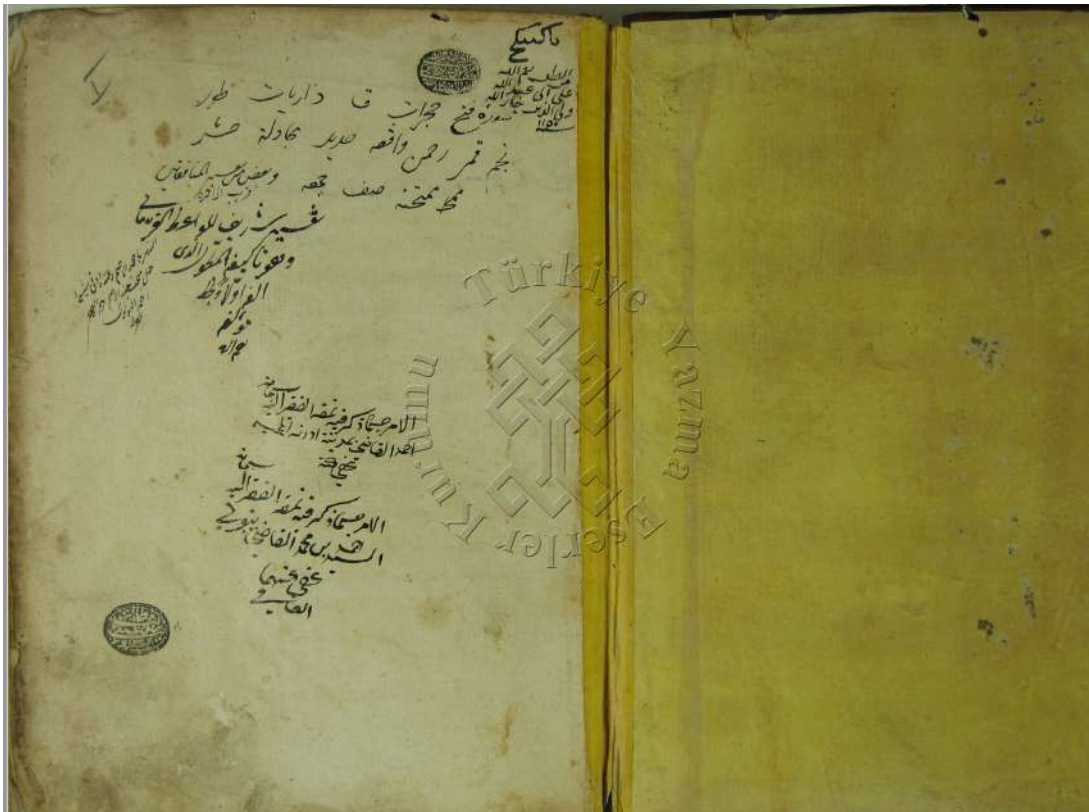
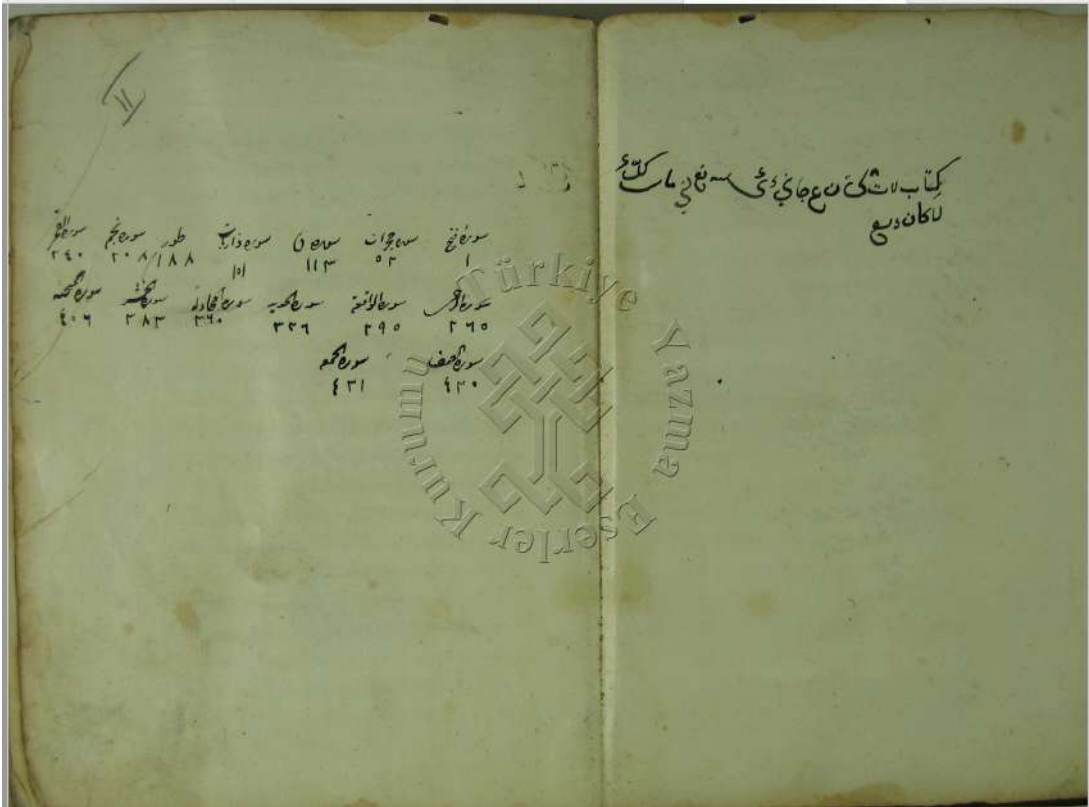
Resim 54: Cârullah Efendi yedinci cilt 115 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



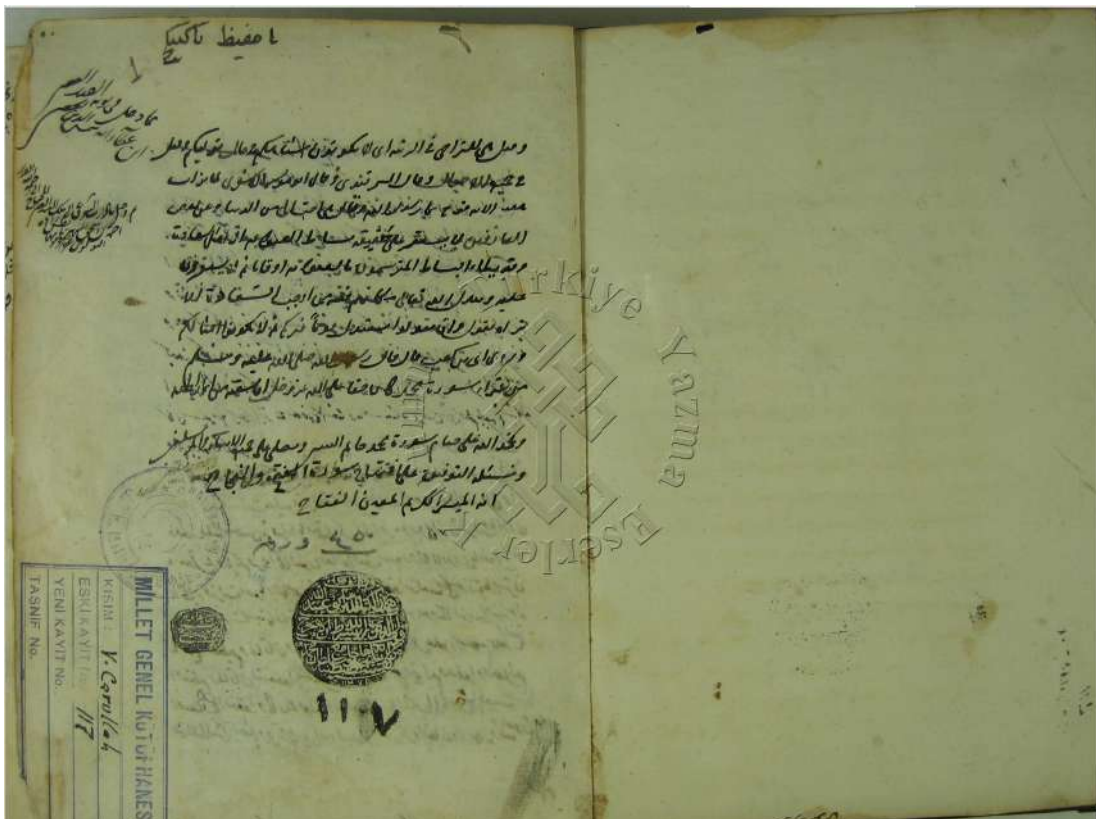
Resim 56: Cârullah Efendi sekizinci cilt 116 numaralı nüshanın zahriye ve ilk sayfası



Resim 57: Cârullah Efendi sekizinci cilt 116 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası



Resim 58: Cârullah Efendi dokuzuncu cilt 117 numaralı nüshanın zahriyeleri

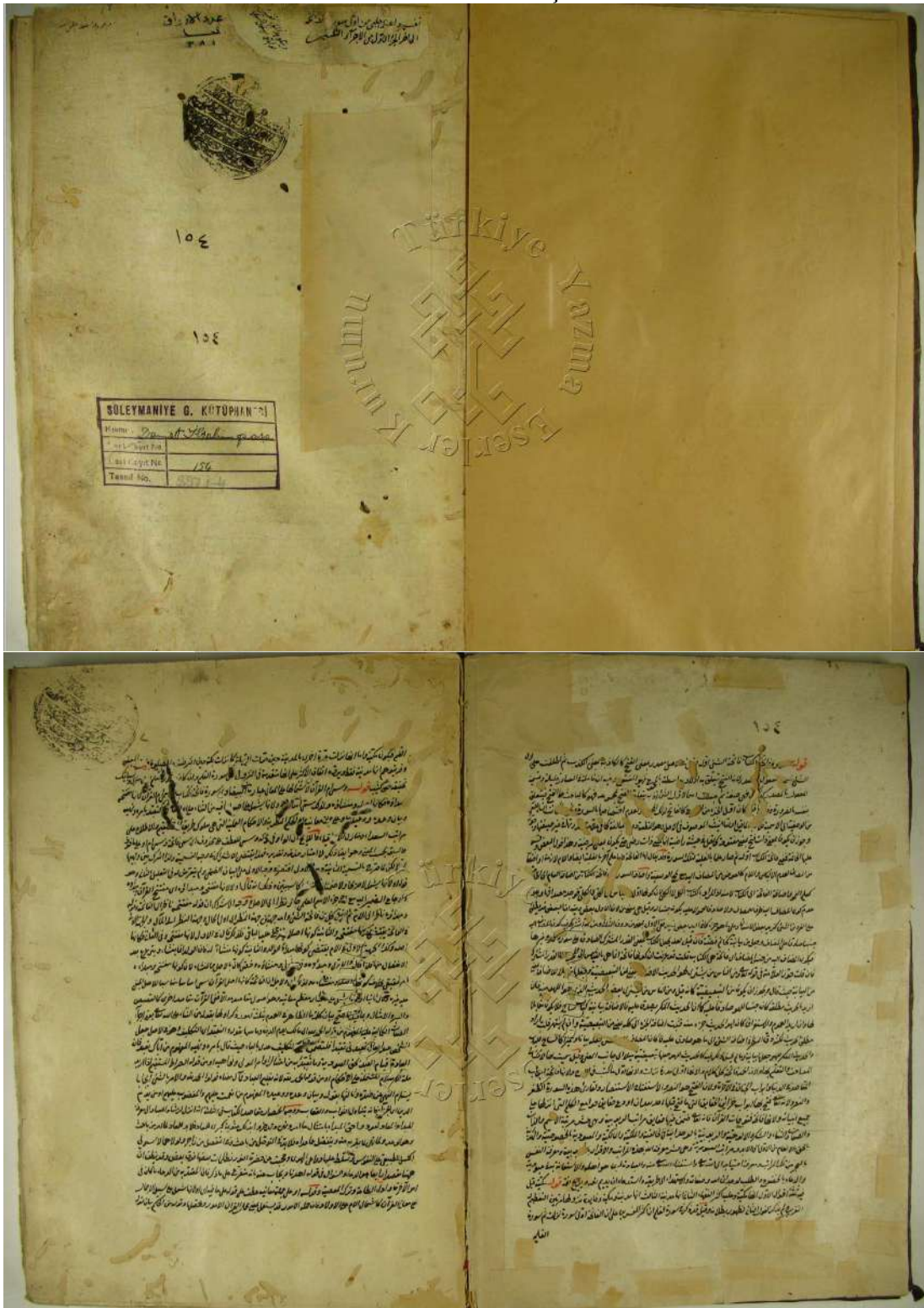


Resim 59: Cârullah Efendi dokuzuncu cilt 117 numaralı nüsha zahriye ve ilk sayfası

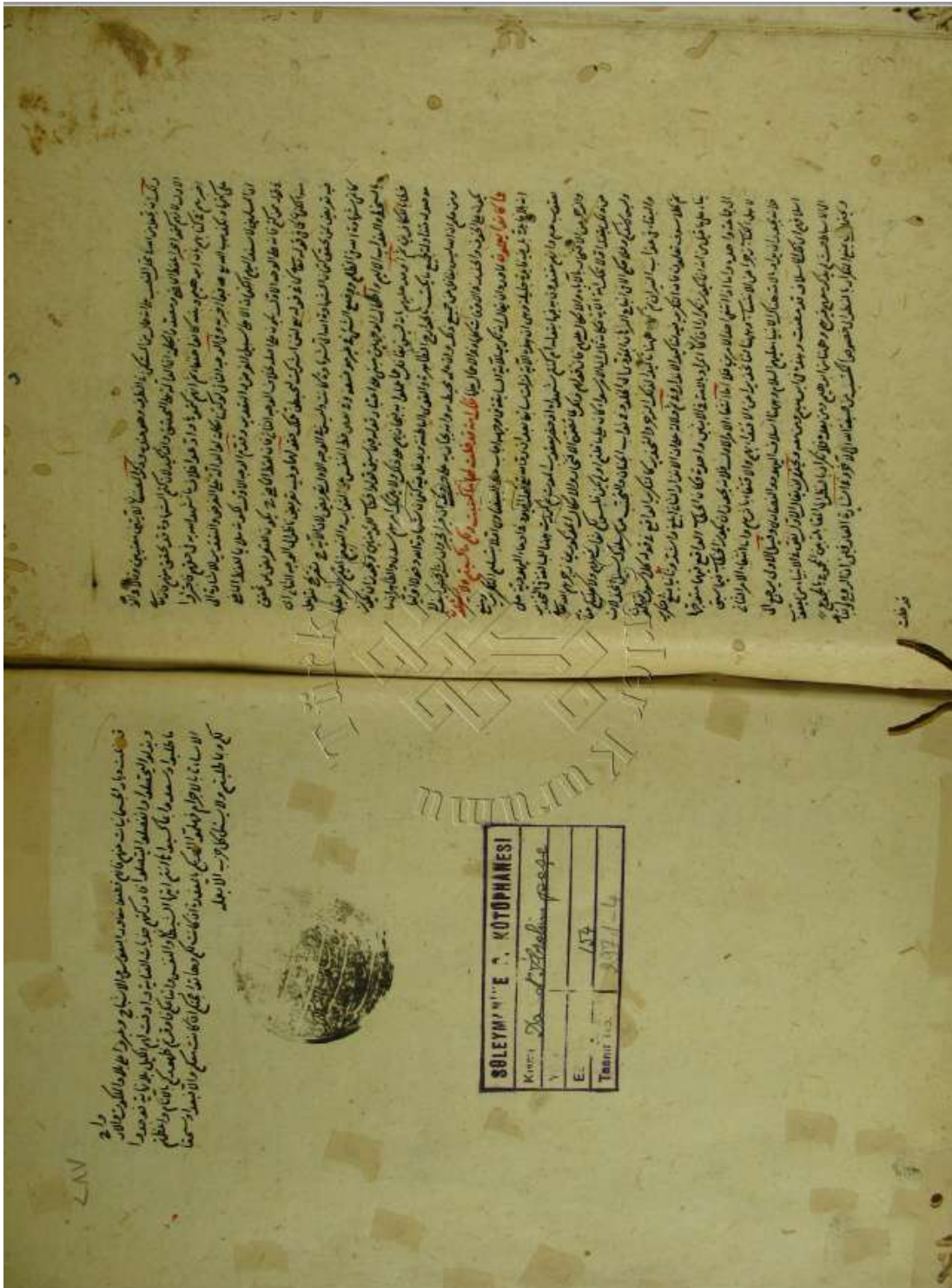


Resim 60: Cârullah Efendi dokuzuncu cilt 117 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası

Damat İbrahim Paşa



Resim 61: Damat İbrahim Paşa 154 numaralı nüsha zahriye ve ilk sayfası



Resim 62: Damat İbrahim Paşa 154 numaralı nüshanın son (Ferağ) sayfası

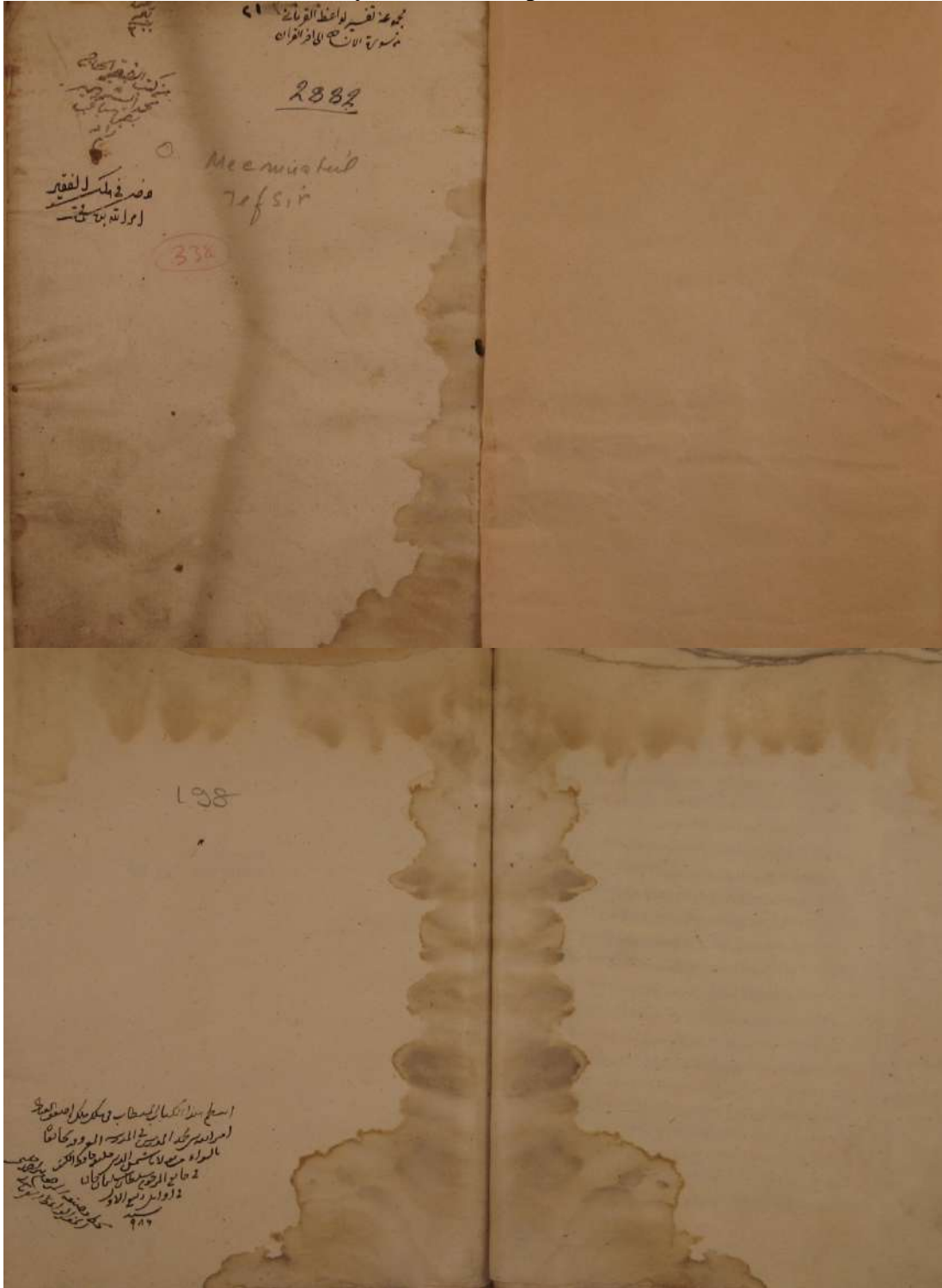
SOLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ	
KİTAP NO	154
Y.	1377/8
E.	
TARİHİ	1377/8

قوله في دار الحسنة من غير ان يصدق عليه من الاموال والاعمال والاعمال والاعمال
 واولها هو العمل والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال
 بالاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال
 الالهة والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال
 كل ما في العالم والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال والاعمال

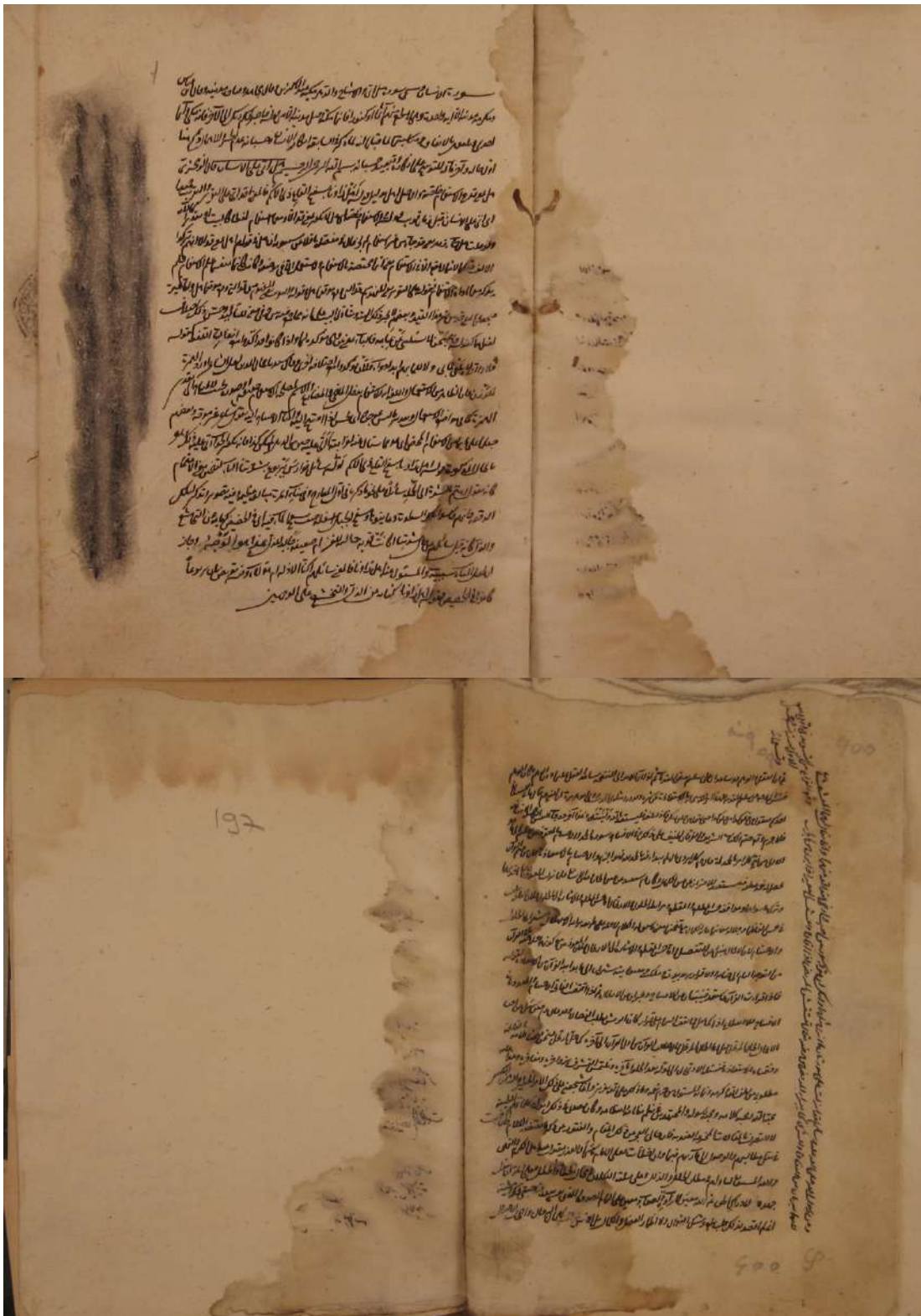


قوله

Diyarbakır Kütüphanesi

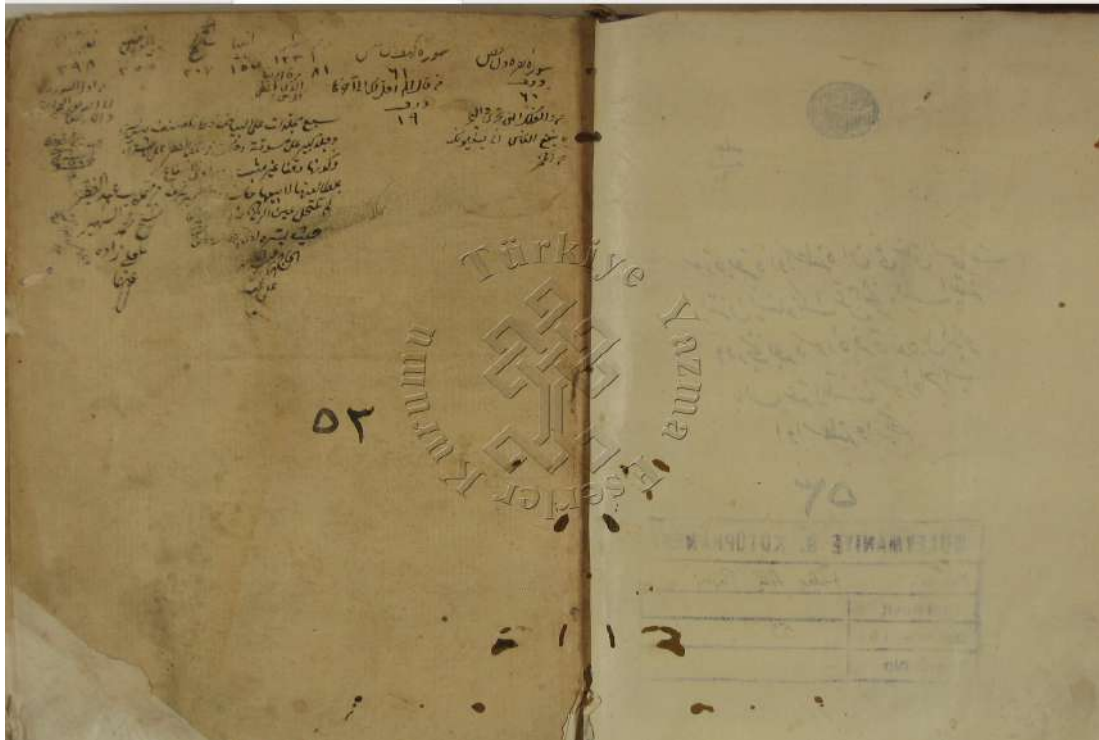
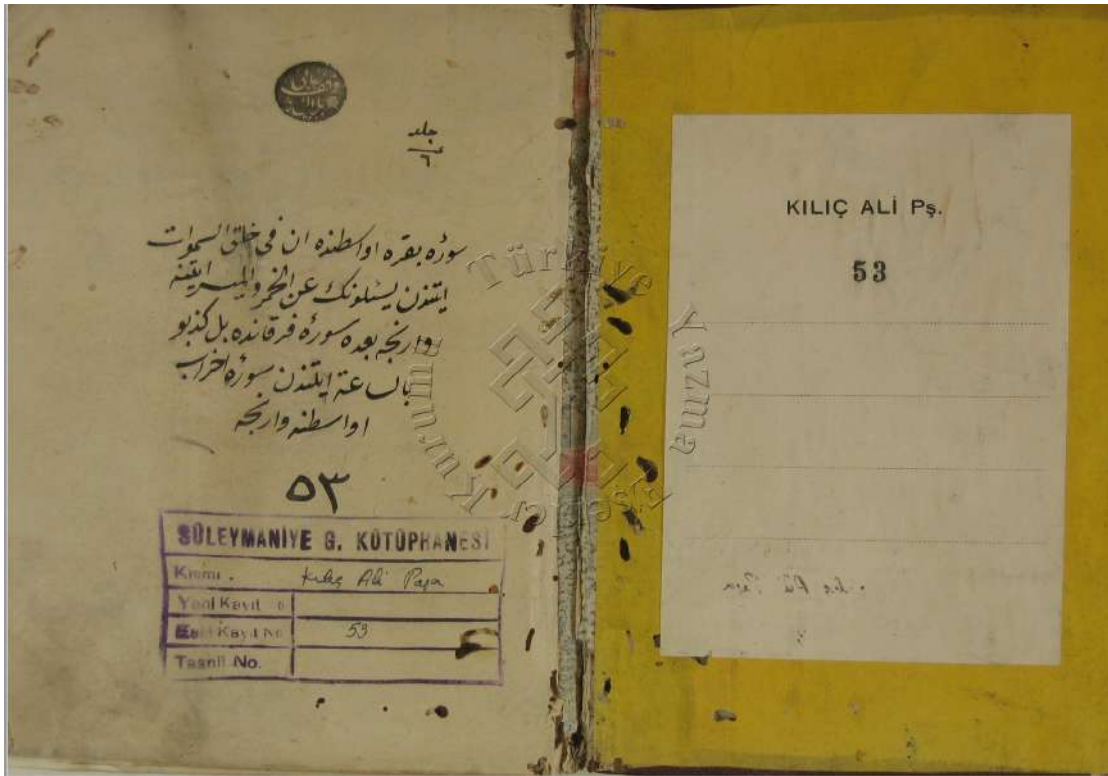


Resim 63: Diyarbakır nüshası 338 numaralı son cildin zahriyeleri

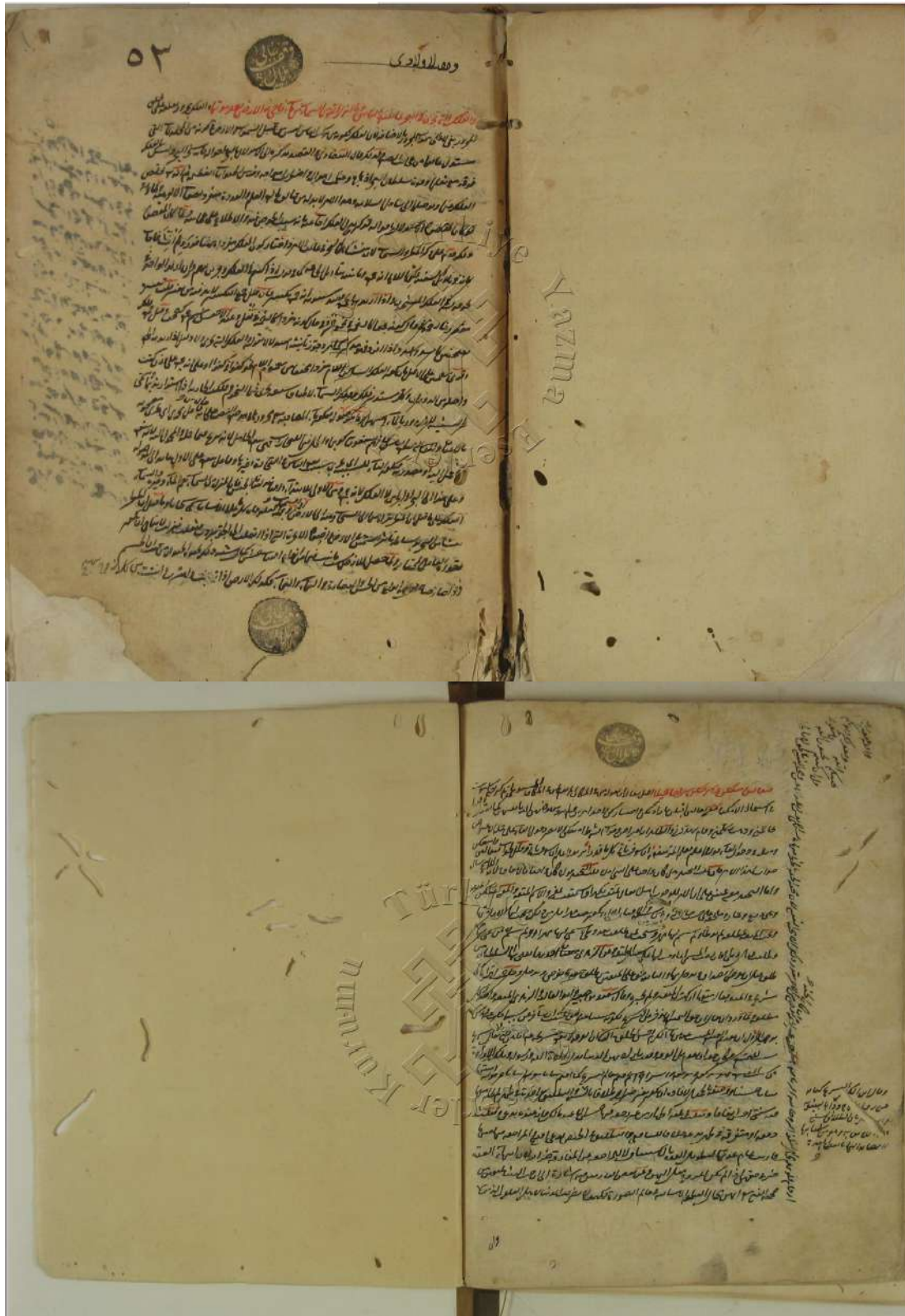


, Resim 64: Diyarbakır nüshası 338 numaralı son cildin ilk son (Ferağ) sayfası

Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu



Resim 65: Kılıç Ali Paşa 53 nolu nushanın zahriyesi



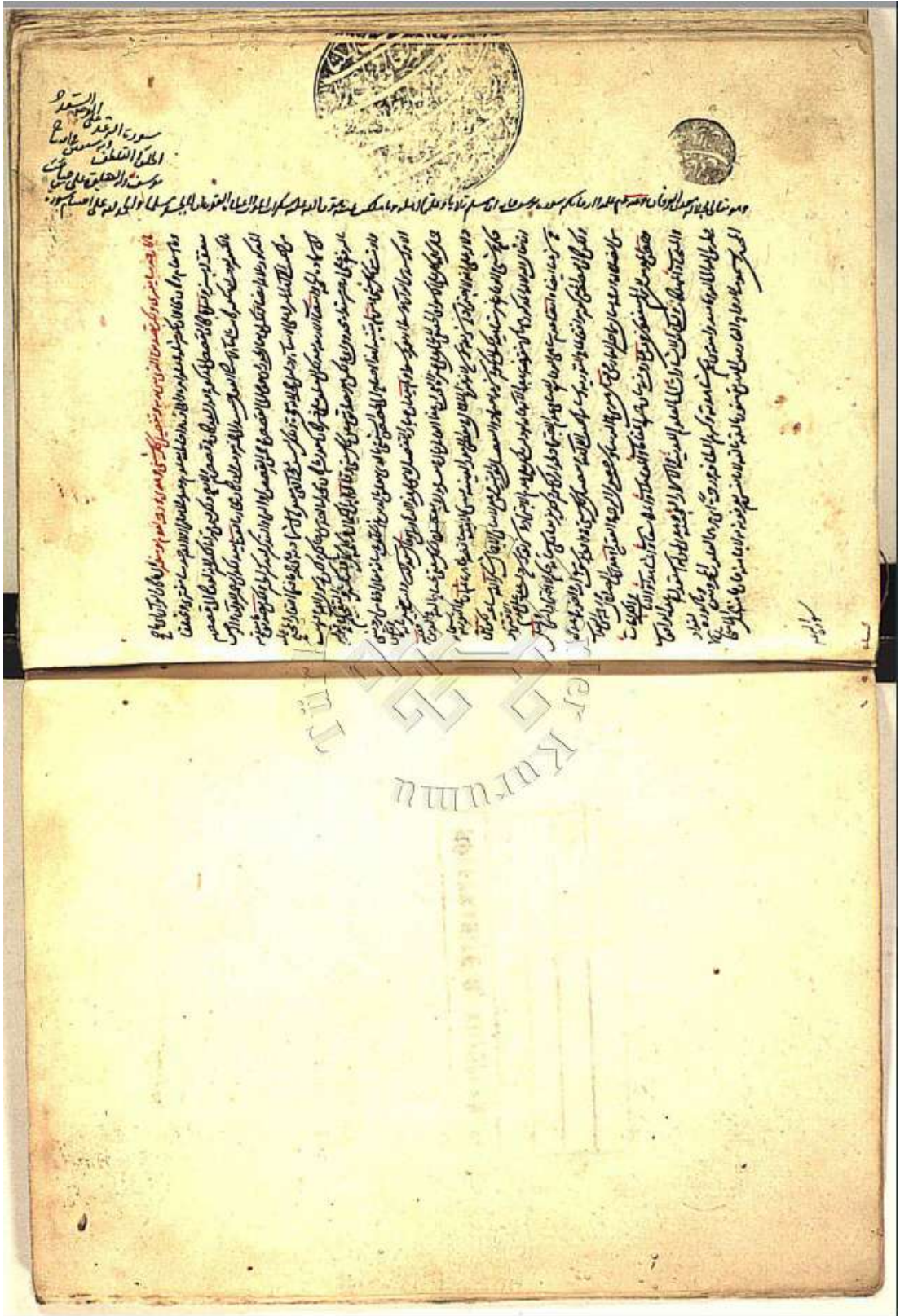
Resim 66: Kılıç Ali Paşa 53 nolu nushanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



Resim 67: Kılıç Ali Paşa 54 nolu nushanın zahriyesi ve ilk sayfası



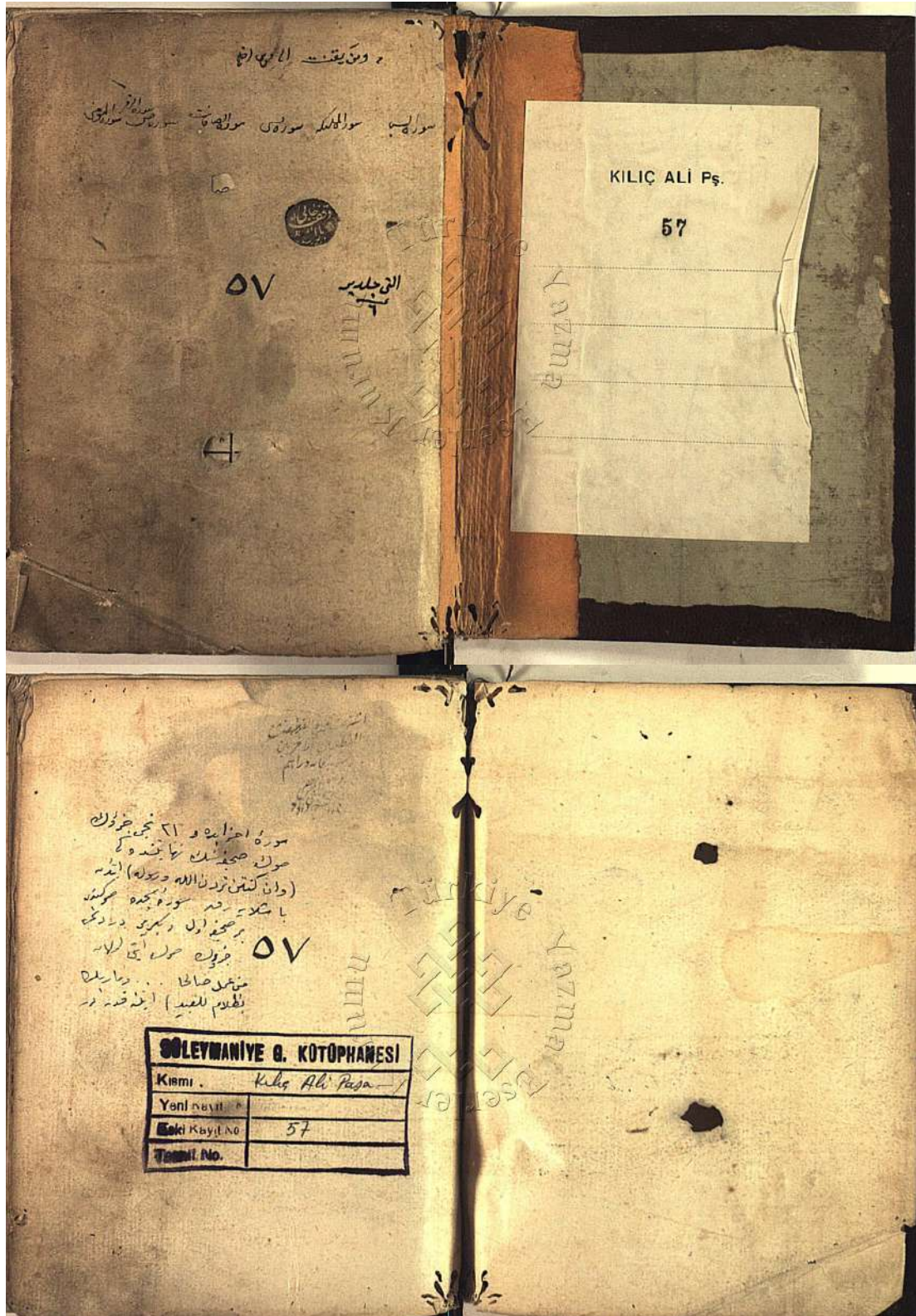
Resim 68: Kılıç Ali Paşa 54 nolu nushanın son (Ferağ) sayfası



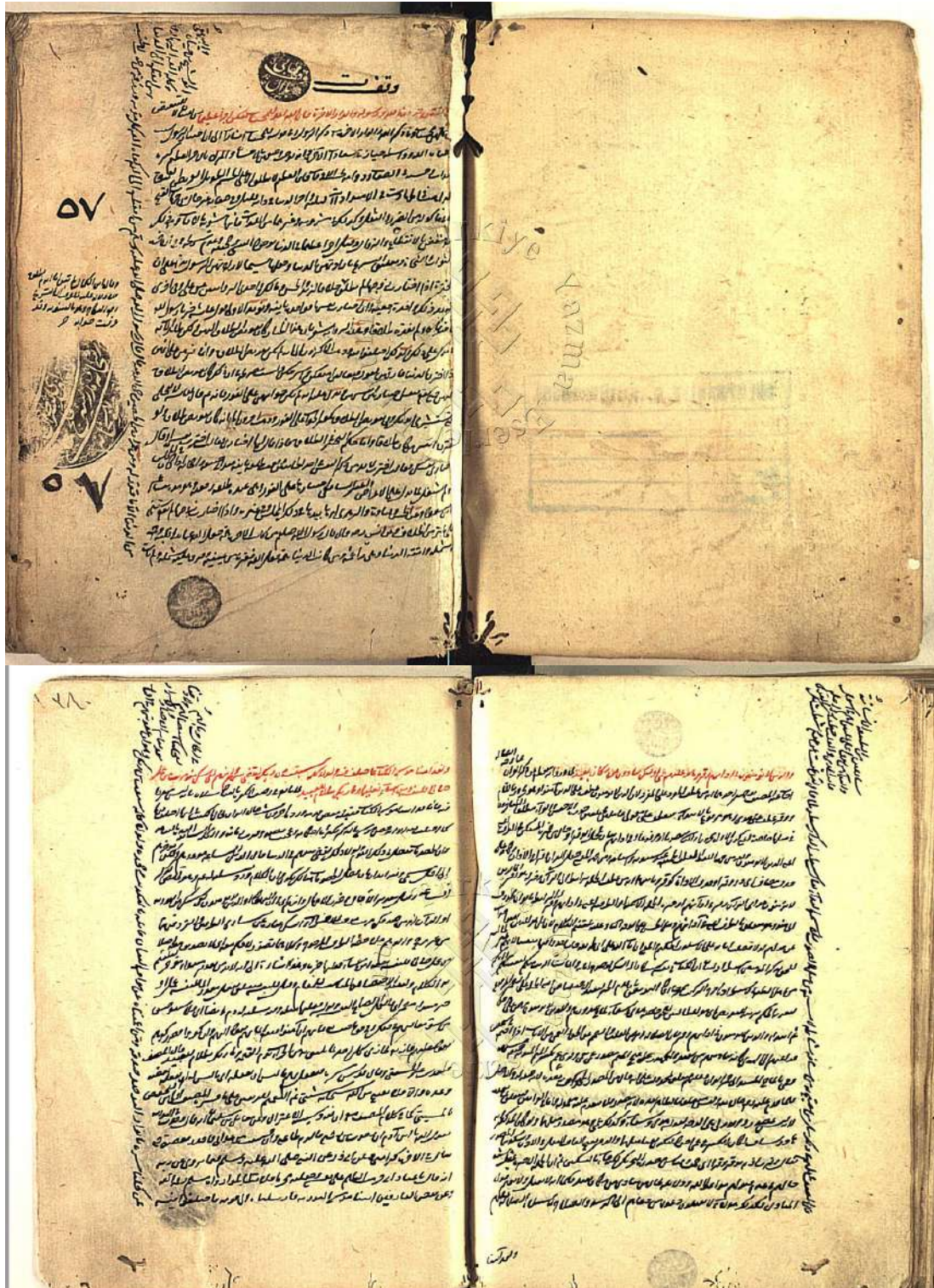
Resim 70: Kılıç Ali Paşa 55 nolu nushanın son (Ferağ) sayfası



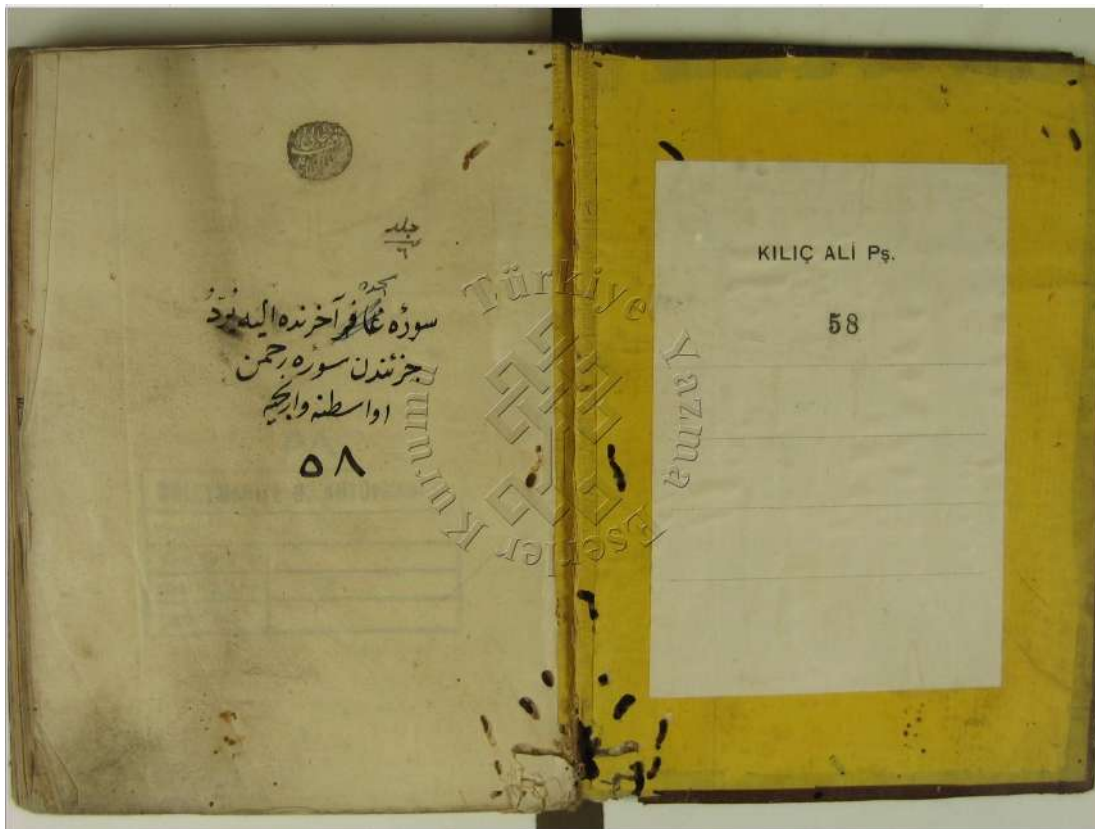
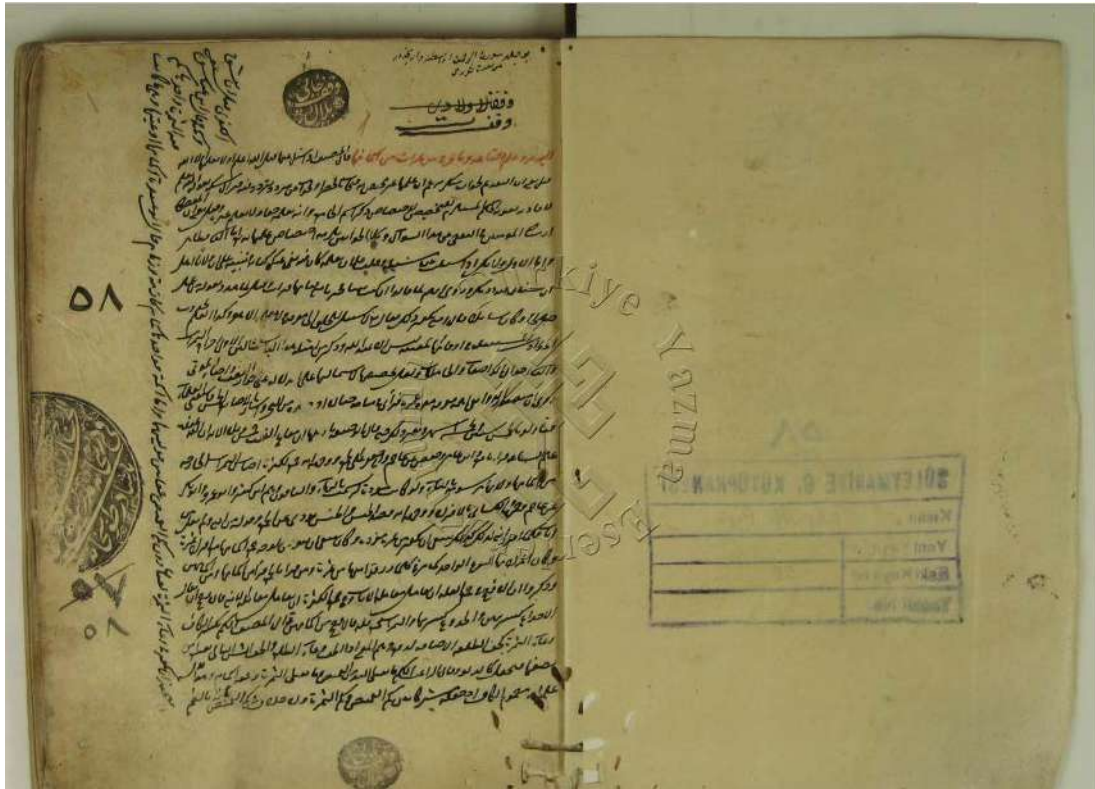
Resim 72: Kılıç Ali Paşa 56 nolu nushanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



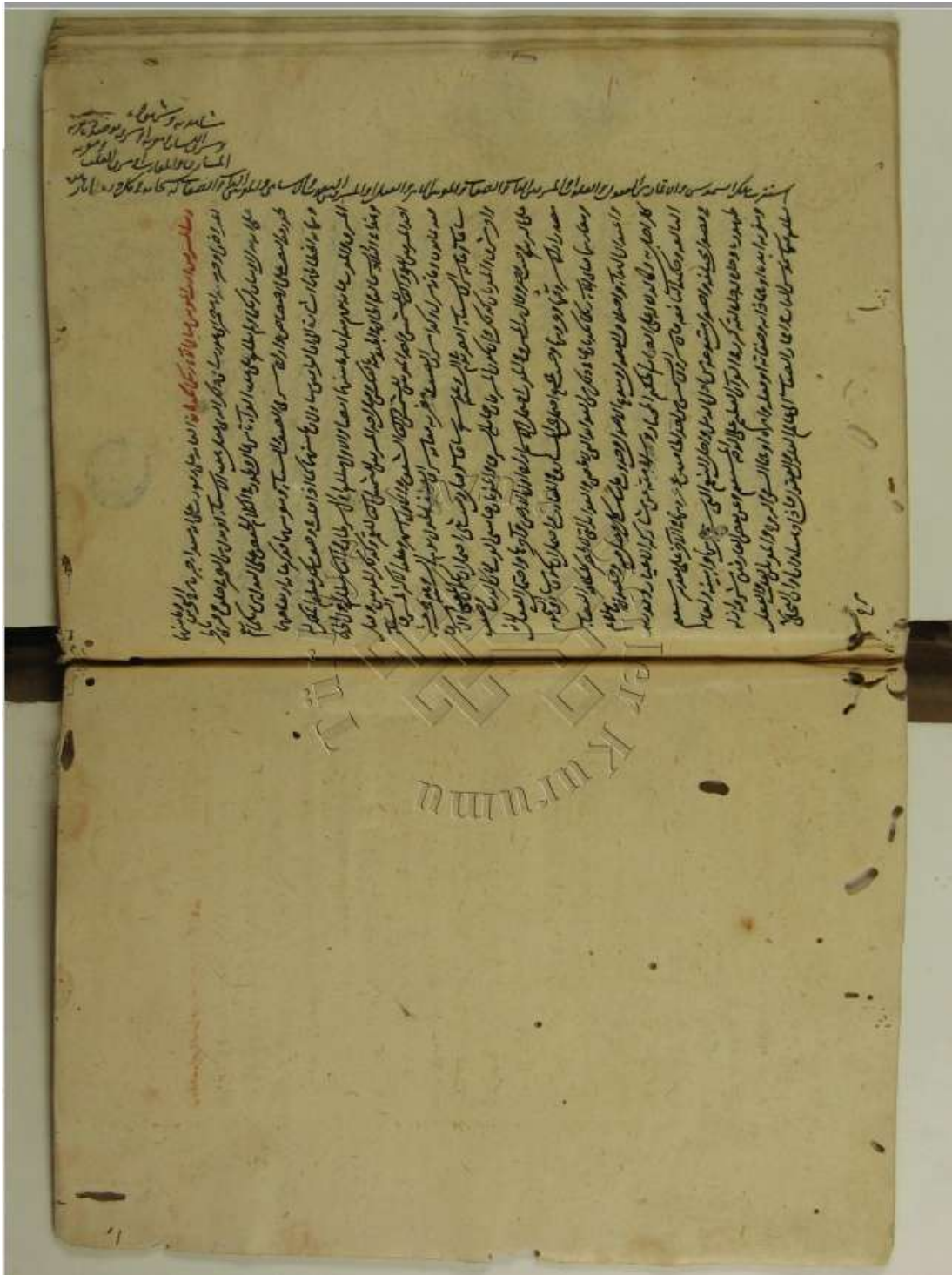
Resim 73: Kılıç Ali Paşa 57 nolu nushanın zahriyesi



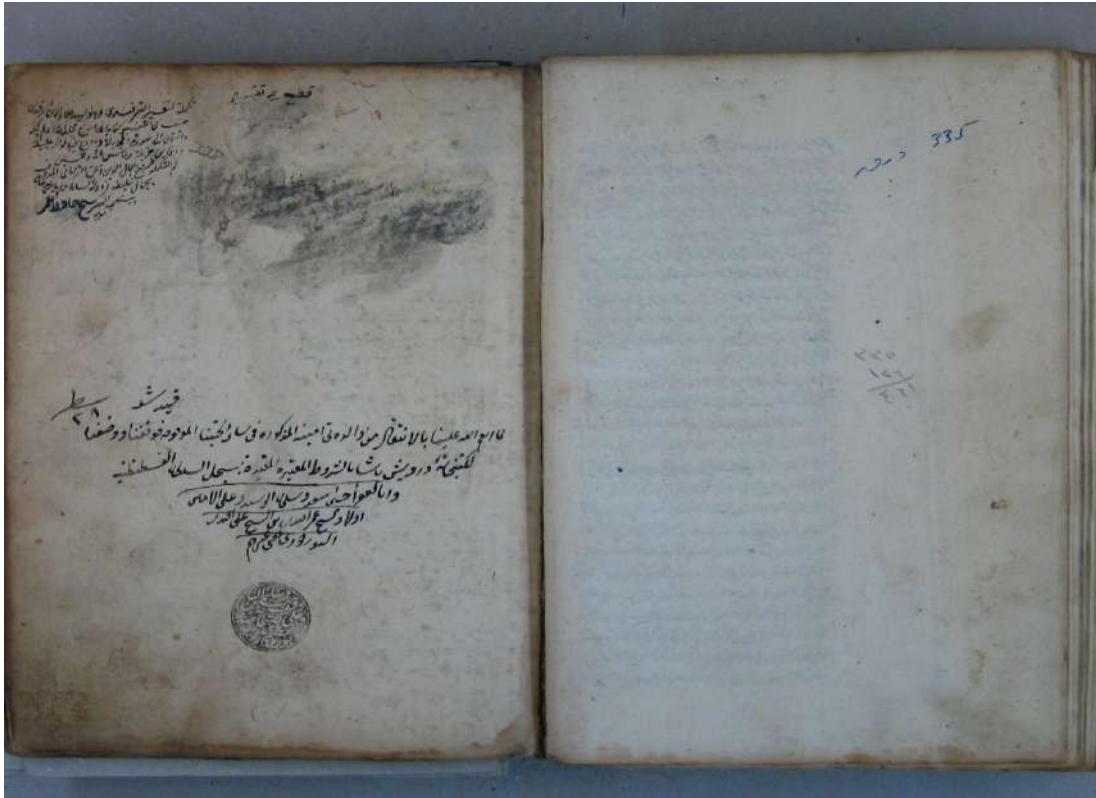
Resim 74: Kılıç Ali Paşa 57 nolu nushanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



Resim 75: Kılıç Ali Paşa 58 nolu nushanın zahriyesi



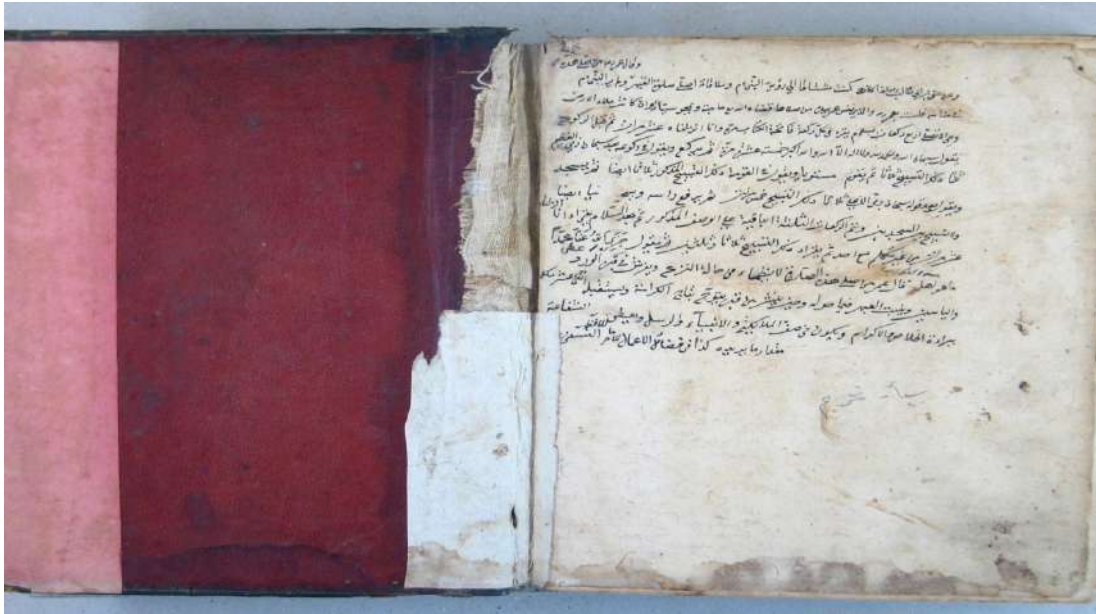
Resim 76: Kılıç Ali Paşa 58 nolu nushanın son (Ferağ) sayfası



Resim 75: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî



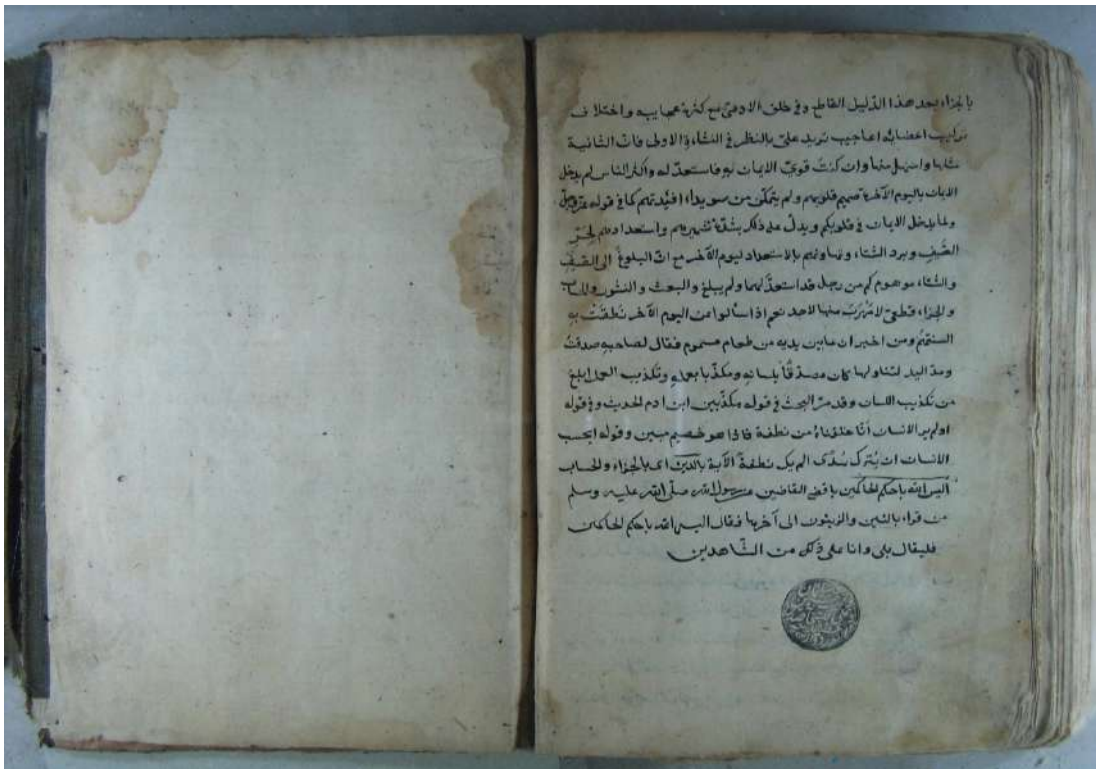
Resim 76: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî



Resim 77: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkanî



Resim 78: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkanî



Resim 81: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî



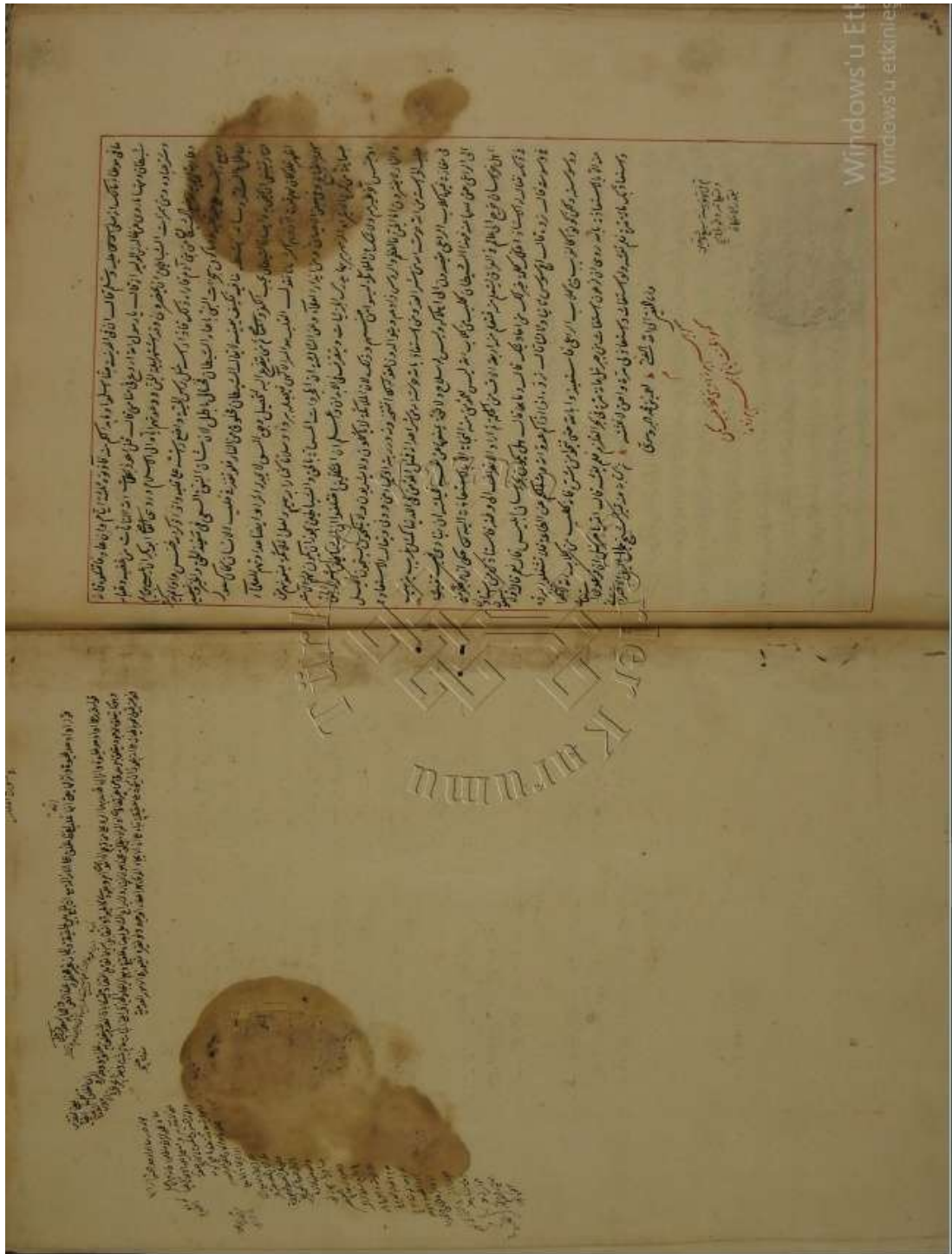
Resim 82: Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî



Resim: 85-86 Tekmile li-tefsiri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî Kılıç Ali Paşa 110 nolu nüshanın ilk ve son (Ferağ) sayfası



Resim: 89-90 Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî Nuruosmaniye 275 nolu nüshanın zahriyesi ve ilk sayfası



Resim: 90-91 Tekmile li-tefsîri Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkindî Nuruosmaniye 275 nolu nüshanın son (Ferağ) sayfası.

